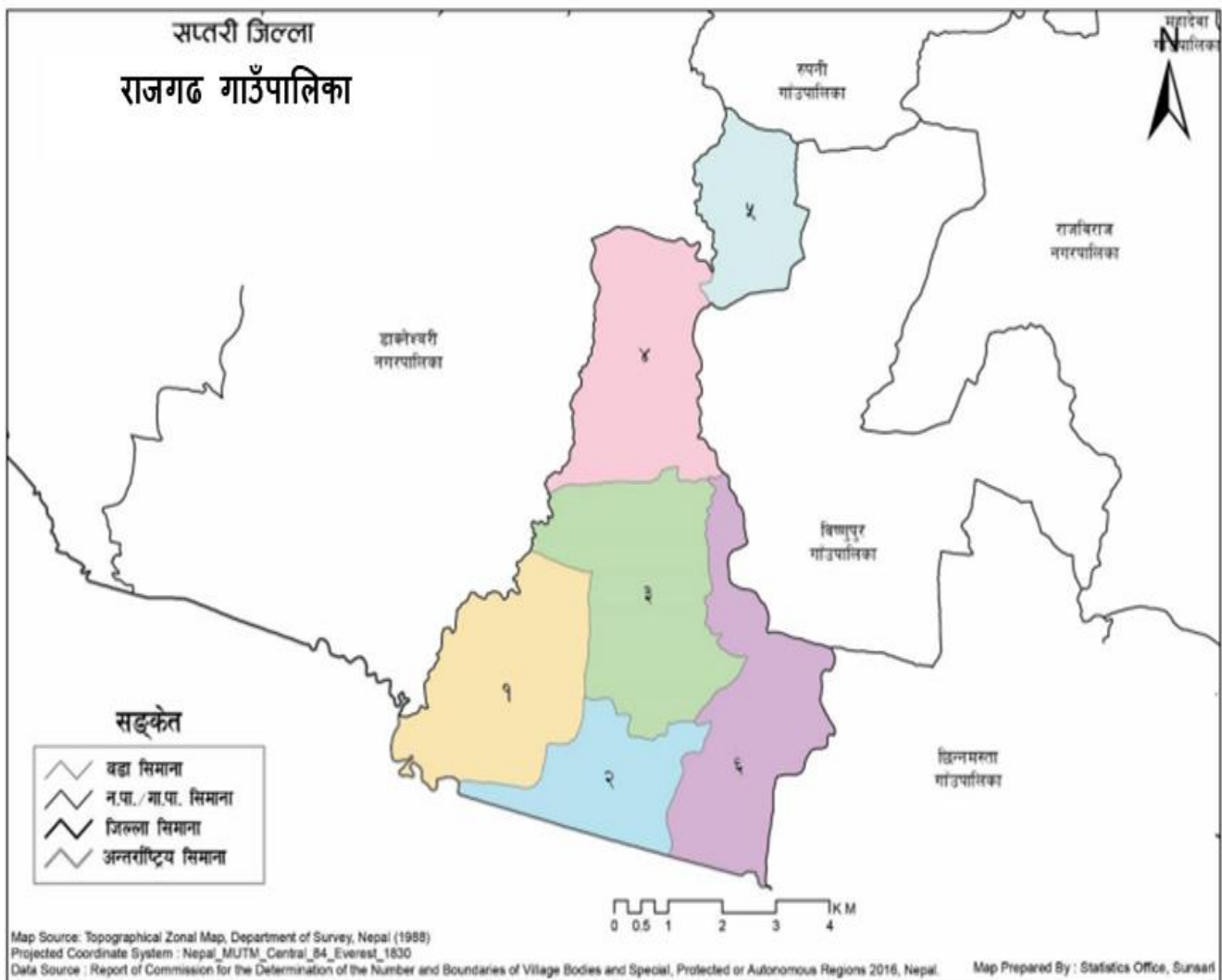

शिक्षा क्षेत्रको योजना, २०८१-२०९०

Education Sector Plan २०२४-२०३३

प्रकाशक

स्थानीय सरकार

राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी

तयारकर्ता

- शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा

शिक्षा योजना लेखन तथा पुनरावलोकन सुझावकर्ता

श्री जिल्ला प्राविधिक कार्यदल, शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ सप्तरी

सहयोग

- इकाई प्रमुख, शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई, सप्तरी
- पिपल प्रमोट सेन्टर (PPC) (गुणस्तरीय सिकाईका लागी स्थानीय तह तथा विधालायाहरुमा क्षमता अभिवृद्धी कार्यक्रम)

प्रकाशक राजगढ गाउँपालिका , सप्तरी

सर्वाधिकार प्रकाशकमा सुरक्षित

मुद्रण

प्रमाणित मिति २०८१

प्रकाशन मिति २०८२

नोट : पिपल प्रमोट सेन्टर (ppc) र युनिसेफ नेपालको प्राविधिक सहयोग तथा सहजीकरणमा यस पालिकाबाट शिक्षा क्षेत्रको समग्र विकासको लागि दश वर्षीय शिक्षा क्षेत्रको योजना तयार गरेको हो ।

हाम्रो भनाई

राजागढ़ गाउँपालिकाको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०८१-२०९०) निर्माण कार्य सम्पन्न भएको यस ऐतिहासिक अवसरमा, हाम्रो हृदयदेखि नै सबैलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छौं। यो महत्त्वपूर्ण योजनाको परिकल्पना, तयारी र कार्यान्वयनमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्ने सबै सहयोगी निकायहरू, प्राविधिक विशेषज्ञहरू, शिक्षा क्षेत्रमा क्रियाशील संस्था र यहाँका स्थानीय बासिन्दा, शिक्षकगण, विद्यार्थी, अभिभावक, तथा अन्य सबै सरोकारवालाहरूलाई विशेष आभार प्रकट गर्दछौं।

राजागढ़ गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई गुणात्मक, समावेशी र दिगो बनाउन यो योजना तयार पारेको छ। शिक्षालाई सबैको पहुँचभित्र पुर्याउन र यसलाई २१औँ शताब्दीका चुनौतीहरूसँग सुसंगत बनाउन यो योजना एउटा आधारशीला सावित हुनेछ। यस योजना निर्माणको क्रममा हाम्रो गाउँपालिकालाई प्राविधिक सहयोग पुर्याउने People Promote Center, धनुषाको योगदान अत्यन्तै सराहनीय छ। उहाँहरूले समय, ज्ञान र अनुभवलाई प्रयोग गर्दै यो योजनालाई मूर्त रूप दिन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्।

योजना निर्माण कार्यदलमा सहभागी सबै सदस्यहरूको अथक परिश्रम, सिर्जनशीलता र योगदानले यो दस्तावेजलाई एक उत्कृष्ट दिशानिर्देशक बनाउन मद्दत पुर्याएको छ। योजना निर्माणको हरेक चरणमा उनीहरूले देखाएको प्रतिबद्धता र समर्पणलाई हामी उच्च मूल्यांकन गर्दछौं।

शिक्षा कुनै पनि समाजको आधारशिला हो। शिक्षाबाट मात्र समतामूलक र समृद्ध समाजको निर्माण सम्भव छ। हाम्रो गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रका विविध पक्षलाई मध्यनजर गर्दै यो योजना तयार गरिएको छ, जसले समुदायको हरेक वर्गलाई लाभ पुर्याउन सक्छ। प्राथमिक, माध्यमिक, र प्राविधिक शिक्षादेखि उच्च शिक्षासम्म सबै पक्षलाई समेट्ने गरी यो योजना बनाइएको छ। यसले बालबालिका, युवाहरू, र वयस्कहरूको शैक्षिक स्तरलाई मात्र होइन, उनीहरूको जीवनस्तर र सामूहिक चेतनालाई पनि उन्नत बनाउनेछ।

हामीलाई गर्व छ कि यो योजना सबै वर्ग र समुदायका लागि समान अवसरको प्रत्याभूति दिने उद्देश्यले तयार पारिएको छ। यो योजना महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, अपांगता भएका व्यक्तिहरू, र सीमान्तकृत समुदायका लागि विशेष अवसर र सुविधा प्रदान गर्न केन्द्रित छ।

(Signature)

ओम प्रकाश मण्डल
अध्यक्ष
राजागढ़ गाउँपालिका
,सप्तरी

दुई शब्द

राजागढ़ गाउँपालिकाको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०८१-२०९०) को निर्माण कार्य सफलतापूर्वक सम्पन्न भएको यस ऐतिहासिक अवसरमा, हाम्रो गाउँपालिकाको तर्फबाट सबैलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छौं। यो महत्वपूर्ण कार्यमा प्राविधिक सहयोग गर्ने People Promote Center, धनुषा, योजना निर्माण कार्यदलका सदस्यहरू, स्थानीय समुदाय, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, र अन्य सरोकारवालाहरूको सहयोगले मात्र यो सम्भव भएको हो।

यो योजना राजागढ़ गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रलाई समग्र रूपमा समृद्ध बनाउन तयार पारिएको एक मार्गदर्शन दस्तावेज हो। यसले हाम्रा भविष्यका लक्ष्यहरू स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्दै गुणस्तरीय, समावेशी, र दिगो शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्य राखेको छ। शिक्षा कुनै पनि समाजको विकासको आधारभूत पक्ष हो, र यस क्षेत्रमा भएका चुनौतीहरूको समाधान खोज्न यो योजना एक दूरदर्शी कदम हुनेछ।

People Promote Center, धनुषाको अनुभव र नेतृत्वले यो योजनाको निर्माण प्रक्रियालाई सहज र प्रभावकारी बनाएको छ। उहाँहरूको प्राविधिक सहयोग, तथ्यांक संकलन, र विशेषज्ञता बिना यो कार्य सम्भव हुने थिएन। साथै, योजना निर्माण कार्यदलका सदस्यहरूले देखाएको लगनशीलता, प्रतिबद्धता, र सिर्जनशील सोचले यो दस्तावेजलाई एक सशक्त योजना बनाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ।

Saraj Kumar Jha

सरोज कुमार झा
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
राजागढ़ गाउँपालिका, सप्तरी

शुभकामना

सस्तो शिक्षा र सबैका लागि शिक्षा सन्देशको उद्घोष गर्दै राजगढ गाउँपालिकाले २०२४ देखि २०३३ सम्मको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना प्रस्तुत गर्दै छ। यस योजनाले हाम्रो गाउँपालिकामा शैक्षिक सुधारका लागि अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण कदम चाल्नका लागि आधार बनाउने छ। शिक्षा कुनै पनि समाजको भित्रको मूल्य, संस्कार र दिगो विकासको प्रमुख पिलर हो। यस योजना मार्फत हामी शिक्षा प्रणालीलाई सुधार्दै, एक न्यायपूर्ण, समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध गराउने लक्ष्यमा अघि बढ्दैछौं।

राजगढ गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रको सुधारको लागि योजनाबद्ध र समर्पित प्रयास जारी राख्नको लागि हामी सबै स्थानीय सरकारका कर्मचारी, शिक्षाविद्, अभिभावक, विद्यार्थी र अन्य सरोकारवालासँग सामूहिक जिम्मेवारीको भावना लिएर कार्य गर्नेछौं। शैक्षिक विकासमा समाजका सबै वर्गका व्यक्तिहरूको सहभागिता अनिवार्य छ र यस योजना मार्फत हामीले यसलाई सुनिश्चित गर्नका लागि उचित कसरत गर्नेछौं।

राजगढ गाउँपालिकाले यस दशकको योजना मार्फत प्राथमिक देखि उच्च माध्यमिक शिक्षा सम्मका सबै स्तरमा गुणस्तरीय शिक्षा विस्तार गर्नका लागि लक्षित गर्दैछ। यस योजनामा सबै विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार, पाठ्यक्रम र शिक्षिकाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ। हाम्रो उद्देश्य केवल पठनपाठनलाई मात्र नभई, विद्यार्थीहरूको समग्र विकासमा केन्द्रित हुनेछ जसमा शारीरिक, मानसिक र सामाजिक विकासका साथै जीवनकुशलता, दक्षता र संस्कारलाई पनि समेटिने छ।

हामीले १० वर्षको अवधिमा हाम्रो विद्यालयहरूको इन्फ्रास्ट्रक्चर सुधार्ने, डिजिटल शिक्षा उपकरणहरूको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्ने र शैक्षिक सामग्रीहरूको गुणस्तरमा वृद्धि गर्ने योजना गरेका छौं। यसका अतिरिक्त, हामीले शिक्षा र प्रशिक्षणका विभिन्न कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट शिक्षकहरूको क्षमता विकासमा विशेष ध्यान दिनेछौं। जसका लागि शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको आयोजना गरिने छ। यस योजनामा शिक्षकहरूको पारिश्रमिक र कामको वातावरणलाई पनि सुधार गर्ने प्रयास हुनेछ।

समाजमा बढ्दै गएको असमानता र शिक्षा प्रणालीमा रहेको विभाजनलाई समेटेर हामीले सबै समुदाय र वर्गका लागि समान अवसरहरू उपलब्ध गराउने प्रयास गर्नेछौं। महिला र बालिकाहरूको शैक्षिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न, यस योजनामा विशेष ध्यान दिइने छ। हामीले शिक्षामा लैंगिक समानता, अपाङ्गता भएका बालबालिका र अन्य हाशिएका वर्गहरूको लागि प्रोत्साहन र अवसरको सिर्जना गर्नेछौं।

यस योजनामा विशेष ध्यान दिइने अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको स्थानीय विद्यालयहरूको गुणस्तरीयता अभिवृद्धि गर्नु हो। विद्यालयहरूको संचालनमा प्राविधिक सुधार र विद्यालय व्यवस्थापनको उचित निगरानीका लागि यस योजनामा अभिभावक र स्थानीय समुदायका सहभागिता प्रोत्साहित गर्नेछौं। विद्यालय समितिहरूको प्रभावकारी कार्यलाई प्रोत्साहन र सुदृढ गर्नका लागि योजनामा प्रावधान गरिएको छ।

अन्ततः, शिक्षा क्षेत्रको समग्र सुधारमा हामी सबैको साझा प्रयास र सहयोग आवश्यक छ। सबैको उत्तम भविष्य र गाउँपालिकाको समृद्धि सुनिश्चित गर्न शिक्षा एक सशक्त उपाय बन्ने छ। यस योजनाका सबै उद्देश्यहरूलाई हासिल गर्नका लागि हामी सबैलाई मिलेर काम गर्न र एक सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका लागि प्रेरित गर्दछु। राजगढ

गाउँपालिकामा शैक्षिक सुधारको नयाँ युगको शुरुआत गर्दै हामी सबैलाई यस योजनामा योगदान पुर्याउनका लागि आह्वान गर्दछु।

शिक्षा नै भविष्यको शिरोबिन्दु हो, र यस योजनाले हाम्रो गाउँपालिकालाई शिक्षामा आत्मनिर्भर र उत्कृष्ट बनाउने दिशामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने विश्वास लिन्छु।

शुभकामना सहित,
रामभगत मण्डल (शिक्षा अधिकृत)
राजगढ़ गाउँपालिका, सप्तरी

विषयसूची

परिच्छेद - १	९
परिचय.....	९
पृष्ठभूमि.....	९
१.१ Organogram..... Educational Structure in Nepal	२९
२.४ लक्ष्य (Goal) :.....	४७
परिच्छेद तीन: विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू	५६
परीचय	५६
१.२ आधारभूत शिक्षा	६६
३.३ माध्यमिक शिक्षा	८०
३.४ उच्च शिक्षा	८६
३.५ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम	८९
३.६ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ	९४
परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू	९९
४ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन	१००
शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	१०६
४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण	११८
४.४ दिवा खाजासहित स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम	१२२
४.५ छात्रवृत्ति	१२६
४.६ परिस्थिति जन्य शिक्षा.....	१२९
४.७ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास.....	१३५
४.८ शिक्षामा सूचना र प्रविधि.....	१३९
परिच्छेद पाँच सुशासन तथा व्यवस्थापन	१४४
परिचय	१४४
५.१ संस्थागत संरचना र क्षमता विकास	१४५

५.२ शिक्षा क्षेत्रको योजना कार्यान्वयनको प्रवन्ध.....	१४८
परिच्छेद छः लगानी र स्रोत व्यवस्थापन	१५०
६.१ स्रोतको अनुमान र विश्लेषण.....	Error! Bookmark not defined.
७.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	Error! Bookmark not defined.
अनुसूची १ : स्थानीय शिक्षा योजनाको प्रस्तावित ढाँचा	१६३
अनुसूची ३ : शिक्षा योजना निर्माण मुख्य कार्यदल	Error! Bookmark not defined.
अनुसूची ४ शिक्षा योजना निर्माण लेखन कार्यदल	Error! Bookmark not defined.
कानुनी सन्दर्भ सामग्रीहरू	१६४

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ प्रमुख उपलब्धि सूचकहरू (KPI)

अनुसूची २ नतिजा ढाँचा (Result Framework)

अनुसूची २ प्रमुख क्रियाकलाप, लक्ष्य तथा बजेट अनुमान

सन्दर्भ सामग्रीहरूको सूची

परिच्छेद - १

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान, २०७२ ले संघीय गणतन्त्र अन्तरगत राज्य व्यवस्था संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारको परिकल्पना अनुरूप क्रियाशील रहेका छन्। उक्त संविधानले समतामूलक, समावेशी र समाजवाद उन्मुख राष्ट्र निर्माण गर्ने मुख्य ध्येय राखे अनुरूप शिक्षा सम्बन्धी हक तथा प्राथमिकताहरु स्थापित गरेको छ। उक्त संवैधानिक शिक्षा सम्बन्धी हक तथा प्राथमिकतालाई कार्यान्वयन गर्न निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन २०७५, निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा नियमावली २०७७ र बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५ ले शिक्षा सम्बन्धी हकहरुलाई प्रत्याभूत गरेको छ। राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले संवैधानिक मान्यतामा आधारित रही शिक्षा क्षेत्रमा सुधार तथा परिवर्तनका निम्ति नीतिगत व्यवस्था गरेको छ।

त्यसै गरी स्थानिय सरकार संचालन ऐन २०७४ ले स्थानिय सरकारलाई शिक्षाका २३ वटा अधिकारको कार्यान्वयनका साथै शिक्षा क्षेत्रको १० वर्षे योजना शिक्षा निति २०७६, १५औं आवधिक योजनाले तय गरेका लक्ष्य तथा उद्देश्य पुरा गर्न स्थानिय सरकारले सहयोग र समन्वय गर्नु आवश्यक छ । समवेशी समतामूलक गुणस्तरिय शिक्षाको सुनिश्चितता तथा आजिवन सिकाईका अवसरहरुलाई प्रोत्साहित गरी समग्र विकास र परिवर्तनका लागि लक्ष्य उद्देश्य शिक्षा योजनाले गरेको छ। यसै गरी स्थानिय सरकार संचालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ६ (२४) मा योजना तयारको नितिगत व्यवस्था भएको छ । जसमा गाउँपालिकाले आफ्नो क्षेत्राधिकारको विषयमा आवधिक वार्षिक क्षेत्रगत योजना निर्माण गर्नु पर्ने र उक्त योजना निर्माण गर्दा संघ तथा प्रदेश सरकारका निति लक्ष्यसँग मेल खानु पर्ने, वातावरण संरक्षण तथा जलबायू परिवर्तन लैङ्गिक समानता तथा समावेशिकरण विपद्ब्यवस्थापन सुसाशन आदि विषयलाई ध्यान दिई दिर्घकालिन किसिमका योजनाको सूची (project bank) तयार तथा सहभागितामूलक योजना तर्जुमा, सरोकारवालाहरुको सहभागितामा क्षेत्रगत योजना तयार गर्नुपर्ने नितिगत व्यवस्था छ । यसको साथै शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले पनि १० बर्ष नयाँ शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माणको लागि कार्य ढाँचा २०७७ विकास गरेको र पालिकाहरुले शिक्षा योजना तयारको लागि आधार तय गरेको यस अवस्थामा यो योजनाको निर्माण गर्नु आवश्यक देखिएको छ । नेपालको शिक्षा क्षेत्रमा राणाकालको उत्तरार्धदेखि प्रयास हुँदै आएको पाइएता पनि व्यवस्थित रुपमा नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोगको प्रतिवेदन २०११ ले गरेको देखिन्छ । यसै गरी सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा योजना २०१८, राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना (२०२८-२०३२), राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०४९, उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०५५, उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा कार्यदल २०५८, उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०७६ जस्ता आयोगका प्रतिवेदनहरु तयार गरी कार्यान्वयन भइसकेका र हुने क्रममा छन्। यसका अलवा शिक्षा क्षेत्रमा विभिन्न योजना, परियोजना र कार्यक्रम लागू भएका छन्। जस अन्तरगत रेडियो शिक्षा शिक्षक तालिम परियोजना २०३५, निरीक्षण एकाइ परियोजना २०३७, सेती परियोजना २०३८, विज्ञान शिक्षा परियोजना २०३८, प्राथमिक शिक्षा परियोजना २०४१, आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति योजना २०४४, आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा

परियोजना (पहिलो २०४९ दोश्रो २०५६), प्राथमिक शिक्षा परियोजना २०४९, माध्यमिक शिक्षा विकास परियोजना २०५०, शिक्षाका लागि खाद्य कार्यक्रम २०५२, शिक्षक शिक्षा आयोजना (२०५९-२०६५), माध्यमिक शिक्षा सहयोग कार्यक्रम सन् (२००३-२००८), सामुदायिक विद्यालय सहयोग कार्यक्रम (२०५९-२०६६), व्यवसायिक शिक्षा तथा तालिम अभिवृद्धि परियोजना (२०६८-२०७२) का साथै सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम (सन् २००१-२०१५), सहश्राब्दी विकास लक्ष्य (२०००-२०१५), दीगो विकासका लागि शिक्षा कार्यक्रम (२०१५-२०३०) मा उल्लिखित उद्देश्य एवम् सूचकहरूलाई परिपूर्ति गर्नका लागि विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (सन् २००९-२०१५), विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (२०१६-२०२२) को समाप्तिसँगै राजगढ गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रको योजना (Education Sector Plan -ESP) आगामी १० वर्षे शिक्षा विकासको दृष्टिकोण सहित सन् २०२४-२०३० का लागि तयार गरेको छ। यसले पालिकाको लक्ष्य उद्देश्य लगायत राज्यको शिक्षा सम्बन्धी नीति कार्यक्रम लक्ष्य उद्देश्य पुरा गर्न तथा स्थानीय आवश्यकता पुरा गर्न पालिका स्तरमा शिक्षाको प्रोफाइल तथा शिक्षा क्षेत्रको योजना तयार गर्नु आजको आवश्यकता रहेको छ।

१.२ राजगढ गाउँपालिकाको समग्र सन्दर्भ

राजगढ गाउँपालिका पुर्बी नेपालको सगरमाथा अन्चल अन्तर्गत सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित एक सुन्दर गाउँपालिका हो। बि.सं. २०७३ सालमा सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले ७५३ स्थानीय तह लागु गर्दा सप्तरी जिल्लामा झुट्की, बनैनिया, नर्गो, बेल्ही चपेना, फकिरा र मलेकपुर(१-४) गाउँ विकास समितिहरूलाई राजगढ गाउँपालिका बनाईएको हो। राजगढ गाउँपालिकाको कूल क्षेत्रफल ४७.९ वर्ग कि.मी रहेको छ। यो गाउँपालिका ६ वडा मा विभाजन गरिएको छ। २०७८ को जनगणना अनुसार यस गाउँपालिकाको कूल जनसङ्ख्या ३२४६२ रहेको छ। यस गाउँपालिकाको सिमाना पूर्वमा छिन्मस्ता र विष्णुपुर गा.पा., पश्चिममा डाकनेस्वरी नगरपालिका, उत्तरमा शम्भुनाथ नगरपालिका र रुपनी गा.पा. र दक्षिणमा बिहार (भारत) रहेको छ। कृषिको आधुनिकीकरण, व्यवसायिकरण र विविधिकरणमार्फत कृषिजन्य वस्तुको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिको दृष्टिकोणबाट यस क्षेत्रको महत्वपूर्ण संभावना छ। क्षेत्रफलको हिसाबमा वडा नं-३ सबै भन्दा ठुलो र वडा नं ५ सबै भन्दा सानो वडा रहेको छ। राजगढ गाउँपालिकाको केन्द्रिय कार्यालय नर्गो, राजगढ बजारमा रहेको छ। पालिकाको क्षेत्रफल ४७.९ (वर्ग कि.मी.), अक्षांश २६"५३, देशान्तर, ८५"७, साविकका गाविसहरू- झुट्की, बनैनिया, नर्गो,बेल्ही चपेना, फकिरा र मलेकपुर(१-४), केन्द्र नर्गो, राजगढ रहेको छ।

१.२.२ प्रशासनिक विवरण

क्र.सं.	नयाँ वडा	समावेश गाविस / नगरपालिका	जनसंख्या	क्षेत्रफल(वर्ग कि.मी.)
१	१	झुट्की(१-९)	४६९९	९.९३
२	२	बनैनिया(१-९)	४०२२	५.६७
३	३	नर्गो(१-९)	७२३८	१०.९५
४	४	बेल्ही चपेना(१-९)	६७६९	९.५३
५	५	मलेकपुर(१-४)	३४७९	५.०३

६	६	फकिरा(१-९)	६३५९	९.७८
	जम्मा		३२४६२	४७.९

१.२.१ राजगढ गाउँपालिकाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक सन्दर्भ

नवगठित राजगढ गाउँपालिका ऐतिहासिक, प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक रूपले महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । राजगढ गाउँपालिका यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन् । यहाँ यादव, थारु, मुसहर, मुस्लिम, कोइरी, तेली, धानुक, चमार, तत्मा, तामाङ, बिन, केवट, मल्लाह, बरइ, ब्राम्हण, मगर, कलवार, कामी, दनुवार, सार्की, खत्वे, क्षेत्री, सुडी, हलुवाई, हजाम आदि लगायतका जातजातिहरु बसोबास गरिरहेका छन् । सवै जातजातीहरुको आ-आफ्नो संस्कृति भए पनि दशैं, तिहार, छठ, होली, बुद्ध जयन्ती, माघे सङ्क्रान्ति, सिरुवापर्व, चौठीचाँद, जितिया, नेमान, समाचकेवा, रामरमी, साउने सङ्क्रान्ति, जनै पूर्णिमा, तीज, पञ्चमी, क्रिसमस, ल्होसार, रमजान, बकरइद, ल्होसार, हरिबोधनी एकादशी, दाहामेला र होली जस्ता चाडपर्वहरु मान्ने गर्दछन् । यहाँका पुरुषको पहिरन सर्तपेन्ट, कमिज, शुरुवाल, दौराशुरुवाल र महिलाको पहिरनमा सारीचोलो, ब्लाउज, कुर्ताशुरुवाल आदि प्रचलित छ । कार्यक्रम विशेष वा विवाहजस्ता कार्यमा जाति अनुसारका पहिरन समेत देखिन्छ । प्रायः सबै जातिका महिलाले गहना लगाउने प्रचलन रहेको छ । हाल सबै जातिमा आधुनिकताका नाममा विदेशी भेषभूषा तथा रहनसहनले प्रश्रय पाएको देखिन्छ । यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरु बीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ । अनेकताबीच एकता कायम भएको छ । त्यसैले सामाजिक सद्भाव, सहयोग, सहकार्य, सह-अस्तित्व, सहिष्णुता, मेलमिलाप कायम भएको छ । यस पालिका भित्र सवै जातीको मिश्रित बसोवास रहेको छ भने मुख्य कामकाजी भाषा नेपाली तथा बोलिचालीको भाषा नेपाली, मैथिली, थारु, उर्दू आदि रहेको पाइन्छ । यहाँ मैथिली (९६.५०%), नेपाली (०.४४), उर्दू (०.९१), र अन्य (०.०७) मातृभाषाहरु बोलिन्छन् ।

१.२.२ आर्थिक सामाजिक सन्दर्भ

आर्थिक गतिविधिहरु:

राजगढ गाउँपालिकाको ९०% भन्दा मानिस कृषि पेशामा संलग्न भएको पाइन्छ । यस क्षेत्रको कृषकहरु मूलतः धान, मकै, गहुँ जस्ता अन्नवाली बढाम, मसुरी, खेसारी, रहर जस्ता दलहनवाली तोरी, तोर, आलस जस्ता तेलहन वालीको खेती गर्ने गर्दछन् । पछिल्लो समयमा आएर कृषकहरु तरकारी खेती र फलफूल खेतीमा आकर्षित भएको देखिन्छ । आलु, भण्टा, सिमी, काउली, मूला, परवल जस्ता प्रमुख रुपमा तरकारी खेती लगाइन्छ भने आँप, केरा, लिची, अम्व्वा, नरियल र कागती जस्ता फलफूलहरु उत्पादन गर्ने गर्दछन् । साथै कम आय भएको मुलुकबाट नेपाललाई मध्यम आय भएको राष्ट्रमा पुर्‍याउँने सरकारको महत्वकांक्षी लक्ष्यलाई टेवा दिन राजगढ गाउँपालिकाले पनि विभिन्न किसिमका आर्थिक क्रियाकलापहरुलाई अगाडि बढाएको छ । यहाँका मानिसहरुको आर्थिक स्तर माथि उकास्न उन्नत जातको पशुपालन, माछापालन, कुखुरापालन, बीउ विजन, व्यवसायिक खेती, व्यापार, रोजगार, ज्याला, मजदुरी तथा स्वरोजगारमुखी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । यसका अलावा वैदेशिक रोजगारले पनि यहाँको आर्थिक अवस्था वृद्धि गर्नमा मद्दत गरेको देखिन्छ भने महामारीको रुपमा फैलिएको कोभिड-१९ ले समग्र आर्थिक क्षेत्रमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ ।

सङ्घीय स्तरमा मध्यकालिन खर्च संरचना (MTEF) मा प्रक्षेपण गरिएअनुसार आगामी तीन वर्षको वृद्धिदर तथा राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रक्षेपण निम्नअनुसार रहेको छः

तालिका १.१: मध्यकालिन खर्च संरचना प्रक्षेपण (सन् २०२०/२०२३)

	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	MTEF 2020/2023 (प्रक्षेपण)		
						2020/21	2021/22	2022/23
कुल गार्हस्थ उत्पादन (हालको मूल्य रु. अरबमा)	2,253.2	2,674.5	3,044.9	3,458.8	3,767.0	4,312.9	5,024.3	5,837.0
% आर्थिक वृद्धि	0.6	8.2	6.7	7.0	2.3	7.0	9.9	9.6
% मूल्य वृद्धि	5.2	9.7	6.7	6.2	6.5	7.0	6.0	6.0
प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ उत्पादन (रु.)	79,500	93,100	104,600	117,300	126,000	142,000	163,400	187,600
% प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ उत्पादनमा वृद्धि (स्थिर मूल्यमा)	-0.8	6.8	5.3	5.6	0.9	5.3	8.6	8.3

स्रोत: NPC, 2020a.

यो प्रक्षेपण कोभिडको माहामरीले रोजगारी र उत्पादनमा आएको हासलाई गति लिन लाग्ने समयलाई विचार गर्दा यसमा प्रक्षेपण गरिएको आगामी तीन वर्षको आर्थिक वृद्धिदर महत्वाकांक्षी देखिन्छ । राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) करिब २५ प्रतिशत वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषणमा आधारित भएको तर कोभिड—१९ का कारण वैदेशिक रोजगारीमा कमी आउन सक्ने आकलन छ भने नेपालमा पनि विभिन्न पर्यटनलगायत क्षेत्रमा अपेक्षित गतिमा आर्थिक वृद्धि हुन सक्नेमा विश्वस्त हुने आधार नभएकाले यो प्रक्षेपणलाई कोभिड पछिको अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा पुनरालवलोकन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

सरकारको आम्दानी र खर्चको अन्तर यो वर्ष ६.५ प्रतिशत रहेको छ भने आगामी तीन वर्षका लागि ९ देखि १० प्रतिशतको अन्तर प्रक्षेपण गरिएको छ । यस वर्ष कर तथा गैरकर राजस्व कुल गार्हस्थ उत्पादनको २२ प्रतिशत रहेकोमा आगामी तीन वर्षका लागि यो प्रतिशत क्रमशः २३.५ २४.१ र २४.५ प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसै गरी यस वर्ष कुल खर्च कुल गार्हस्थ उत्पादनको २८.५ प्रतिशत रहेकोमा आगामी तीन वर्षका लागि यो प्रतिशत क्रमशः ३४.२ ३३.८ र ३३.५ प्रक्षेपण गरिएको छ (NPC, 2020a)।

उल्लिखित समग्र आर्थिक परिसूचकको अवस्थाका साथसाथै यसको वितरण हेर्ने हो भने विभिन्न असमानता पाइन्छन् । यसमा प्रदेशगत असमानता उल्लेख्य रहेको छ । उदाहरणका लागि वागमती प्रदेशमा जनसङ्ख्या (२०.९%) को अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत निकै उच्च छ (३५.८%) भने मधेश प्रदेशमा जनसङ्ख्या (२०.४%) को अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत निकै न्यून छ (१३.८%) । अरु पाँचअोटै प्रदेशहरूमा जनसङ्ख्याको अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत कम रहे पनि मधेश प्रदेशको तुलनामा फरक भने कम रहेको छ । यसमा पनि गण्डकी प्रदेश र कोशी प्रदेशमा यो भिन्नता अन्य तीन प्रदेशको तुलनामा कम रहेको छ । त्यसै गरी धनी र गरिब बिचको आयमा रहेको ठूलो भिन्नताले उच्च आय हुने माथिल्लो १०% सँग ४० % को हाराहारीमा र न्यून आय हुने तल्लो ५०% सँग करिब २०% मात्र आम्दानी रहेको पुष्टि गर्दछ (<https://wid.world/country/nepal/>)

माथि उल्लेख गरी झैं यस पालिकाको समग्र आर्थिक गतिविधि र सोका परिसूचकहरूलाई विश्लेषण गर्दा. **कृषि योग्य भुमि र उत्पादन**

क) तालिका १.२

कृषक परिवार को जम्मा संख्या	कृषक परिवारले चलन गरेकोजग्गा को जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)	जम्मा खेतीयोग्य जग्गा		अस्थायी बाली लागेको जग्गा		अन्य खेतीयोग्य जग्गा		स्थायी बाली लागेको जग्गा		स्थायी चौरचरन, निजि बनबनेलो, पोखरी तथा अन्य जग्गा						
		परिवार	संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार	संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार	संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार	संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)			
५४४६	३७२१.१	५३८५		३४६१.९	५३८५		३४२१.६	१२२		४०.३	३६६		२२.८	५४४६		२३६.४

सिंचाइ:

सिंचाई, प्रमुख बाली, बालीचक्र, बाली लगाउने समय सम्बन्धी विवरण

कृषि

तालिका १.३ सिंचाई सुबिधा

उपलब्ध सुबिधा	हेक्टर
कुल खेतीयोग्य जमिन	3461.9
कुल सिंचाई क्षेत्र	2025.6

ख) प्रमुख खेती र उपयोग:- राजागढ़ गाउँपालिका कृषि क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण केन्द्र मानिन्छ। यहाँको उर्वर भूमी, उपयुक्त मौसम, र प्राचीन कृषिकौशलले यस क्षेत्रलाई उत्पादनशील बनाएको छ । यस गाउँपालिकामा मुख्य रूपमा खाद्यान्न, दलहन, तेलहन, र नगदे बालीहरूको खेती गरिन्छ। प्रमुख खेती, खाद्यान्न बालीहरू, राजागढ़ गाउँपालिकामा धान, गहुँ, मकै, र कोदो मुख्य खाद्यान्न बाली हुन्। धान: यहाँको मुख्य बाली धान हो। भदौदेखि असोजसम्म रोपाइँ गरिन्छ र मंसिरदेखि पुससम्म कटनी हुन्छ। पश्चिमी कोशि नहर र पम्प नहर सिंचाइको सुविधा प्रदान गर्दा धान उत्पादनमा वृद्धि भएको छ। गहुँ र मकै जाडो मौसममा गहुँ र मकैको खेती गरिन्छ। यी बालीहरूले किसानहरूको दैनिक आहारमा महत्त्वपूर्ण स्थान राख्छन्।

दलहन बालीहरू, जस्तै मसुरा, मटर, र केराउ, यस क्षेत्रको अर्को प्रमुख खेती हो। यी बालीहरूले माटोको उर्वराशक्ति बढाउन मद्दत गर्नुका साथै स्थानीयहरूको प्रोटीन स्रोतका रूपमा योगदान पुर्याउँछन्। तेलहन बालीहरू तोरी, सूर्यमुखी, र तिल खेती गरिन्छ। तोरीबाट तोरीको तेल उत्पादन गरी घरायसी र व्यावसायिक रूपमा प्रयोग गरिन्छ। नगदे बालीहरू यस गाउँपालिकामा उखु, तरकारी, र फलफूल उत्पादन नगदे बालीका रूपमा प्रख्यात छन्। साग, भिन्डी, लौका, भैंसे खुर्सानी, र गोलभेंडा यहाँका प्रमुख तरकारी बाली हुन्। फलफूल केरा, आँप, लिची, र अम्बा जस्ता फलफूलहरूको खेती व्यावसायिक रूपमा बढ्दो छ। खेतीको उपयोग घरेलु उपयोग बलान बिहुलका बालीहरू प्राय घरायसी खपतका लागि उत्पादन गरिन्छ। धान र गहुँ गाउँपालिकाको मुख्य आहारका रूपमा प्रयोग हुन्छन्। तोरी र सूर्यमुखीको तेल खाना पकाउन र घ्यू उत्पादन गर्न प्रयोग गरिन्छ। व्यावसायिक उपयोग धान र गहुँ नजिकका बजारहरूमा बेचिन्छ। राजागढ़ गाउँपालिकाको प्रमुख खेती र यसको उपयोगले यहाँका किसानहरूको जीवनस्तर सुधार गरेको छ। यदि आधुनिक प्रविधि र सहायक नीतिहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरियो भने यो गाउँपालिका कृषि क्षेत्रको उत्कृष्ट नमुना बन्न सक्छ।

ग) पशुपालन:- राजागढ़ गाउँपालिका सप्तरी जिल्लामा अवस्थित एक प्रमुख कृषिप्रधान क्षेत्र हो, जहाँ पशुपालन कृषकहरूको जीवनयापनको अभिन्न हिस्सा हो। यहाँका ग्रामीण परिवारहरूले पशुपालनलाई आय र पोषणको मुख्य स्रोतका रूपमा अपनाएका छन्। प्रमुख पशुपालन मा गाई र भैंसी पालन दुध उत्पादनका लागि गरिन्छ। उत्पादन भएको दुध घरायसी उपभोगका साथै बजारमा बिक्री गरिन्छ। बाख्रापालन मासु उत्पादन र आय आर्जनका लागि महत्त्वपूर्ण छ। व्यावसायिक र स्थानीय स्तरमा कुखुरापालन गरिन्छ। यसले अण्डा र मासु उत्पादनमा योगदान पुर्याउँछ। केहि मात्रामा सुँगुर पालन पनि विस्तार हुँदैछ, विशेष गरी मासु उत्पादनका लागि। पशुपालनले परिवारलाई पोषण, आय, र जैविक मल (गोबर) प्रदान गर्दछ। दुग्ध उत्पादन र मासु बिक्रीबाट आर्थिक समृद्धिमा योगदान हुन्छ। गोबर ग्यास र मल उत्पादनले ऊर्जा र खेतीको उर्वरता बढाउँछ। समस्यामा रोगव्याधि, चारा अभाव, र आधुनिक प्रविधिको कमी। सुधार मा स्वास्थ्य सेवा, उचित चारा प्रबन्ध, र व्यावसायिक प्रशिक्षण। पशुपालनलाई प्रोत्साहन गर्न आधुनिक विधि र सहकारी प्रणालीको विकास आवश्यक छ।

घ) उद्योगहरू:- राजागढ़ गाउँपालिका कृषि प्रधान क्षेत्र हो, जहाँ कृषि, पशुपालन, र स्थानीय स्रोतहरूमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकास भइरहेको छ। यी उद्योगहरूले स्थानीय समुदायलाई रोजगार सिर्जना गर्दै

आर्थिक विकासमा योगदान पुर्याइरहेका छन्। राजागढ गाउँपालिकामा कृषि उत्पादनहरूमा आधारित उद्योगहरू उल्लेखनीय छन्। धान मिल धान कुटाइका लागि विभिन्न मिलहरू सञ्चालनमा छन्, जसले किसानहरूलाई सहजता प्रदान गरेको छ। तेल मिल तोरी र सूर्यमुखीबाट तेल निकाल्ने उद्योगहरूले स्थानीय बजारमा तेलको आपूर्ति गरिरहेका छन्। तरकारी प्रशोधन उद्योग तरकारी तथा फलफूलबाट अचार, जुस, र अन्य प्रशोधित सामग्री उत्पादन गर्ने साना उद्योगहरू विकास हुँदै छन्। पशुपालन आधारित उद्योगहरू पशुपालनसँग सम्बन्धित उद्योगहरूले स्थानीय उत्पादनहरूको व्यवसायीकरण गरेका छन्। दुध उद्योग गाई र भैंसीको दुधबाट घ्यू, दही, र पनिर उत्पादन गरिन्छ। मासु प्रशोधन उद्योग बाख्रा, कुखुरा, र सुँगुरको मासु प्रशोधन गरी नजिकका बजारमा बिक्री गरिन्छ। हस्तकला तथा घरेलु उद्योगहरू गाउँपालिकामा हस्तकला उद्योगले स्थानीय कला, संस्कृति, र परम्परालाई बचाउन मद्दत पुर्याइरहेको छ।

माटोका भाँडाकुँडा माटोका भाँडाकुँडा र मूर्तिहरू उत्पादन गर्ने साना उद्योगहरू यहाँका स्थानीय सीपको प्रतिनिधित्व गर्छन्। बुनाई उद्योग चटाई, ढाकाटोपी, र परालका सामग्री उत्पादन गर्ने उद्योगहरू क्रियाशील छन्। काठ र बाँसका उद्योगहरू काठ र बाँस प्रशस्त मात्रामा पाइने भएकाले यी सामग्रीहरूको प्रयोग गरेर घरायसी तथा व्यावसायिक सामान उत्पादन गरिन्छ। बाँसको चोयाबाट कुचो, टोकरी, र अन्य सामग्री बनाउने उद्योगहरूले लोकप्रियता पाउँदैछन्। तर अहिले ब्यवसायमा समस्या पर्याप्त लगानीको अभाव छ। प्रविधि र पूर्वाधारको कमी छ। कच्चा पदार्थको व्यावसायिक प्रशोधनको अभाव छ। तर आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, स्थानीय कच्चा पदार्थको उपयोग गर्दै उद्योगहरूको विस्तार भइरहेको छ। बलान बिहुल गाउँपालिकाका उद्योगहरूले ग्रामीण समुदायलाई आत्मनिर्भर बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलि रहेका छन्। उद्योग क्षेत्रको विकासले गाउँपालिकालाई आर्थिक रूपमा सुदृढ बनाउन ठूलो योगदान पुर्याउन सक्छ।

ड) प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदा (वन जङ्गल, जडीबुटी:- राजागढ गाउँपालिका प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाले भरिपूर्ण रहेको छ। यस क्षेत्रमा विशेषगरी शिशौ, टिक, कर्मा, जामुन लगायतका बहुमूल्य रुखहरू पाइन्छन्। यी रुखहरूले सौन्दर्य बढाउनुका साथै काठ र दाउराको आपूर्तिमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछन्। विभिन्न प्रजातिका जनावरहरू जस्तै बँदेल, स्याल, खरायो बाख्रा, आदिको बासस्थान रहेको छ। जडीबुटीको दृष्टिकोणले यो क्षेत्र निकै धनी मानिन्छ। यहाँ हर्षो, बर्रो, अमला, चिराइतो, तेजपात, बेल, निम, तुलसी जस्ता औषधीय महत्वका जडीबुटीहरू प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन्। यी जडीबुटीहरूको आयुर्वेदिक औषधि निर्माणमा महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। स्थानीय समुदायले यी जडीबुटीहरूको संकलन र बिक्री गरी आय आर्जन गर्ने गरेका छन्।

वन क्षेत्रमा विभिन्न प्रजातिका चराचुरुङ्गीहरू जस्तै कालिज, ढुकुर, जुरेली, कोइली, मैना, सारौं, काग आदि पाइन्छन्। यी चराहरूले वन क्षेत्रको जैविक विविधता बढाउनुका साथै पर्यावरणीय सन्तुलन कायम राख्न मद्दत गर्दछन्। वनस्पति र जीवजन्तुको यो विविधताले यस क्षेत्रको पारिस्थितिक प्रणालीलाई समृद्ध बनाएको छ। सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले वनको संरक्षण र व्यवस्थापनमा सक्रिय भूमिका खेल्दै आएका छन्। वन पैदावारको दिगो उपयोग र संरक्षणका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन्। वृक्षारोपण, अतिक्रमण नियन्त्रण, डढेलो नियन्त्रण जस्ता कार्यहरू नियमित रूपमा गरिन्छन्। वन क्षेत्रबाट प्राप्त हुने गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको पनि महत्वपूर्ण आर्थिक

मूल्य रहेको छ। बाँस, निगालो, अल्लो, लोक्ता जस्ता वनस्पतिहरूको उपयोग गरी स्थानीय समुदायले विभिन्न हस्तकला सामग्रीहरू निर्माण गर्ने गरेका छन्। यसले स्थानीय रोजगारी र आय आर्जनमा टेवा पुर्याएको छ।

जैविक विविधताको संरक्षणका लागि वन्यजन्तु र वनस्पतिको अवैध शिकार तथा चोरी निकासी नियन्त्रण गर्न आवश्यक छ। साथै वन क्षेत्रको विस्तार र वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी यसको दिगो उपयोग सुनिश्चित गर्नुपर्छ। जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण गर्न पनि वन क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ।

वन क्षेत्रमा पाइने विभिन्न फलफूलहरू जस्तै कटुस, ओखर, मेवा, आँप, कटहर आदिले खाद्य सुरक्षामा योगदान पुर्याउँछन्। यी फलफूलहरूको व्यावसायिक खेती गरी आय आर्जन बढाउन सकिने सम्भावना पनि रहेको छ। साथै मह, च्याउ जस्ता वन पैदावारको उत्पादन र बिक्री वितरणबाट पनि आय आर्जन गर्न सकिन्छ। वन क्षेत्रको पर्यटकीय महत्व पनि उत्तिकै रहेको छ। प्राकृतिक सौन्दर्य, जैविक विविधता र हरियाली वातावरणले पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्दछ। इको-टुरिजमको विकास गरी यस क्षेत्रको आर्थिक विकासमा टेवा पुर्याउन सकिन्छ। वन्यजन्तु अवलोकन, बर्ड वाचिङ, वनस्पति अध्ययन जस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ।

वैज्ञानिक अनुसन्धानको दृष्टिकोणले पनि यो क्षेत्र महत्वपूर्ण रहेको छ। यहाँका वनस्पति र जीवजन्तुको अध्ययन अनुसन्धान गरी नयाँ ज्ञान र प्रविधिको विकास गर्न सकिन्छ। विशेषगरी औषधीय जडीबुटीहरूको अनुसन्धान र विकासले स्वास्थ्य क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउन सक्छ। वन क्षेत्रको संरक्षण र विकासका लागि स्थानीय समुदाय, सरकारी निकाय र गैरसरकारी संस्थाहरूको समन्वयात्मक प्रयास आवश्यक छ। वन सम्पदाको दिगो व्यवस्थापन गरी भावी पुस्ताका लागि यसको संरक्षण गर्नु आजको आवश्यकता हो।

च) पर्यटन :- राजगढ गाउँपालिका, पर्यटनका विविध सम्भावना बोकेको क्षेत्र हो। यहाँको सांस्कृतिक धरोहर, परम्परागत पर्व, र धार्मिक स्थलहरूले पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्दछन्। विशेषगरी, स्थानीय मठमन्दिर र सांस्कृतिक कार्यक्रमहरूले धार्मिक तथा सांस्कृतिक पर्यटनको प्रवर्द्धन गरेको छ।

प्राकृतिक स्रोतहरू, जस्तै नदी, जलाशय, र हरियालीले राजगढ गाउँपालिका प्रकृतिप्रेमीहरूको लागि उपयुक्त गन्तव्य बनाएको छ। यस्तै, गाउँपालिकाका परम्परागत जीवनशैली, स्थानीय खानपान, र हस्तकलाहरूले पर्यटकहरूको चासो बढाएको छ।

स्थानीय सरकार र समुदायले पर्यटकीय स्थलहरूको संरक्षण र प्रचारप्रसारमा ध्यान दिइरहेका छन्। यसले राजगढ गाउँपालिकाको पर्यटनलाई थप व्यवस्थित र आकर्षक बनाउँदै आर्थिक गतिविधिमा योगदान पुऱ्याएको छ।

१.२.३ राजनीतिक तथा प्रशासनिक बिभाजन र समानुपातिक विकास

वडा	जम्मा जनसंख्या	जम्मा घरधुरी	उपलब्ध प्रमुख सेवाहरू				
१	३२४६२	६६७५	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक	कानुनी सेवा	सरसफाई
२	४६११	८९०	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक	कानुनी सेवा	सरसफाई

३	४०२२	८४२	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक	कानुनी सेवा	सरसफाई
४	७२३८	१६०६	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक	कानुनी सेवा	सरसफाई
५	६७६१	१३३८	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक	कानुनी सेवा	सरसफाई
६	३४७९	७६५	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक	कानुनी सेवा	सरसफाई
७	६३५१	१२३४	स्वास्थ्य सेवा	कृषि सेवा	सामाजिक	कानुनी सेवा	सरसफाई

१.२.३ भौगोलिक तथा जनसाङ्ख्यिक स्वरूप (GEOGRAPHICAL BACKGROUND AND DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS/STRUCTURE):- राजगढ

गाउँपालिका कूल क्षेत्रफल ४७.९ वर्ग किलोमिटर छ । यसलाई प्रशासनिक रुपमा ६ वटा वडाहरुमा विभाजन गरीएको छ । यहाँको भूस्वरूप तराई क्षेत्र अन्तर्गत पर्दछ । भौगोलिक अवस्थितिका हिसाबले राजगढ गाउँपालिकाको २६ डिग्री ५२ मिनेट उत्तरी आक्षंश र ८६ डिग्री ६५ मिनेट पुर्वी देशान्तरमा रहेको छ । यस गाउँपालिकाको सिमाना पूर्वमा छिन्मस्ता र विष्णुपुर गा.पा., पश्चिममा डाकनेस्वरी नगरपालिका, उत्तरमा शम्भुनाथ नगरपालिका र रुपनी गा.पा. र दक्षिणमा बिहार (भारत) रहेको छ । यहाँको हावापानी समशितोष्ण खालको छ भने उत्तरी भागमा सामान्य मौसम र दक्षिणी भेगमा गर्मी हुने गर्दछ । यस क्षेत्रमा जाडोमा अति जाडो र गर्मीमा अति गर्मी हुने गर्दछ । यहाँ छ महिना निकै न्यानो वातावरण र छ महिना कुनै कुनै ठाउँमा निकै चिसो प्रकृतिको हावापानी महसुस गर्न सकिन्छ ।

जनगणना २०७८ जनगणना अनुसार राजगढ गाउँपालिका को कुल जनसंख्या ३२४६२ जना रहेको छ, जसमा पुरुषको १६११७ जना (४९.६%), महिलाको १६३४५ जना (५०.४%) जना रहेको छ । पुरुषको भन्दा महिलाको जनसंख्या २२८ जना (०.७%) ले बढी देखिन्छ । यहाँको लैङ्गिक अनुपात ९८.६१ प्रतिशत छ ।

१.२.३.१ भौगोलिक पृष्ठभूमि (Geographical Background):- राजगढ गाउँपालिका नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत सप्तरी जिल्लामा अवस्थित एक स्थानीय तह हो । यो गाउँपालिका भौगोलिक रूपमा समथर तराई क्षेत्रमा फैलिएको छ । यहाँको भूमी उर्वर र जलवायु मध्यम गर्मीयुक्त रहेको छ, जसले कृषि उत्पादनलाई विशेष प्राथमिकता दिएको छ । राजगढ गाउँपालिकाका विभिन्न क्षेत्रमा नदी, कुलो र प्राकृतिक जलस्रोतहरु उपलब्ध छन्, जसले सिंचाइका लागि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । यो क्षेत्र विभिन्न जातजाति र संस्कृतिका मानिसहरुको सह-अस्तित्वको उत्कृष्ट नमुना हो । हरियालीले भरिएको यो गाउँपालिका कृषिमा आधारित अर्थतन्त्र, सांस्कृतिक विविधता र प्राकृतिक सौन्दर्यको कारण प्रसिद्ध छ ।

१.२.३.२ भौगोलिक अवस्था :- राजगढ गाउँपालिका नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत सप्तरी जिल्लामा अवस्थित एक स्थानीय तह हो । यो गाउँपालिका भौगोलिक रूपमा समथर तराई क्षेत्रमा फैलिएको छ । यहाँको भूमी उर्वर र जलवायु मध्यम गर्मीयुक्त रहेको छ, जसले कृषि उत्पादनलाई विशेष प्राथमिकता दिएको छ । राजगढ गाउँपालिकाका विभिन्न क्षेत्रमा नदी, कुलो र प्राकृतिक जलस्रोतहरु उपलब्ध छन्, जसले सिंचाइका लागि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । यो क्षेत्र विभिन्न जातजाति र संस्कृतिका मानिसहरुको सह-अस्तित्वको उत्कृष्ट नमुना हो । हरियालीले भरिएको यो गाउँपालिका कृषिमा आधारित अर्थतन्त्र, सांस्कृतिक विविधता र प्राकृतिक सौन्दर्यको कारण प्रसिद्ध छ ।

१.२.३.३ नदीनाला:- राजगढ़ गाउँपालिका सप्तरी जिल्लाको एक महत्वपूर्ण पालिका हो। यहाँको प्रमुख नदी मुतनी हो । यो नदी उत्तरबाट दक्षिणतर्फ बग्छ र यसले गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रलाई जीवन दिने काम गर्छ। वर्षायाममा यो नदी विशाल र भयावह हुन्छ भने हिउँदमा यसको प्रवाह कम हुन्छ । यस नदीले ल्याउने बालुवा र माटोले यहाँको भूमिलाई उर्वर बनाएको छ।

। नदीनालाको संरक्षण र व्यवस्थापन यहाँको प्रमुख चुनौती हो। जलवायु परिवर्तन र अनियमित वर्षाका कारण नदीको प्रवाह अनियमित भएको छ। यसको दीर्घकालीन समाधानका लागि वैज्ञानिक योजना र समुदायको सहभागिता आवश्यक छ। नदीनालाको उचित व्यवस्थापनले मात्र यहाँको कृषि र पर्यावरणीय सन्तुलन कायम राख्न सकिन्छ। यसका लागि स्थानीय सरकार र समुदायको सक्रिय सहभागिता आवश्यक छ ।

१.२.३.४ हावापानी:- सप्तरी जिल्लाको राजगढ़ गाउँपालिका नेपालका तराई क्षेत्रमध्ये एक हो, जहाँको हावापानी उष्ण समशीतोष्ण जलवायु अन्तर्गत पर्छ। यो गाउँपालिकामा गर्मीयाममा अत्यधिक गर्मी हुन्छ, तापक्रम प्रायः ३५-४० डिग्री सेल्सियससम्म पुग्न सक्छ। गर्मीयाममा यहाँ चर्को घाम र सुख्खा हावा बहने गर्दछ। जाडोयाममा भने चिसो महसुस हुन्छ, तापक्रम १० डिग्री सेल्सियससम्म झर्ने गर्दछ। राजगढ़ गाउँपालिकामा मनसुनको समयमा, जुनदेखि सेप्टेम्बरसम्म, पर्याप्त मात्रामा वर्षा हुन्छ। यस अवधिमा यहाँको हावापानी आर्द्र र मलिलो हुन्छ, जसले गर्दा खेतीपातीका लागि यो समय उपयुक्त मानिन्छ। धान, गहुँ, मकै, र दलहन बाली यहाँका प्रमुख खेती हुन्। अत्यधिक वर्षाले केही समयमा बाढी र डुबानको समस्या ल्याए पनि यहाँको कृषि भूमिलाई मलिलो बनाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

हिउँदको समय भने सुख्खा हुने हुँदा सिँचाईको आवश्यकता पर्दछ। यो हावापानीले यहाँको जैविक विविधता जस्तै, वनस्पति र जीवजन्तुको जीवनलाई पनि सन्तुलित बनाएको छ। समग्रमा, राजगढ़ गाउँपालिकाको हावापानी कृषि, जनजीवन, र प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोगका लागि उपयुक्त मानिन्छ। यसको जलवायुले यहाँको जीवनशैली र वातावरणलाई विशेष बनाएको छ।

१.२.३.५ प्राकृतिक विपत र तिनको सम्भावना :- राजगढ़ गाउँपालिकामा बाढी, आगलागी, र महामारीजस्ता प्राकृतिक विपदहरू आउने सम्भावना उच्च छ । बर्सातको समयमा कोशी नदी र सहायक धाराहरूमा जलस्तर बढ्दा बाढीले खेतबारी, घरधुरी, र जनधनमा ठूलो क्षति पुऱ्याउने जोखिम रहन्छ । गर्मीयाममा सुख्खा मौसम र हावाहुरीले आगलागीको घटना बढी हुने गर्दछ, विशेष गरी परम्परागत छानो भएका घरहरूमा । यहाँको जनसंख्याको घनत्व र जलवायु परिवर्तनका कारण महामारी फैलने जोखिम पनि रहन्छ । डेंगु, मलेरिया, टाइफाइडजस्ता रोगहरू बाढीपछिको जलजन्य समस्या वा लामखुट्टे प्रकोपबाट देखा पर्न सक्छन् । साथै, शीतलहरले जाडो मौसममा बालबालिका, वृद्धवृद्धा, र कमजोर व्यक्तिहरूलाई गम्भीर असर पुऱ्याउने सम्भावना हुन्छ । यी विपदहरूको सामना गर्न अग्रिम योजना, चेतनामूलक कार्यक्रम, र पूर्वतयारी अनिवार्य छ ।

१.२.३.६ प्राकृतिक स्रोत एवं विशेषता:- राजगढ गाउँपालिकामा विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरू उपलब्ध छन्, जसले यहाँको जनजीवन र आर्थिक गतिविधिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । यस क्षेत्रको मुख्य प्राकृतिक स्रोत भनेको उर्वर कृषि भूमि हो, जसले धान, गहुँ, मकै, र दलहन बालीको उत्पादनलाई बढावा दिएको छ । पानीका स्रोतहरूमा कोशी नदी, यसको सहायक धाराहरू, र साना कुलाहरूले सिंचाइको लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन् । साथै राजगढ गाउँपालिकामा पाइने माटो उर्वर र जैविक विविधतायुक्त छ, जसले कृषिको अतिरिक्त तरकारी खेती र बगैँचालाई पनि प्रोत्साहन दिएको छ । यी स्रोतहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन र उपयोगले यहाँको जीवनस्तरलाई सुधार्न र दिगो विकासलाई सुनिश्चित गर्न सहयोग पुर्याउन सक्छ ।

१.२.४ पूर्वधार र विकास:

क) स्वास्थ्य सेवा :- राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित, स्वास्थ्य सेवामा उल्लेखनीय प्रगति गर्दै आएको छ। गाउँपालिकाले स्थानीय बासिन्दाको स्वास्थ्यस्तर उकास्न विभिन्न पहलहरू सञ्चालन गरेको छ। हालै, मधेश प्रदेश सरकार र राजगढ गाउँपालिकाको संयुक्त लगानीमा "राजगढ जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला" स्थापना गरिएको छ। यो प्रयोगशाला मार्फत स्थानीय बासिन्दाले न्यूनतम २५ रुपैयाँदेखि अधिकतम १७५ रुपैयाँसम्मको शुल्कमा ६० भन्दा बढी प्रकारका स्वास्थ्य परीक्षण सेवाहरू प्राप्त गर्न सक्नेछन्। यसले विशेष गरी आर्थिक रूपमा कमजोर वर्गका नागरिकहरूलाई सस्तो र सुलभ स्वास्थ्य परीक्षण सुविधा उपलब्ध गराएको छ। गाउँपालिकाले मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सेवामा पनि विशेष ध्यान दिएको छ। यसै क्रममा, विभिन्न वडाहरूमा बर्थिङ सेन्टरहरूको स्थापना तथा निर्माणको चरणमा रहेको छ । कोरोना भाइरस (COVID-19) महामारीको समयमा, राजगढ गाउँपालिकाले प्रभावकारी कदमहरू चालेको थियो। विदेशबाट फर्किएका नागरिकहरूको लागि क्वारेन्टाइन व्यवस्थापन गर्दै, संक्रमण फैलिन नदिन सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेको थियो। यसले समुदायमा स्वास्थ्य सुरक्षाको प्रत्याभूति दिलाएको छ।

गाउँपालिकाले स्वास्थ्यकर्मीहरूको क्षमता अभिवृद्धि, स्वास्थ्य संस्थाहरूको भौतिक पूर्वाधार सुधार, र जनचेतना कार्यक्रमहरू मार्फत स्थानीय बासिन्दाको स्वास्थ्य सचेतना बढाउन निरन्तर प्रयासरत छ । यसका साथै, स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमलाई प्रवर्द्धन गर्दै, सबै नागरिकहरूको स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्नेतर्फ अग्रसर रहेको छ।

समग्रमा, राजगढ गाउँपालिकाले स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र गुणस्तर सुधार गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ, जसले स्थानीय बासिन्दाको स्वास्थ्यस्तरमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ।

ख) खानेपानी :- राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित, खानेपानी सेवामा सुधार गर्न विभिन्न पहलहरू गर्दै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा, गाउँपालिकाले सशर्त अनुदानबाट १०० वटा खानेपानी ट्युबवेल जडानका लागि ५४ लाख रुपैयाँ विनियोजन गरेको थियो। यस पहलले स्थानीय बासिन्दालाई स्वच्छ र सुरक्षित खानेपानीको पहुँचमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ। गाउँपालिकाले खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी कार्यक्रमहरूलाई पोषण संवेदनशील क्षेत्रका कार्यक्रमहरूमा समावेश गरेको छ, जसमा कृषि, पशुसेवा, महिला तथा बालबालिका, शिक्षा, र शासकीय प्रवन्धसमेत समावेश छन्। यसले समग्र स्वास्थ्य र पोषण स्तर उकास्न मद्दत पुऱ्याएको छ।

थप रूपमा, मधेश प्रदेश सरकारले आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि राजगढ गाउँपालिकालाई ८२ लाख ९४ हजार रुपैयाँको वित्तीय समानीकरण अनुदान प्रदान गरेको छ, जसले खानेपानी लगायतका आधारभूत सेवाहरूको सुधारमा सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ। समग्रमा, राजगढ गाउँपालिकाले खानेपानी सेवाको पहुँच र गुणस्तर सुधार गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ, जसले स्थानीय बासिन्दाको जीवनस्तरमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ।

ग) विद्युत:- राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित, विद्युत् सेवामा सुधार गर्न विभिन्न पहलहरू गर्दै आएको छ। गाउँपालिकाले विद्युत् आपूर्ति प्रणालीलाई निरन्तर र व्यवस्थित बनाउन विशेष ध्यान दिएको छ। हालैका वर्षहरूमा, गाउँपालिकाले बजार उन्मुख बस्तीहरूमा ल्याण्डलाइन टेलिफोन सेवा विस्तार गर्न टेलिकमसँग समन्वय गर्ने नीति पनि लिएको छ। तर, केही क्षेत्रमा विद्युत् सेवा अनियमित हुँदा स्थानीय बासिन्दाहरूले सास्ती भोग्नुपरेको छ। उदाहरणका लागि, राजगढ गाउँपालिका-६ स्थित मुतनी क्षेत्रमा विद्युत् सेवा अनियमित हुँदा स्थानीयलाई कठिनाई भएको छ। समग्रमा, राजगढ गाउँपालिकाले विद्युत् सेवाको पहुँच र गुणस्तर सुधार गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ, जसले स्थानीय बासिन्दाको जीवनस्तरमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ।

घ) यातायात/हवाई मार्ग:- राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित, यातायात पूर्वाधारको विकासमा विशेष ध्यान दिँदै आएको छ। गाउँपालिकाको मुख्य सडकहरू ग्राभेल गरिएको भए पनि, प्रमुख मार्गहरू कालोपत्रे गरिएका छन्, जसले बिर्तामोड, चन्द्रगढी, भद्रपुर, दमक, र विराटनगर, काठमाण्डौँ जस्ता शहरहरूसँग बस सेवामार्फत गाउँपालिकालाई जोड्छ। हवाई यातायातको सन्दर्भमा, राजगढ गाउँपालिकामा प्रत्यक्ष हवाई सेवा उपलब्ध छैन। निकटतम हवाई सुविधा राजविराज विमानस्थलमा रहेको छ, जुन गाउँपालिकाबाट करिब १५ किलोमिटरको दूरीमा अवस्थित छ। यस विमानस्थलबाट काठमाण्डौँसम्म नियमित उडानहरू सञ्चालनमा छन्, जसले स्थानीय बासिन्दाहरूलाई राष्ट्रिय हवाई सञ्जालसँग जोड्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। गाउँपालिकाले यातायात पूर्वाधारको सुधारका लागि विभिन्न योजनाहरू अघि बढाइरहेको छ। स्थानीय सडकहरूको स्तरोन्नति, नयाँ सडकहरूको निर्माण, र सार्वजनिक यातायात सेवाको विस्तारमा विशेष ध्यान दिइएको छ। यसका साथै, ग्रामीण क्षेत्रका बस्तीहरूलाई मुख्य सडक सञ्जालसँग जोड्न झोलुङ्गे पुलहरूको निर्माण पनि प्राथमिकतामा परेको छ। यी प्रयासहरूले राजगढ गाउँपालिकाको समग्र विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउने अपेक्षा गरिएको छ।

ड) सूचना/संचार/हुलाक/पत्रपत्रिका

इन्टरनेट सेवा :- राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित, सूचना, सञ्चार, हुलाक, पत्रपत्रिका, र इन्टरनेट सेवामा क्रमिक सुधार गर्दै आएको छ।

सूचना र सञ्चार: गाउँपालिकामा रेडियो र टेलिभिजन पहुँच विस्तार हुँदै गएको छ। धेरैजसो घरपरिवारले एफएम रेडियो सुन्ने र टेलिभिजन हेर्ने सुविधा पाएका छन्। मोबाइल फोनको प्रयोग व्यापक छ, जसले स्थानीयहरूलाई सूचना र सञ्चारमा सक्रिय बनाएको छ।

हुलाक सेवा: राजगढ गाउँपालिकामा हुलाक कार्यालय सञ्चालनमा रहेको छ, जसले पत्रपत्रिका, पार्सल, र अन्य हुलाक सेवाहरू प्रदान गर्दै आएको छ। हाल, डिजिटल सञ्चारको वृद्धि संगै हुलाक सेवाको प्रयोग केही घटेको भए पनि, सरकारी तथा औपचारिक पत्राचारका लागि यसको महत्त्व कायम छ। **पत्रपत्रिका:** गाउँपालिकामा राष्ट्रिय दैनिक

पत्रिकाहरूको वितरण सीमित भए पनि, स्थानीय स्तरमा प्रकाशित साप्ताहिक र मासिक पत्रिकाहरू उपलब्ध छन्। यी पत्रिकाहरूले स्थानीय समाचार, घटना, र सूचनाहरू सम्प्रेषणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्।

इन्टरनेट सेवा: इन्टरनेट सेवाको पहुँच विस्तार हुँदै गएको छ। मोबाइल डेटा सेवाको माध्यमबाट धेरैजसो व्यक्तिहरू इन्टरनेटमा पहुँच राख्छन्। केही स्थानहरूमा वाइफाई सेवा पनि उपलब्ध छ, जसले शिक्षालय, सरकारी कार्यालय, र व्यवसायिक संस्थानहरूलाई लाभान्वित गरेको छ।

समग्रमा, राजगढ गाउँपालिकामा सूचना, सञ्चार, हुलाक, पत्रपत्रिका, र इन्टरनेट सेवाहरूमा क्रमिक सुधार हुँदै गएको छ, जसले स्थानीय बासिन्दाहरूको जीवनस्तर उकास्न महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएको छ।

ड) बैंकिंग सेवा:- राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित, बैंकिङ्ग सेवाको पहुँच विस्तारमा क्रमिक प्रगति गर्दै आएको छ। हालसम्म, गाउँपालिकामा सीमित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सेवा प्रदान गरिरहेका छन्। राजगढ गाउँपालिकामा केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो शाखा स्थापना गरेका छन्। यी संस्थाहरूले स्थानीय बासिन्दाहरूलाई बचत खाता, ऋण सुविधा, रेमिट्यान्स सेवा, र अन्य वित्तीय सेवाहरू उपलब्ध गराउँदै आएका छन्। तथापि, सबै वडाहरूमा बैंकिङ्ग सेवाको पहुँच अझै पूर्ण रूपमा विस्तार भएको छैन, जसका कारण केही क्षेत्रका बासिन्दाहरू नजिकका शहरहरूमा निर्भर रहनुपरेको छ। मोबाइल बैंकिङ्ग र डिजिटल सेवा, मोबाइल फोनको व्यापक प्रयोगसँगै, मोबाइल बैंकिङ्ग सेवाको लोकप्रियता बढ्दै गएको छ। स्थानीय बासिन्दाहरूले आफ्नो वित्तीय कारोबारहरू सजिलैसँग मोबाइल एप्लिकेशनहरू मार्फत गर्न थालेका छन्। यसले बैंकमा प्रत्यक्ष उपस्थित हुनुपर्ने आवश्यकतालाई कम गरेको छ र वित्तीय समावेशीकरणमा सहयोग पुर्याएको छ। चुनौतीहरू गाउँपालिकामा बैंकिङ्ग सेवाको सीमित पहुँचका कारण कतिपय बासिन्दाहरूले अनौपचारिक वित्तीय स्रोतहरूमा निर्भर रहनुपरेको छ। यसले उच्च ब्याजदर र असुरक्षित ऋणको जोखिम बढाएको छ। त्यसैले, सबै वडाहरूमा बैंकिङ्ग सेवाको विस्तार र वित्तीय साक्षरतामा जोड दिनु आवश्यक छ।

१.२.५ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि (Historical Background)

क) ऐतिहासिक अवस्था :- राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित, ऐतिहासिक र सांस्कृतिक दृष्टिकोणले समृद्ध क्षेत्र हो। यस क्षेत्रको इतिहास मुख्यतः मिथिला सभ्यतासँग सम्बन्धित छ, जसले साहित्य, कला, र संस्कृतिमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएको छ। मिथिला क्षेत्रको एक हिस्सा भएकोले, राजगढ गाउँपालिकामा मैथिली भाषा र संस्कृतिको प्रभाव स्पष्ट देख्न सकिन्छ। यहाँका स्थानीय पर्व, चाडपर्व, र परम्परागत नृत्यहरूले यस क्षेत्रको सांस्कृतिक पहिचानलाई झल्काउँछन्। इतिहासमा, सप्तरी जिल्ला विभिन्न राजवंशहरूको शासनमा रहेको थियो, जसमा लिच्छवी, मल्ल, र सेन वंश प्रमुख थिए। यी राजवंशहरूको शासनकालमा क्षेत्रको सामाजिक, सांस्कृतिक, र आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण परिवर्तनहरू आएका थिए। राजगढ गाउँपालिकाको ऐतिहासिक अवस्थालाई अझ गहिरो रूपमा बुझ्नका लागि थप अनुसन्धान आवश्यक छ। स्थानीय स्रोतहरू, पुरातात्विक अध्ययनहरू, र इतिहासकारहरूको लेखनले यस क्षेत्रको सम्पूर्ण ऐतिहासिक पृष्ठभूमि उजागर गर्न मद्दत पुर्याउन सक्छ।

ख) पर्यटकीय एवं ऐतिहासिक विशेषता:- राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित, ऐतिहासिक र सांस्कृतिक दृष्टिले समृद्ध क्षेत्र हो। यहाँका प्रमुख पर्यटकीय र ऐतिहासिक स्थलहरूमा निम्न समावेश छन् । माँ चन्द्रावती पोखरी: राजगढ गाउँपालिका वडा नं. १, झुटकीमा अवस्थित यो पोखरी धार्मिक र पर्यटकीय दृष्टिले महत्वपूर्ण स्थल हो । यसको प्राकृतिक सौन्दर्य र धार्मिक महत्त्वका कारण यहाँ भक्तजन र पर्यटकहरूको आगमन निरन्तर रहन्छ । रामजानकी मन्दिर र शनि मन्दिर राजगढ गाउँपालिकामा रामजानकी मन्दिर र शनि मन्दिर रहेका छन्, जसले धार्मिक आस्थाका साथसाथै सांस्कृतिक गतिविधिहरूको केन्द्रको रूपमा पनि कार्य गर्दै आएका छन् । राजगढ गाउँपालिका वडा नं. ३ मा भौउरा चौकमा अविस्थित बबा डिहवार मन्दिर रहेको छ , जसले धार्मिक आस्थाका साथसाथै सांस्कृतिक गतिविधिहरूको केन्द्रको रूपमा पनि कार्य गर्दै आएका छन् । सार्वजनिक पोखरीहरूको संरक्षण, गाउँपालिकाले ९२ वटा सार्वजनिक पोखरीहरूको संरक्षण गर्दै, ती पोखरीहरूमा मत्स्यपालन लगायतका गतिविधिहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ। यसले स्थानीय अर्थतन्त्रमा योगदान पुर्याउँदै पर्यटकीय आकर्षणको रूपमा पनि कार्य गरेको छ। समग्रमा, राजगढ गाउँपालिकाका यी स्थलहरूले धार्मिक आस्था, सांस्कृतिक धरोहर, र प्राकृतिक सौन्दर्यको संगम प्रस्तुत गर्दै आएका छन्, जसले स्थानीय बासिन्दा र आगन्तुकहरूलाई आकर्षित गर्दै आएका छन्।

ग) सामाजिक अवस्था :-राजगढ गाउँपालिका, सप्तरी जिल्लाको दक्षिणपूर्वी भागमा अवस्थित, सामाजिक र सांस्कृतिक दृष्टिले समृद्ध क्षेत्र हो। यहाँका प्रमुख सामाजिक विशेषताहरूमा निम्न समावेश छन् ।**जनसङ्ख्या र संरचना**, राजगढ गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्या ३२,४६२ रहेको छ, जसमा ६,६७५ घरधुरी रहेका छन्। **भाषा र संस्कृति**, यहाँका स्थानीय बासिन्दाहरू मुख्यतय मैथिली भाषा बोल्छन् र मिथिला संस्कृतिको पालन गर्छन्। स्थानीय चाडपर्व, नृत्य, र गीतहरूले समुदायको सांस्कृतिक पहिचानलाई बलियो बनाएका छन्। **शिक्षा**, गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा सुधारका लागि विभिन्न पहलहरू भइरहेको छ। विद्यालयहरूको स्तरोन्नति र कक्षा थप गर्ने कार्यहरू अघि बढाइएका छन्। स्वास्थ्य सेवामा सुधारका लागि राजगढ गाउँपालिकाले विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ। हालै, बेलहीचपेना स्वास्थ्य चौकीमा सुविधा सम्पन्न प्रयोगशाला स्थापना गरिएको छ, जसले स्थानीय बासिन्दालाई सस्तो मुल्यमा स्वास्थ्य परीक्षण सेवा प्रदान गर्दै आएको छ। **सामाजिक सुरक्षा**, स्थानीय सरकारद्वारा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा छन्, जसले वृद्ध, अपाङ्ग, र विपन्न वर्गका नागरिकलाई सहयोग पुर्याउँदै आएको छ। **सामाजिक चुनौतीहरू** सामाजिक संरचनामा केही परम्परागत प्रथाहरू अझै कायम छन्, जसले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीतामा चुनौती प्रस्तुत गर्छ। समग्रमा, राजगढ गाउँपालिकामा सामाजिक र सांस्कृतिक दृष्टिले समृद्धि देखिन्छ, तर अझै केही क्षेत्रहरूमा सुधारका लागि थप प्रयास आवश्यक छ।

घ) सामाजिक तथा सांस्कृतिक विशेषता:- राजगढ गाउँ पालिका, सप्तरी, मधेश प्रदेश, नेपाल एक समृद्ध सामाजिक र सांस्कृतिक धरोहर बोकेको क्षेत्र हो। यहाँको प्रमुख भाषा मैथिली हो, र नेपाली पनि प्रचलित छ। यस

क्षेत्रमा मधेशी समुदायको बहुलता छ, साथै विभिन्न जाति र समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्छन्। राजगढ़का प्रमुख धर्म हिन्दू धर्म हो, र यसैको साथ इस्लाम र क्रिश्चियन धर्मका अनुयायी पनि यहाँ रहेका छन्। प्रमुख हिन्दू पर्वहरू जस्तै दशैं, तिहार, होली, र राम नवमी यहाँको सांस्कृतिक जीवनको अभिन्न हिस्सा हुन्। राजगढ़को सामाजिक संरचना जाति र समुदायका आधारमा विविध छ। यहाँका मानिस कृषि र पशुपालनमा सक्रिय छन्, र प्रमुख अन्नबालीहरूमा धान, गहुँ, मकै, र विभिन्न फलफूलहरू समावेश छन्। महिला शिक्षा र सशक्तिकरणका लागि पनि यहाँ विभिन्न पहलहरू गरिएको छ। राजगढ़का परम्परागत कला र शिल्पहरू, जस्तै माटोका भाँडा र हस्तशिल्प, यहाँका सांस्कृतिक धरोहरको प्रमाण हुन्। यस क्षेत्रका धार्मिक स्थल र ऐतिहासिक महत्वका स्थानहरूले राजगढ़लाई सांस्कृतिक दृष्टिले महत्वपूर्ण बनाउँछन्। यहाँको सामाजिक जीवन र संस्कृतिले यसलाई नेपालका अन्य स्थानहरूबाट विशिष्ट बनाउँछ।

ड) चाडपर्व/जात्रा र अन्य संस्कृतिहरू:- राजगढ़ गाउँपालिका एक मधेशी समुदाय हो, जहाँ विभिन्न जातजाति र धर्मावलम्बीहरूको बसोबास छ। यो सांस्कृतिक विविधता चाडपर्वहरूको बहुलतामा झल्किन्छ। यहाँका प्रमुख चाडपर्वहरूमा चौरचन, रक्षा बन्धन, दशैं, तिहार छठ, होली, ईद बकरईद, पुशी पुर्णिमा, होलि पर्दछन्। छठ पर्व महत्वपूर्ण धार्मिक चाड हो, जहाँ सूर्यदेवको उपासना गरिन्छ। यो पर्व सामूहिक सहभागिता र धार्मिक आस्थाको प्रतीक हो। होली रंगहरूको चाड हो, जसले यहाँको सामाजिक मेलमिलाप र भाइचारा झल्काउँछ। दशैं र तिहारले हिन्दू परम्परा झल्काउँछ, जहाँ देवी दुर्गाको पूजा र दीपावलीको झिलिमिलीले गाउँपालिकालाई जीवन्त बनाउँछ। मुस्लिम समुदायका लागि ईद विशेष चाड हो, जसमा धार्मिक प्रार्थना र परम्परागत भोजनको विशेष महत्त्व हुन्छ। यस्तै, स्थानीय थारु समुदायले जितिया र माघी पर्व मनाउँछन्, जसले यहाँको सांस्कृतिक विविधता समृद्ध बनाएको छ। राजगढ़ गाउँपालिकामा चाडपर्वहरू आपसी सद्भाव, धार्मिक सहिष्णुता, र सामुदायिक एकताको प्रतीकका रूपमा मनाइन्छन्। यसले सामाजिक सम्बन्धलाई अझ प्रगाढ बनाउने काम गर्दछ।

च) प्रमुख जातजाती, जनजातिहरू, पिछडा वर्ग

तालिका १.६ प्रमुख जातजातीहरू

क्रम संख्य	जातजाति	जनसंख्या	प्रतिशत (जम्मा जनसंख्यामा)
१	सबै जाति	३२४६२	१००.००
२	ब्राह्मण - पहाड	३६	०.०५
३	विश्वकर्मा	६२	२.०२
४	मुस्लिम	२८५२	४.८३
५	यादव	७८०२	३१.२९
६	ठकुरी	४८	१०.४२
७	तेली	२४५५	५.१८
८	चमार/हरिजन/राम	१४६६	४.२०

९	मुसहर	२०५९	१०.८६
१०	कुर्मी	२८	४.३९
११	सन्यासी/दशनामी	१८	१.६१
१२	धानुक	६९५७	२.१०
१३	दुसाध/पासावन/पसी	५३७	०.०९
१४	मल्लहा	१५३३	१.६१
१५	कथाबनिया	४२४	०.४०
१६	ब्राह्मण - तराई	३१५	५.४४
१७	कलवार	१३	१.६७
१८	घर्ती/भुजेल	२५	४.१७
१९	हजाम/ठाकुर	५९४	०.७४
२०	धोबी	३०१	०.५७
२१	खत्वे	१३२६	०.१४
२२	हलुवाई	४१५	०.३८
२३	बाराई	२०६	०.३९
२४	नुनिया	१०६	०.०५
२५	सोनार	२९	०.३३
२६	कुम्हार	५१६	२.१३
२७	बन्तार/सरदार	१६१	०.१६
२८	कायस्थ	१६	०.४२
२९	राजपूत	३२२	०.२५
३०	बधाइ/बधे	१०९०	३.६३
३१	माली	७४	०.११
३२	धुनिया	५०	०.१४
३३	राजधोब	८०	०.१९
३४	डोम	१४१	०.०५
३५	रौनियार	१९	०.००
३६	बनियान	११२	०.००
३७	अरू	२८	०.००

३८	विदेशी	२४६	०.००
----	--------	-----	------

स्रोत: CBS-2078

तालिका १.८ भाषागत जनसंख्या

भाषा	जनसंख्या	प्रतिशत (जम्मा जनसंख्यामा)
सबै मातृभाषाहरू	३२४६२	१०८.६५
नेपाली	६३	०.२१
मैथिली	३१२२५	१०४.५१
उर्दू	९८८	३.३१
हिन्दी	१८१	०.६१
अरू	५	०.०२

स्रोत: CBS-2078

तालिका १.९ प्रमुख धर्मावली अनुसारको जनसंख्या

क्षेत्र	जम्मा जनसंख्या	धर्महरू									
		हिन्दु	बौद्ध	इस्लाम	कि राँत	क्रिस्चियन	प्रकृति	बोन	जैन	बहाई	सिख
जम्मा	३२४६२	२९५०१	०	२९६१	०	०	०	१	०	०	०
पुरुष	१६११७	१४७०७	०	१४१०	०	०	०	०	०	०	०
महिला	१६३४५	१४७९४	०	१५५१	०	०	०	०	०	०	०

स्रोत: CBS-2078

छ) जनसाङ्खिक स्वरूप

जनसाङ्खिक स्वरूप र प्रवृत्ति (जन्म दर, बसाई सराई, सुकुम्बासी, सरणार्थी, घुमन्ते/फिरन्ते:-

लैंगिक, अपाङ्गता र विशेष जातजाती

तालिका १.१० २०६८ मा र २०७८ को कुल जनसंख्या

क्र. स.	उमेर समुह	जम्मा	पुरुष	महिला	प्रतिशत	लैङ्गिक अनुपात
१	००-०४	३२४७	१७४४	१५०३	१०.००	११६.०३
२	०५-०९	३५१३	१८११	१७०२	१०.८२	१०६.४०
३	१०-१४	३६६१	१८८८	१७७३	११.२८	१०६.४९
४	१५-१९	३१२४	१६१२	१५१२	९.६२	१०६.६१
५	२०-२४	२९५६	१३९३	१५६३	९.११	८९.१२
६	२५-२९	२५१७	१२४८	१२६९	७.७५	९८.३५
७	३०-३४	२२११	९६८	१२४३	६.८१	७७.८८
८	३५-३९	२१८०	९८४	११९६	६.७२	८२.२७
९	४०-४४	१७४१	८३८	९०३	५.३६	९२.८०
१०	४५-४९	१४६२	७०५	७५७	४.५०	९३.१३
११	५०-५४	१४१०	७३३	६७७	४.३४	१०८.२७
१२	५५-५९	९०५	५०१	४०४	२.७९	१२४.०१
१३	६०-६४	७८६	३८४	४०२	२.४२	९५.५२
१४	६५-६९	७२७	३३६	३९१	२.२४	८५.९३
१५	७०-७४	११६७	५४१	६२६	३.५९	८६.४२
१६	७५-७९	६४०	३२८	३१२	१.९७	१०५.१३
१७	८०-८४	१२२	६५	५७	०.३८	११४.०४
१८	८५-८९	४५	२०	२५	०.१४	८०.००

१९	९०-९४	२८	९	१९	०.०९	४७.३७
२०	९५+	२०	९	११	०.०६	८१.८२
	जम्मा	३२४६२	१६११७	१६३४५	१००.००	९८.६१

तालिका १.११, २०७८ र २०८६ सम्मको प्रक्षेपित विद्यालय र अन्य उमेर समूहको जनसंख्या (जम्मा)

उमेर समूह	२०७८ को जनगणना	प्रक्षेपित जनसंख्या (जम्मा)						
		२०८०	२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	२०८६
३	७५६	७७०	७७७	७८५	७९२	७९९	८०७	८१४
४	६७८	६९१	६९७	७०४	७१०	७१७	७२३	७३०
५	८०९	८२४	८३२	८४०	८४७	८५५	८६३	८७१
५-९	४१९१	४२६९	४३०९	४३४९	४३९०	४४३०	४४७२	४५१३
१०-१२	२४०३	२४४८	२४७१	२४९४	२५१७	२५४०	२५६४	२५८८
५-१२	५९१६	६०२७	६०८३	६१३९	६१९६	६२५४	६३१२	६३७१
१३-१४	१२५८	१२८२	१२९३	१३०५	१३१८	१३३०	१३४२	१३५५
१५-१६	१३४१	१३६६	१३७९	१३९२	१४०५	१४१८	१४३१	१४४४
१३-१६	२५९९	२६४८	२६७२	२६९७	२७२२	२७४७	२७७३	२७९९
५+	२९२१५	२९७६१	३००३८	३०३१७	३०५९९	३०८८४	३११७१	३१४६१
१५-२४	६०८०	६१९४	६२५१	६३०९	६३६८	६४२७	६४८७	६५४७
१५+	२२०४१	२२४५३	२२६६२	२२८७२	२३०८५	२३३००	२३५१७	२३७३५
जम्मा	७७२८७	७८७३१	७९४६३	८०२०२	८०९४८	८१७०१	८२४६१	८३२२८

जनघनत्व बढिरहेको छ । भौगोलिक स्वरूप र हावापानीमा भिन्न रहेका यी तीन क्षेत्रमध्ये हिमाली क्षेत्रमा ज्यादै चिसो हुने र कतिपय स्थानमा हिउँसमेत पर्ने भएकाले यस्ता स्थानमा यो अवधिमा जनजीवन ठप्प हुने गर्दछ । तराईको समथर भूभागमा भने गर्मी समयमा ४४° सेल्सियसम्म तापक्रम पुगी अत्यधिक गर्मी हुने गर्दछ । अधिकांश पहाडी क्षेत्रमा भने मध्यम तापक्रम हुने गर्दछ । हिमाली र पहाडी क्षेत्रमा कठिन भूबनोटका कारणले यातायात, सञ्चारलगायतका विकास तथा जनजीवनमा थप जटिलता उत्पन्न हुने गर्दछ । नेपालको संविधान बमोजिमका सात प्रदेशहरूमा एक वा एकभन्दा बढी भौगोलिक क्षेत्रका भूभागहरू समावेश रहेको छ ।

ज) जनसङ्ख्या प्रवृत्ति (बसाई सराई र यसको प्रभाव)

कुल क्षेत्रफल १,४७,५१६ वर्ग किलोमिटर रहेको भूपरिवेष्ठित नेपालको भूगोल र हावापानीमा विविधता छ । पूर्व—पश्चिमको औसत लम्बाइ करिब ८८५ किमि र उत्तर—दक्षिणको चौडाइ करिब १४५ देखि २४१ किमि रहेको छ भने उत्तरतिरबाट क्रमशः दक्षिणतिर पूर्वदेखि पश्चिमसम्म फैलिएका तीन भौगोलिक क्षेत्र हिमाल, पहाड र तराई रहेका छन् । यी तीन भौगोलिक क्षेत्रमध्ये हिमाल, पहाड र तराईमा क्रमशः १५, ६८ र १७ प्रतिशत जति भूभाग रहेको छ भने जनसङ्ख्या क्रमशः ६.७३, ४३ र ५०.२७ प्रतिशत रहेको छ । हिमाल र पहाडबाट तराई तथा सहरी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने प्रवृत्ति बढिरहेले पातलो बस्ती भएका हिमाली र पहाडी क्षेत्र झन पातलिदै गएका छन् भने तराई तथा सहरी क्षेत्रमा बढिरहेको छ । उदाहरणका लागि मधेश प्रदेश मा तराई क्षेत्रमात्र पर्दछ, गण्डकी प्रदेशमा पहाड र हिमाल पर्दछन्, लुम्बिनी प्रदेशमा तराई र पहाड रहेका छन् भने बाँकी चार प्रदेशमा तराई, पहाड र हिमाल तीनओटै क्षेत्र समावेश भएका छन् ।

जनसाङ्ख्यिक बोटको कुरा गर्दा सन् २०११ को जनगणनाअनुसार नेपालको कुल जनसङ्ख्या २.६५ करोडको हाराहारीमा र जनसङ्ख्या वृद्धिदर १.३ प्रतिशत प्रतिवर्ष रहेको छ । यो जनसङ्ख्या वृद्धिदरका आधारमा प्रक्षेपण गर्दा नेपालको अहिलेको जनसङ्ख्या करिब ३ करोड हुन आउँछ । यसमा महिलाको जनसङ्ख्या करिब ५१.५ प्रतिशत रही पुरुषको भन्दा करिब ३ प्रतिशतले बढी रहेको छ । विभिन्न उमेर समूहमा जनसङ्ख्याको वितरण निम्नअनुसार रहेको छ ।

उल्लिखित तालिकाअनुसार ४ देखि १६ वर्षको विद्यालय उमेरमा करिब ३२.५ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ भने ४ वर्य मुनीको जनसङ्ख्या करिब ७.५ प्रतिशत र ६५ वर्ष भन्दा बढी उमेरको जनसङ्ख्या करिब ४.३ प्रतिशत रही बाँकी करिब ५५.७ प्रतिशत जनसङ्ख्या मात्र आर्थिक रूपले सक्रिय हुनसक्ने १७ देखि ६० वर्षमा रहेको छ । प्रदेशगत रूपमा जनसङ्ख्याको वितरण हेर्दा नेपालको कुल जनसङ्ख्याको कोशी प्रदेशमा १७.१ प्रतिशत, मधेश प्रदेशमा २०.४ प्रतिशत, वागमतीमा २०.९ प्रतिशत, गण्डकीमा ९.१ प्रतिशत, लुम्बिनीमा १७.० प्रतिशत, कर्णालीमा ५.९ प्रतिशत र सुदूरपश्चिममा ९.६ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ ।

हालको जनसङ्ख्या वृद्धिदरका आधारमा वार्षिक रूपमा वृद्धि हुने विद्यालय उमेरका बालबालिकाको सङ्ख्यालाई विचार गरेर शैक्षिक योजना विकास गर्नु आवश्यक छ भने भौगोलिक बनावट र जनसाङ्ख्यिक स्वरूपले शिक्षालगायत विकास कार्यमा प्रभाव पार्ने भएकाले यसलाई योजना निर्माणको क्रममा एउटा महत्वपूर्ण सन्दर्भका रूपमा लिने गरिन्छ ।

१.२ पालिकाको शैक्षिक सन्दर्भ

१.२.१ नेपालको सन्दर्भमा शिक्षाको परिभाषा

नेपाल एक बहुभाषिक, बहुजातीय, बहुधार्मिक (सहिष्णुता), विविध भौगोलिक अवस्थाले युक्त एक लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मुलुक हो । यहाँको शिक्षा प्रणालीमा परम्परादेखि विद्यमान माथि उल्लेखित पक्षले प्रत्यक्ष एव परोक्षरूपमा प्रभाव पार्दै समय सापेक्ष रूपका राजनैतिक एवं सामाजिक घटनाले परिवर्तन एवं परिमार्जन गरेको पाईन्छ । ०६३ को राजनैतिक आमूल परिवर्तन पश्चात वर्तमान अवस्थाको नेपालको शिक्षाको परिभाषा दिन त्यति सजिलो छैन

। तापनि मुलुकको राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, साँंस्कृतिक अवस्था लगायत यहाँ वसोवास गर्ने विविध जातजातिको अवस्था, आवश्यकता र चाहनालाई मध्यनजर गर्दा नेपालको शिक्षा भन्नाले अनिवार्य एवं निःशुल्क प्राथमिक शिक्षा, सबै तहमा दिगो, प्रभावकारी एवं गुणस्तरयुक्त व्यावहारिक शिक्षा, देशमा वढ्दो बेरोजगारी समस्यालाई मुलुक भित्रै समाधान गरी आत्मनिर्भर बनाउन सक्ने प्राविधिक एवं व्यावसायिक शिक्षामा प्राथमिकता, सबै भाषा, लिपि, संस्कृति धर्म आदिको संरक्षण, सम्वर्धन एवं परिमार्जन गर्दै समाजमा सहयोगको आदान प्रदान गरी समायोजन हुन सक्ने परिपक्व नागरिकको विकास, राज्यलाई आधुनिक विश्वसंग विश्ववन्धुत्व, भाइचारा, सहयोगको आदान-प्रदान गर्न सक्ने आधुनिक वैज्ञानिक शिक्षा प्रणाली, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा राज्यको छवि कायम राखी विश्वलाई सन्देश दिन सक्ने मौलिक शिक्षा प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सम्पर्क बढाउनका लागि अंग्रेजी भाषा लगायत प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको प्रभावकारी सिकाई व्यवस्था आदिको माध्यमबाट समतामूलक समावेसी सामाजिक व्यवस्था निर्माण गर्न सक्ने शिक्षा प्रणाली हुनुपर्दछ ।

१.२.२ नीतिगत प्रबन्ध

नेपालको संविधानले समाजवादउन्मुख राज्य प्रणालीका आधारमा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ । संविधानले अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपमा विपन्न नागरिकलाई कानुन बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक र मातृभाषामा शिक्षा पाउने हक समेतको व्यवस्था गरेको छ । गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता र जीवनपर्यन्त शिक्षाको समान अवसरले राज्यको आर्थिक समृद्धि र सामाजिक न्याय सहितको समतामूलक समाज निर्माण गर्ने सोच पुरा गर्न योगदान पुऱ्याउँदछ ।

शिक्षालाई सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिस्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त बनाउनका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षासम्बन्धी ऐन २०७५ ले हरेक नागरिकको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । नेपाल सरकारले २०७६ सालमा जारी गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्दै सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुण सहितको प्रतिस्पर्धी, सीपयुक्त एवं उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ । यसै गरी नेपाल सरकारको २५-वर्षे दीर्घकालीन सोच समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली सहितको समुन्नत राष्ट्र निर्माणका आधारमा पन्ध्रौँ आवधिक योजनाका लक्षहरू तय गरिएको छ । उल्लिखित नीति कार्यान्वयन गरी लक्ष प्राप्त गर्नका लागि शिक्षा पद्धति र शिक्षामा गरिने लगानीको स्वरूपमा आवश्यक सुधार गर्नु पर्ने हुन्छ ।

१.२.३ शिक्षाको संरचना:

Organogram..... Educational Structure in Nepal

17+		219
-----	--	-----

15 -16					390	
13 -14				574		
10 – 12			1673			
5 – 9		4546				
3 – 4	923					
Age in years						
	EcED/PPC	Lower Basic	Upper Basic	Secondary (9-10)	Secondary (11-12)	Higher Education
	Level of Education					

नेपालको विद्यालय क्षेत्रअन्तर्गत एक बर्षको प्रारम्भिक बालविाकास तथा शिक्षामा चार वर्षका बालबालिका सहभागी हुन्छन् भने ५–१२ वर्ष उमेर समूहका लागि ८ वर्षको निःशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र १३–१६ वर्ष उमेर समूहका लागि ४ वर्षको निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व सरकारको रहेको छ तापनि शुल्क तिरेर पढ्ने निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित र सरकारको लगानीमा सञ्चालित शुल्क तिर्न नपर्ने गरी दुवै प्रकारका विद्यालयहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । यस खण्डमा मुलुकको संक्षिप्त शैक्षिक सन्दर्भअन्तर्गत नीतिगत प्रबन्ध, उल्लेख्य उपलब्धि तथा अन्तर, विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाका कार्यक्रम तथा उपलब्धिहरू र दिगो विकास लक्षहरूको सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ ।

१.२.४ बिद्यालय सङ्ख्या

1) कक्षागत रुपमा सन्चालित बिद्यालयहरुको बिबरण (Schools Running by Grades)	LBLevel_G1-5	UBLevel_G6-8	BasicLevel_G1-8	SeLevel_G9-10	SeLevel_G11-12	SeLevel_G9-12	Total Unit
कक्षागत र तहगत जम्मा बिद्यालय सङ्ख्या (सबै प्रकारका)	22	3	25	1	2	3	28
कक्षागत र तहगत सबै प्रकारका समुदायिक जम्मा बिद्यालय सङ्ख्या	13	3	2	1	2	3	19
जम्मा समुदायिक बिद्यालयमध्ये अनुमति प्राप्त कक्षागत र तहगत बिद्यालय सङ्ख्या (शुन्य दरबन्दी भएका)	0	3	3	1	1	1	5
जम्मा सामुदायिक बिद्यालयमध्ये बिशेष बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (बिभिन्न अपाङ्गताका भएका बालबालिकाका लागि)	0	0	0	0	0	0	0
जम्मा सामुदायिक बिद्यालयमध्ये धार्मिक बिद्यालयहरुको सङ्ख्या	3	0	3	0	0	0	3
जम्मा सामुदायिक बिद्यालयमध्ये घुम्ती बिद्यालयहरुको सङ्ख्या	0	0	0	0	0	0	0
जम्मा सामुदायिक बिद्यालयमध्ये समाहित शिक्षा सहितका बिद्यालयहरुको सङ्ख्या	0	0	0	0	0	0	0
जम्मा सामुदायिक बिद्यालयमध्ये आवासिय सुबिधा सहितका	0	0	0	0	0	0	0

बिद्यालयहरुको सङ्ख्या							
प्राबिधिक धार सहितका जम्मा सामुदायिक बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (कक्षा ९-१२)	०	०	०	०	०	०	०
नमूना बिद्यालय कार्यक्रम सहितका सामुदायिक बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (कक्षा ९-१२)	०	०	०	०	०	०	०
बिज्ञान बिषय सहितका जम्मा बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (सबै प्रकारका कक्षा ११-१२)	०	०	०	०	१	१	१
बिज्ञान बिषय सहितका जम्मा सामुदायिक बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (कक्षा ११-१२)	०	०	०	०	१	१	१
खुल्ला बिद्यालय सङ्ख्या (Other Column मा लेखानुहोस)	०	०	०	०	०	०	०
सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरुको सङ्ख्या							
अनौपचारिक बैकल्पिक र प्रौढ बिद्यालय (Other Column मा लेखानुहोस)	०	०	०	०	०	०	०

१.२.४ बिद्यार्थी सङ्ख्या र भर्ना प्रवृत्ती

क) पालिकाको सेवा क्षेत्र र भर्ना प्रवृत्ती

2) बिद्यार्थी विवरण (Students details)	लिङ्ग	सबै प्रकारका बिद्यालय मा कक्षागत र तहगत जम्मा बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालय मा कक्षागत र तहगत जम्मा बिद्यार्थी सङ्ख्या	सबै प्रकारका बिद्यालय मा कक्षागत र तहगत दलित बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत दलित बिद्यार्थी सङ्ख्या	सबै प्रकारका बिद्यालय मा कक्षागत र तहगत अपाङ्गता भएका बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत अपाङ्गता भएका बिद्यार्थी सङ्ख्या	सबै प्रकारका बिद्यालय मा कक्षागत र तहगत तोकिए का २२ जनजाती बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालय मा कक्षागत र तहगत तोकिए का २२ जनजाती बिद्यार्थी सङ्ख्या
बाल विकास	छात्रा	680	508	131	114	1	1	165	99
	छात्र	851	562	199	145	0	0	204	108
	जम्मा	1531	1070	330	259	1	1	369	207
कक्षा-१	छात्रा	539	464	123	119	0	0	129	93
	छात्र	603	484	152	130	0	0	120	78
	जम्मा	1142	948	275	249	0	0	249	171
कक्षा-२	छात्रा	525	478	128	123	0	0	109	84
	छात्र	535	434	135	119	0	0	117	72
	जम्मा	1060	912	263	242	0	0	226	156
कक्षा-३	छात्रा	469	448	145	144	0	0	108	100
	छात्र	425	377	117	114	0	0	88	68
	जम्मा	894	825	262	258	0	0	196	168
कक्षा-४	छात्रा	403	395	119	129	0	0	91	87
	छात्र	305	275	96	96	0	0	72	56
	जम्मा	708	670	215	225	0	0	163	143
कक्षा-५	छात्रा	411	404	116	116	2	2	105	98
	छात्रा	270	253	70	69	0	0	62	47
	जम्मा	६८१	657	186	185	2	2	167	145
कक्षा-६	छात्रा	253	253	57	57	0	0	56	56
	छात्र	239	237	56	56	1	1	55	53

	जम्मा	492	490	113	113	1	1	111	109
कक्षा-७	छात्रा	228	228	44	44	0	0	56	56
	छात्र	२14	214	50	50	0	0	43	43
	जम्मा	442	442	94	94	0	0	99	99
कक्षा-८	छात्रा	278	278	49	49	0	0	72	72
	छात्र	२१0	210	49	49	0	0	64	64
	जम्मा	488	488	98	98	0	0	136	136
कक्षा-९	छात्रा	१49	149	23	23	0	0	50	50
	छात्रा	१37	137	31	31	0	0	28	28
	जम्मा	296	286	54	54	0	0	78	78
कक्षा-१०	छात्रा	१61	161	20	20	0	0	31	31
	छात्र	१45	145	26	26	0	0	28	28
	जम्मा	३06	306	46	46	0	0	59	59
कक्षा-११	छात्रा	१05	105	18	18	1	1	16	16
	छात्र	88	88	14	14	0	0	12	12
	जम्मा	193	193	32	32	1	1	28	28
कक्षा-१२	छात्रा	67	67	2	2	1	1	17	17
	छात्रा	34	34	5	5	0	0	12	12
	जम्मा	101	101	7	7	1	1	29	29
आधारभूत तह (१-५)	छात्रा	3027	2189	631	621	2	2	542	462
	छात्र	2989	1823	570	528	0	0	459	321
	जम्मा	6016	4012	1201	1149	2	2	1001	783
आधारभूत तह (६-८)	छात्रा	759	759	150	150	0	0	184	184
	छात्र	663	661	155	155	1	1	162	160
	जम्मा	1422	१४20	305	305	1	1	346	344
माध्यमिक तह (९-१०)	छात्रा	310	310	43	43	0	0	81	81
	छात्रा	282	282	57	57	0	0	56	56
	जम्मा	592	592	100	100	0	0	137	137
माध्यमिक तह (११-१२)	छात्रा	172	172	20	20	2	2	33	23
	छात्रा	122	122	19	19	0	0	24	24
	जम्मा	294	294	39	39	2	2	57	57
आधारभूत तह (१-८)	छात्रा	3786	2948	781	771	2	2	726	646
	छात्र	3652	2484	725	683	1	1	621	481
	जम्मा	7438	5432	1506	1454	3	3	1347	1127
माध्यमिक	छात्रा	482	482	63	63	2	2	114	114

तह (९-१२)	छात्र	404	404	76	76	0	0	80	80
	जम्मा	886	886	139	139	2	2	194	194

स्रोत: Tool kit

ज) तोकिएका शैक्षिक सूचकहरूमा हालको प्रगती र बिगत ५ वर्षको प्रबृत्ति साथै विश्लेषण

१.२.५ शिक्षक सङ्ख्या र प्रबृत्ति

तह	सामुदायिक बिद्यालयमा स्वीकृत र राहत दरबन्दीका शिक्षक सङ्ख्या						सामुदायिक बिद्यालयका सबै प्रकारका शिक्षक सङ्ख्या (पालिका र निजी स्रोतबाट नियुक्त शिक्षक समेत)					संघीय अनुदान शिक्षक			
	दरबन्दी	राहत	जम्मा	महिला	महिला %	बिद्यार्थी शिक्षक अनुपात	जम्मा	महिला	पुरुष	पालिकाको स्रोतबाट नियुक्त सङ्ख्या	महिला %	जम्मा	महिला	पुरुष	महिला %
पूर्व प्र.बि./बा.बि.के.	36		36	31	१००		3	3		3	१००				
आधारभूत (१-५)	54	२1	75			51	4			4					
आधारभूत (६-८)	10	3	13			94	3			२		2	1	1	
माध्यमिक (९-१०)	6	1	7			45				1				5	
माध्यमिक (११-१२)	2		2			73.5	2			2					
उच्च शिक्षा															

स्रोत: Tool kit

माथि दिइएको तालिकाले एउटा गाउँपालिकाको विभिन्न कक्षाको विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातको जानकारी प्रदान गर्दछ । विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात (Student-Teacher Ratio) शिक्षाको गुणस्तर मापन गर्ने एउटा महत्वपूर्ण संकेतक हो । यसको सन्तुलनले कक्षा शिक्षणको प्रभावकारिता र विद्यार्थीहरूको सिकाइमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छ । तालिकाका तथ्यांकहरूसँगै समस्याहरू र समाधानका सम्भावित उपायहरूको विस्तृत विश्लेषण यहाँ प्रस्तुत छ ।

तालिकाको तथ्यांक

- कक्षा १-५: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात ५१ ।
- कक्षा ६-८: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात ९४ ।
- कक्षा ९-१०: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात ४५ ।

- कक्षा ११-१२: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात ७३.५।

तथ्यांकको व्याख्या

१. कक्षा १-५ (प्रारम्भिक शिक्षा):

- विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात ५१% छ ।
- राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूसँग तुलना गर्दा यो अनुपात केही उच्च छ ।
- प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूलाई राम्रो सिकाइ अनुभव दिनका लागि सानो कक्षाको आकार र शिक्षकहरूको पर्याप्त संख्या आवश्यक पर्छ ।

२. कक्षा ६-८ (माध्यमिक स्तर):

- विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात छ, जुन अत्यन्त उच्च हो ।
- यो तथ्यांक शिक्षाको गुणस्तरमा गम्भीर असर पार्ने सूचक हो । शिक्षकहरूको सीमितताका कारण व्यक्तिगत ध्यान दिन असम्भव हुने सम्भावना रहन्छ ।

३. कक्षा ९-१० (एसईई स्तर):

- विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात केही उच्च छ ।

कक्षा ११-१२ (उच्च माध्यमिक शिक्षा):

- उच्च माध्यमिक शिक्षाका लागि यो अनुपात तुलनात्मक रूपमा उच्च देखिन्छ ।

मुख्य समस्या

- कक्षा ६-८ मा असन्तुलित अवस्था: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात हुनु गम्भीर समस्या हो । यसले शिक्षकहरूमा अत्यधिक कामको दबाव सिर्जना गर्दछ र विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तर कमजोर हुन्छ ।
- अन्य कक्षाहरूमा पनि सुधारको आवश्यकता: १-५, ९-१० र ११-१२ मा पनि अनुपातलाई अझै सन्तुलित बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ ।

विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात सुधारन सिफारिसहरू

१. शिक्षक नियुक्ति:

- कक्षा ६-८ मा प्राथमिकता: विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातलाई झार्न थप शिक्षकहरूको तत्काल नियुक्ति आवश्यक छ ।
- अन्य तहहरूमा पनि शिक्षक नियुक्त गरेर समग्र अनुपात सुधारनुपर्छ ।

२. श्रोतहरूको पुनः वितरण:

- यदि केही विद्यालयहरूमा शिक्षकमाथि कम दबाव छ भने, ती शिक्षकहरूलाई उच्च दबाव भएका विद्यालयमा स्थानान्तरण गर्न सकिन्छ ।

३. प्राविधिक समाधानहरू:

- डिजिटल शिक्षा: कक्षाकोठाको शिक्षणलाई समर्थन गर्न डिजिटल प्रविधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसले शिक्षण प्रभावकारिता बढाउन मद्दत गर्दछ ।

४. समुदायको सहभागिता:

- विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातलाई सुधारन अभिभावक र समुदायलाई शिक्षामा संलग्न गराउनुपर्छ ।
- शिक्षकहरूको आवश्यकता पूरा गर्नका लागि स्थानीय स्रोतहरूको परिचालन गर्न सकिन्छ ।

५. नीतिगत सुधार:

- दीर्घकालीन रूपमा, विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात सुधारका लागि सरकारी स्तरमा शिक्षा बजेटमा वृद्धि गर्नुपर्छ ।

निष्कर्ष

यो विश्लेषणले देखाउँछ कि गाउँपालिकाको विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात विशेष गरी कक्षा ६-८ मा गम्भीर समस्याको संकेत गर्दछ । समस्या समाधानका लागि शिक्षकहरूको संख्या वृद्धि, श्रोतहरूको पुनः वितरण, र डिजिटल शिक्षा जस्ता उपाय अवलम्बन गर्न आवश्यक छ । विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातलाई सन्तुलनमा राख्न सकिएमा शिक्षाको गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार हुनेछ ।

१.२.५.१ विद्यार्थी शिक्षक अनुपात अन्य सूचकहरूको अवस्था र प्रबृत्ति विश्लेषण

१.२.५ उल्लेख्य उपलब्धि तथा अन्तर (Gaps)

यस गाउँपालिकाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा अनुभव लिई कक्षा १ मा नवप्रवेशी प्रतिशत ८७.४ रहेको छ । कक्षा १ मा कूल र खुद प्रवेश दर क्रमशः ११५.९ र ९६.३ रहेको छ । आधारभूत तह (कक्षा १-५) को कूल भर्ना दर १२६.८, खुद भर्ना दर ९५.३ रहेको छ ।

आधारभूत तह (कक्षा १-८) को कूल भर्ना दर ११७.७, खुद भर्ना दर ९४.३, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ९४, कक्षा ८ को टिकाउ दर ८३.६ रहेको छ ।

माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) को कूल भर्ना दर ८६.८, खुद भर्ना दर ७२.७, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ४५ रहेको छ । माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) को कूल भर्ना दर १८.६, खुद भर्ना दर १०.४ रहेको छ ।

विद्यालय शिक्षामा सरकारको प्रत्यक्ष लगानी नभई अभिभावकबाट शुल्क लिएर सञ्चालन भएका नाफामूलक र गैरनाफामूलक गरी दुई प्रकारका संस्थागत (निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित) विद्यालयको उपस्थिति पनि उल्लेख्य छ । सन् २०२० को तथ्याङ्कअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा कुल विद्यार्थी सङ्ख्याको ४९.८% निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयमा भर्ना भएका छन् । विद्यालयहरूको सङ्ख्याका आधारमा १६.४% मात्र निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित छन् भने सामुदायिक प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा केन्द्रहरू (८३.६%) मा ५०.२% मात्र विद्यार्थी देखिन्छन् । यसका हुनाका दुई कारण छन् । पहिलो, निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयहरूले २ देखि ४ वर्षका कक्षाहरू चलाएका छन् भने धेरैजसो सामुदायिकले १ वर्षका कक्षा चलाएका छन् । दोस्रो, निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित अधिकांश प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा केन्द्रहरू तुलनात्मक रूपमा घना बस्ती भएका क्षेत्रमा रहेका छन् । त्यसै गरी आधारभूत (१-८) र माध्यमिक तह (९-१२) मा कुल विद्यार्थी सङ्ख्याको क्रमशः २५.७ र २८.२ प्रतिशत निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् ।

आधारभूत तहमा लैङ्गिक समता सूचक ०.९८ पुगेको छ भने माध्यमिक तहमा सूचक समतामा पुगेको देखिन्छ । त्यसै गरी दलित विद्यार्थीहरूको भर्ना दरमा पनि पर्याप्त सुधार भई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत तह (कक्षा १-५) र आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कुल भर्नामध्ये क्रमशः १८.५, १९.५ र १८.२ प्रतिशत दलित विद्यार्थी भर्ना भएका छन् । विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएका सबै बालबालिकालाई समावेशी वातावरण सिर्जना

तथा आवश्यकता अनुसारको प्रबन्धसहिको सहभागिता र सिकाइका लागि समग्र विद्यालय पद्धतिको क्षमता विकास तथा अपाङ्गता मैत्री सिकाइ वातावरण निर्माणमा थप प्रयास आवश्यक छ ।

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिका आधारमा गुणस्तरलाई हेर्दा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रद्वारा कक्षा ३, ५ र ८ मा गरिएका परीक्षणले समग्रमा कमजोर उपलब्धि देखाएका छन् भने सोही केन्द्रद्वारा गरिएका माध्यमिक विद्यालयका कार्यसम्पादन परीक्षणहरूले अधिकांश विद्यालयको व्यवस्थापकीय क्षमता, विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण, शिक्षक तयारी, कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइ तथा विद्यार्थीको समग्र सिकाइ उपलब्धि कमजोर रहेको देखाएका छन् ।

यसरी विद्यालय तथा विद्यार्थी भर्नामा वृद्धि तथा समताका सूचकहरूमा सुधार आए पनि सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा ल्याई गुणस्तरीय सिकाइसहित विद्यालय तह पुरा गराउन थप प्रयास तथा सुधार आवश्यक छ । यसका लागि समग्र विद्यालय पद्धतिलाई बालमैत्री र गुणस्तर उन्मुख बनाउन विद्यालयमा पूर्वाधारसहितको सिकाइ वातावरण निर्माण, शिक्षकको क्षमता तथा उत्प्रेरणामा सुधार र निरन्तर सहयोग पद्धतिको विकास आवश्यक हुन्छ । त्यसै गरी विद्यार्थीलाई सिकाइका लागि उत्प्रेरित गर्न उनीहरूको कुशलताप्रति चासो बढाउन विद्यालयमा आधारित स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षालाई विद्यालयमा आवद्ध गरी व्यवस्थित गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ

शिक्षाको सबै तहमा सुशासन कायम गर्न र प्रभावकारी र गुणस्तरीय सेवा प्रवाहका लागि नेपालको संविधानअनुसार तीनै तहको सरकारको समन्वय, सहकार्य र सहकारिताको सिद्धान्तमा आधारित उच्च गुणस्तरको शैक्षिक व्यवस्थापनका गर्न सक्ने गरी शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धका लागि गर्नु आवश्यक छ । सार्वजनिक शिक्षामा न्यून पहुँच भएका दुर्गम गाउँका बालबालिका तथा युवाहरूका लागि शिक्षा प्रणालीमा समतामूलक पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्न सेवा प्रदायक प्रणाली तथा शिक्षकका दक्षता सुधार गरी गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ । यस प्रयोजनका लागि हालसम्म कार्यान्वयन भएका योजनाहरूको समीक्षाका आधारमा विकास कार्यक्रमहरूको परिमार्जन तथा सेवा प्रदायक एकाइ तथा निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि जरूरी देखिएको छ ।

यसै गरी स्थानीय र प्रदेश तहमा शिक्षा योजना निर्माण, अनुगमन तथा प्रतिवेदन प्रणालीसम्बन्धी क्षमता तथा संयन्त्र विकास गर्ने, शिक्षकको सक्षमता विकास गर्ने, पाठ्यक्रमअनुसार अपेक्षित गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने, सामुदायिक विद्यालयहरूको प्रतिवद्धता र उत्तरदायित्वमा सुधार गर्ने, साधन र स्रोतको पर्याप्त व्यवस्था गर्ने, विद्यालय तहको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासलाई श्रम बजारको मागसँग जोडी सान्दर्भिकता सुनिश्चित गर्ने गरी सुधार गर्ने, तथ्याङ्कलाई विश्वसनीय बनाई शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई सुदृढ गर्ने, दिगो लगानीको स्रोत पहिचान गर्ने, जीवन पर्यन्त सिकाइका अवसरमा वृद्धि तथा विस्तार गर्ने, औपचारिक, अनौपचारिक, अनियमित र जीवनपर्यन्त शिक्षाबिच पारगम्यताको संस्थागत व्यवस्था गर्ने, प्रविधिमा आधारित शिक्षण सिकाइ सुनिश्चित गर्ने, सिकाइलाई विज्ञान र प्रविधिसँग जोड्ने र कोभिड-१९ का कारण सिर्जित पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा देखा परेको अन्तर घटाउने जस्ता प्रमुख चुनौतीहरू रहेका छन् ।

१.३.३ शिक्षा क्षेत्रको योजना

नेपालको संविधान र संघीय संरचनाअनुरूप शिक्षाका योजना तथा कार्यक्रमहरू विकास गर्ने क्रममा तयार गरिएको चालु विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (SSDP) को ५वर्षे (वि.सं. २०७३-२०७८) समयावधि आगामी २०७८ साल असार मसान्तमा समाप्त हुँदैछ । यस योजनाले राष्ट्रको सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणका लागि आवश्यक स्वावलम्बी, प्रतिस्पर्धी, प्रवर्तनात्मक र मूल्य उन्मुख नागरिकको विकासमा योगदान पुऱ्याउने दूरदृष्टि राखेको थियो । मुलुकको भावी संघीय स्वरूपलाई दृष्टिगत गर्दै समाजका विविधतापूर्ण परिवेश तथा आवश्यकतालाई आत्मसात् गरी सबै नागरिकलाई उत्पादनशील जीवन यापन गर्न चाहिने कार्यमूलक साक्षरता, गणितीय सिप, ज्ञान तथा आधारभूत जीवनोपयोगी सिपको विकासका अवसर प्राप्त गर्न सहजीकरण गर्दै जनशक्तिको क्षमता विकासका प्रयासमार्फत् मुलुकको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा योगदान दिई विद्यमान असमानता घटाउने उद्देश्यका साथ कार्यक्रमहरूका कार्यान्वयन भरेका छन् । विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा लक्षित नतिजामार्फत् विद्यालय शिक्षामा समता, गुणस्तर, सक्षमता, सुशासन तथा व्यवस्थापन र उत्थानशीलताका आधारमा योजनाका समग्र कार्यक्रमहरू निर्देशित थिए । यस योजनाको कार्यान्वयन हुदाँहुँदै नेपालको शासकीय स्वरूप केन्द्रीय शासन प्रणालीबाट संघीय प्रणालीअनुरूप तीन तहको सरकारमार्फत् सञ्चालन हुने संक्रमणकालीन अवस्था सुरु भयो । आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापनसम्बन्धी मुख्य दायित्व स्थानीय सरकारको हुने भए पछि यसको कार्यान्वयन संरचना, स्वरूप तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा परिवर्तनसहित थप सबल बनाउनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

कार्यक्रमको पहिलो चरणको कार्यान्वयनमा हुँदा सम्ममा आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरूको पहुँच र भर्ना दरमा उल्लेख्य वृद्धि भएको थियो । कक्षा ८ मा विद्यार्थी टिक्ने र उत्तीर्ण हुने दर पनि बढ्यो । औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाको विस्तारबाट विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको शिक्षामा उल्लेख्य सङ्ख्यामा सहभागिता बढ्यो । कक्षा १० र कक्षा १२ मा विद्यार्थी टिकाउ दरमा निरन्तर प्रगति देखिए तापनि अपेक्षित लक्ष्य भने प्राप्त हुन सकेन ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गुणस्तर सुधारका लागि विपद् व्यवस्थापन गुरु योजना, वृहत् समावेशी गुरु योजना, सिकाइकालागि न्यूनतम अवस्था सिर्जना लगायतका मापदण्ड विकास तथा नीतिगत सुधारहरू भए । यसका साथै विभिन्न क्षेत्रमा विज्ञहरूको परिचालनसमेत गरी पाठ्यक्रम प्रारूप परिमार्जन, शिक्षक पेसागत विकास सामग्री र तालिम सामग्री विकासजस्ता कार्यहरू सम्पन्न भए । तर विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेन ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको उद्देश्य, क्रियाकलापहरू र कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गुणस्तरीय शिक्षाका लागि गर्नु पर्ने शैक्षिक सुधारका कार्यक्रमहरूको सम्बन्धमा स्थानीय सरकार, शिक्षक तथा अभिभावकहरूको क्षमता विकासको आवश्यकता देखियो । लक्षित प्रमुख नतिजा सूचकका ढाँचा अनुसार गर्नु पर्ने सुधारका लागि विभिन्न तहमा आवश्यक प्रणालीहरू पर्याप्त मात्रामा व्यवस्थित गर्नु पर्ने देखिएको छ । संघीय व्यवस्थाको कार्यान्वयनको संक्रमणकालीन अवस्थाले विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा समेत कुनै न कुनै रूपमा प्रभाव पार्यो । कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदनको प्रभावकारी प्रणालीको खाँचो महसुस भयो । तीन तहको सरकारबिचको आपसी

जिम्मेवारीको थप स्पष्टतासहित स्रोत केन्द्रहरूको विघटनपछि वैकल्पिक शिक्षक सहायता प्रणालीको आवश्यकता देखिएको छ ।

१.३.४ दिगो विकास लक्षहरू

विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाको कार्यान्वयन सँगै १५ वर्षे सहश्राब्दि विकास लक्षहरूको कार्यान्वयन पश्चात् प्राप्त उपलब्धिका आधारमा सन् २०३० सम्मको दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्ने विषयमा नेपालले पनि प्रतिबद्धता जनाएको छ । फलस्वरूप नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष ४: नेपाल राष्ट्रिय कार्यढाँचा निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । नेपाल सरकारले सन् २०१५ मे को इन्वोन र सेप्टेम्बरको संयुक्त राष्ट्र सङ्घको साधारण सभाको बैठकबाट पारित दिगो विकास लक्ष्यहरूमध्ये लक्ष्य ४ ×सबैका लागि समावेशी र समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूमा प्रोत्साहित गर्ने" पुरा गर्न नेपालले राष्ट्रिय कार्यढाँचा स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

नेपालको राष्ट्रिय कार्यढाँचाले नेपाल सरकारको दीर्घकालीन दूरदृष्टिलाई अनुसरण तथा शिक्षालाई मौलिक मानव अधिकारका रूपमा ग्रहण गरी राज्यको उत्तरदायित्व भित्र समेटेको छ । त्यस्तै नेपाल सरकारले वि.सं. २१०० सम्ममा नेपाललाई समुन्नत राष्ट्रको स्तरमा पुर्‍याउने दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्यलाई समेत आत्मसात गरी दिगो विकास, समावेशिता तथा गुणस्तरीयताको मर्मअनुरूप आवश्यक पर्ने सिकाइको स्तर हासिल गर्ने कार्यमा कोही पनि नागरिक पछाडि पर्न हुँदैन भन्ने मान्यतामा कार्यढाँचाका उद्देश्य तथा लक्ष्यहरू किटान भएका छन् ।

प्रस्तुत कार्यढाँचाले राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार गरेको १५ वर्षे दिगो विकास लक्ष, स्थिति र मार्गदर्शनका आधारमा नेपाल सरकारको नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूमा लिङ्ग, सामाजिक र भाषिक विविधता, अपाङ्गता, गरिबी आदिसमेतलाई दृष्टिगत गरी समावेशिता र समताका सिद्धान्त तथा मूल्यको एकीकरण गर्ने गरी सन् २०१५ लाई आधार रेखा मानी सन् २०१९, सन् २०२२, सन् २०२५ र सन् २०३० मा प्राप्त हुने उपलब्धिहरूको परिमाणात्मक गन्तव्य तथा लक्ष्यहरू किटान गरेको छ । दिगो विकासको लक्ष्य ४ का लागि नेपालको राष्ट्रिय कार्यढाँचाले सबै स्थानीय तथा प्रदेश सरकारहरूले निर्धारित सूचकका आधारमा आ-आफ्ना कार्यक्रमको प्रगतिको समीक्षा गरी पृष्ठपोषणसहित पठाइएको विवरणलाई संघीय सरकारले राष्ट्रिय प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने व्यवस्था गरेकोछ । राष्ट्रिय योजना आयोगले निर्धारण गरेका अनुगमनका सूचकहरूसँग आबद्ध हुने गरी शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले राष्ट्रिय प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यवस्थासहित सो प्रतिवेदन तथा मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान समिति तथा राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति जस्ता अनुगमनका उच्चस्तरीय संयन्त्रको बैठकमा प्रगति समीक्षा हुने व्यवस्था गरेको छ ।

दिगो विकास लक्ष्य ४ ले दिगो विकास लक्ष्यहरूको प्रगतिको समीक्षा गर्ने सिलसिलामा सबै मुलकहरूले स्वयम्सेवी रूपमा राष्ट्रिय र स्थानीय तहका योजनाहरूको आवधिक समीक्षा गर्न सकिने प्रावधान राखेको छ । यस सन्दर्भमा नेपालले दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन अवधिभित्र कम्तीमा ३ पटक स्वयम्सेवी राष्ट्रिय समीक्षा गर्ने योजना बनाएको छ । यो समीक्षा राष्ट्रिय योजना आयोगको संयोजनमा गरिने व्यवस्थाअनुसार आयोगले सन् २०२० को जुन

महिनामा पहिलो स्वयम्सेवी राष्ट्रिय समीक्षा गरेको थियो । यस समीक्षाले द्रुत गतिमा भइरहेको पूर्वाधार विकासले शिक्षामा पहुँच बढाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको उल्लेख गरेको छ । समीक्षामा शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई प्रदेश र स्थानीय तहसँग समन्वय हुने गरी थप सवलीकरण गरी खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा सूचनाहरू प्रविष्टि गर्नु पर्ने सुझाव प्रस्तुत भएको छ । सो समीक्षामा अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा ऐन, २०७५ को कार्यान्वयनले गरिब, सीमान्तकृत र आर्थिक रूपमा पछाडि परेका समुदायका बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच अपेक्षाकृत रूपमा बढेको विश्लेषण गरिएको छ । सो समीक्षामा प्रस्तुत भएअनुसार प्राथमिक शिक्षाको खुद भर्ना दर तथा तह पुरा गर्ने दर र समग्र विद्यालय शिक्षामा लैङ्गिक सूचकमा सुधार आएको जस्ता सकारात्मक प्रगति देखिए तापनि सिकाइ उपलब्धिमा अपेक्षाकृत रूपमा सुधार हुन नसकेको पक्षलाई इङ्गित गरेको छ । उक्त समीक्षाले साक्षरताको राष्ट्रिय अभियानअन्तर्गत झण्डै एकतिहाइ जिल्लालाई साक्षर बनाउन तथा दिवा खाजा र छात्रवृत्तिको थप कार्यक्रमका लागि आवश्यक हुने स्रोतको आकलनसमेत गरेको छ ।

१.४ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रका मुख्य चुनौतीहरू

उल्लिखित सन्दर्भ तथा विद्यालय शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा विद्यालय क्षेत्रको शिक्षामा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू निम्नअनुसार पहिचान गरिएको छः

१. सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्र/कक्षाको समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी मापदण्डअनुसार सञ्चालन;
२. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा चार वर्षका बालबालिकाहरूका लक्षित गरी सञ्चालन गरिने कार्यक्रम भए पनि चारवर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाहरू पनि सहभागी हुनु;
३. नक्साङ्कनका आधारमा विद्यालयको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी सबै विद्यालय शिक्षामा बालबालिकाको पहुँच र सहभागिताको सुनिश्चितता;
४. सबै विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउने;
५. आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य तथा निःशुल्क र माध्यमिक तहको शिक्षालाई निःशुल्क गरी गुणस्तरीय सिकाइ सुनिश्चित गर्न आवश्यक स्रोत व्यवस्था र संरचना तथा क्षमता विकास;
६. विद्यालय शिक्षाको पहुँच, सहभागिता र उपलब्धिमा प्रदेशगत, सामाजिक—सांस्कृतिक परिवेश, आर्थिक अवस्था लगायतमा आधारित भिन्नताहरू कामय रहनु;
७. व्यवहारकुशल सिपहरूलाई विद्यालय शिक्षाको प्रारम्भिक कक्षादेखि माध्यमिक तहसम्म नै एकीकृत गर्ने र सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग आबद्ध गर्न पाठ्यक्रम तथा सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार गरी विद्यालय शिक्षाको सान्दर्भिकता बढाउने;
८. पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीलाई सान्दर्भिक बनाउने, शिक्षक विकास तथा तयारीलाई प्रभावकारी बनाउने, शिक्षक सहायता प्रणालीको व्यवस्था र शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन पद्धतिमा सुधार गरी विद्यालय शिक्षाको सान्दर्भिकता, गुणस्तर र शिक्षा पद्धतिको कार्यकुशलता वृद्धि;

९. माध्यमिक तहमा व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाका लागि उपयुक्त संरचना तथा कार्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन;
१०. सूचना तथा सञ्चार लगायतका प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार र सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग;
११. विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने;
१२. बालबालिकाको पोषणको अवस्था तथा स्वास्थ्यमा सुधार गर्न दिवा खाजालगायत सरसफाइ तथा स्वच्छता, आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा तथा शिक्षा विद्यालयमार्फत् प्रदान;
१३. छात्रवृत्ति तथा अन्य सहायता प्रणालीलाई गरिब, सुविधाविहिन, कठिन परिस्थितिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना हुन, निरन्तरता दिन र सिकाइमा सहभागी भई उपलब्धि सुधारमा सहयोग हुने गरी व्यवस्थापन गर्ने;
१४. विद्यालयलाई भय, विभेद र दुर्व्यवहारमुक्त बनाई विविधताअनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउने;
१५. साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसरमा वृद्धि गर्ने र विद्यालयमा नियमित उपस्थित भई शिक्षा निरन्तर गर्न नसक्ने तथा बढी उमेर भएका व्यक्तिका लागि वैकल्पिक सिकाइको प्रबन्ध गर्ने;
१६. संघीय संरचनाबमोजिम सरकारका सबै तह र निकायमा शिक्षाको शासकीय प्रबन्धलाई थप सुदृढ बनाउदै नतिजामुखी व्यवस्थापन तथा सुशासन प्रवर्द्धन गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबिच समन्वयात्मक कार्यढाँचा र उत्तरदायित्व प्रणालीलाई प्रभावकारी र सुदृढ गर्ने;
१७. सार्वजनिक विद्यालयको सिकाइप्रति अभिभावकको आकर्षण तथा विश्वास कायम गर्ने ।

१.५ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि मुख्य अवसरहरू

उल्लिखित चुनौतीहरू समाधान गरी विद्यालय शिक्षाको विकासका लागि सहयोगी हुने निम्नलिखित अवसरहरू उलपब्ध हुनेछन्:

१. विगत केही दशकदेखि विद्यालय शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर र समता विकासका लागि सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरूले विकास गरेका संरचना तथा क्षमता पूर्वधारका रूपमा रहन सक्ने;
२. आधारभूत तहमा निःशुल्क तथा अनिवार्य र माध्यमिक तहमा निःशुल्क शिक्षाका लागि संवैधानिक, कानुनी तथा नीतिगत आधार तयार भएको ;
३. दिगो विकास लक्ष प्राप्तिका लागि बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय सहकार्य तथा सहयोगको प्रतिबद्धता रहेको ;
४. शिक्षामा सरकारको लगानी वृद्धिका लागि राजनीतिक रूपमा सहमति देखिएको ;
५. लामो समयदेखि सरकार तथा विकास साझेदारहरूबिच सहयोग परिचालन र कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शिक्षा क्षेत्रको क्षेत्रगत सहयोगको ढाँचाको विकास तथा कार्यान्वयन भइरहेको ;

६. संघीय संरचनामा विद्यालय शिक्षाको विकास र शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धका लागि स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाई तीनै तहका सरकारको सहकार्य तथा समन्वयको स्वरूप प्रारम्भ भएको र तीनै तहबाट लगानी हुन सक्ने व्यवस्था रहेको ;
७. विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक केही संरचना तथा क्षमता विद्यमान रहेकोले यसमा सुधार तथा परिमार्जन मात्र गर्दा यस योजनाको कार्यान्वयनमा उपयोग गर्न सकिने ;
८. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ विकास भई कार्यान्वयन प्रारम्भ भएको ;
९. विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण तथा विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण गर्ने पद्धति विकास भएकाले यसका नतिजाहरूले प्रमाणमा आधारित सुधारका लागि सहयोग हुन सक्ने;
१०. सार्वजनिक शिक्षाको विकास तथा गुणस्तर सुधारका लागि सहयोगी तथा सकारात्मक जनमत रहेको;
११. यस योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट सार्वजनिक शिक्षाप्रतिको विश्वास तथा आकर्षणमा बढ्न सहयोग पुग्न सक्ने ।

१.६ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण प्रक्रिया

शिक्षा क्षेत्रको यो योजना तयारीको प्रारम्भिक कार्यको सुरुआतसँगै कोभिड-१९ को प्रकोप सुरु हुनाले यो प्रक्रियाले पुनः गति लिन केही समय लाग्यो । दूरीमा रही सञ्चार गर्ने विभिन्न वैकल्पिक माध्यमसमेत प्रयोग गरी २०२०को मे/जुन महिनादेखि यस प्रक्रियाले पुनः गति लिएको थियो । शिक्षा क्षेत्रको यो योजना निर्माणको नेतृत्व नेपाल सरकारको शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट भई मन्त्रीस्तरबाट योजना निर्माणका लागि आवश्यक संरचना निर्माणको निर्णयका साथै आवश्यक नीतिगत मार्गदर्शन प्राप्त भएको थियो । योजना निर्माण प्रक्रियालाई मार्गदर्शन गर्न गठित निर्देशक समितिको अध्यक्षता मन्त्रालयका सचिवबाट गरिएको थियो । योजनाको तयारी तथा विकास कार्यको समग्र संयोजन मन्त्रालयको योजना महाशाखाबाट भएको थियो भने यसमा आवश्यक समन्वयसहित समग्र व्यवस्थापन गर्ने गरी योजना निर्माणका लागि सचिवालयको काम मन्त्रालयको योजना महाशाखाअन्तर्गत रहेको वैदेशिक सहायता समन्वय शाखा (DACS) गरेको थियो ।

यो योजना तयारीका क्रममा राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालयलगायत विषयगत मन्त्रालयहरूसँग सम्बन्धित विषयमा अन्तर्क्रिया गरी पृष्ठपोषण प्राप्त गरिएको थियो । विभिन्न स्थानीय तह, प्रदेश सरकारका निकायहरू, केही विद्यालयहरूसँग अन्तरक्रिया गरी सुझावहरू लिइएको थियो । यस क्रममा सतओटै प्रदेश र केही स्थानीय तहले शिक्षाका लागि रणनीतिक योजना निर्माणको अभ्यास गरेका थिए । ती अभ्यासमा मन्त्रालय तथा विभागीय निकाय सहभागी भई त्यसका सिकाइलाई यो योजना विकासका प्रक्रियामा समावेश गरिएको थियो । यो योजना तयारीका विभिन्न चरणमा विकास साझेदारहरूको सहयोग तथा सहभागिता निरन्तर रहेको थियो ।

१.६.१ योजना निर्माणमा विभिन्न श्रोत/सामग्रीको अध्ययन तथा समीक्षाहरू

योजनाको तयारीका लागि निम्नअनुसारका अध्ययन तथा समीक्षाहरू भएका थिए:

क) विभिन्न विषयमा सन् २०२० मा गरिएका नौ ओटा अध्ययनहरूले शिक्षा क्षेत्रको विश्लेषणका लागि आधार तयार गरेका थिए । यी अध्ययनहरू शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको समन्वयमा विभिन्न विकास साझेदारहरूको सहयोगमा गरिएका थिए । ती अध्ययनहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

- * संस्थागत र सन्दर्भ अध्ययन
- * लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण (जेसी) अध्ययन
- * शिक्षाको बाह्य कार्यक्षमता विश्लेषण
- * शिक्षाको सामाजिक प्रभाव अध्ययन
- * सकारात्मक विचलन अध्ययन
- * अपाङ्गता-समावेशी शिक्षा अध्ययन
- * कमजोरी र जोखिम अध्ययन
- * आर्थिक र सार्वजनिक वित्त विश्लेषण अध्ययन
- * विद्यालय खाना कार्यक्रम बारे उत्तम शिक्षाका लागि प्रणालीगत पहुँच (साबर) अध्ययन

उल्लिखित नौ ओटा अध्ययनका आधारमा स्थानीय शिक्षा समूहका तर्फबाट शिक्षा क्षेत्रको अवस्थाको विश्लेषण प्रतिवेदन तयार गरेको थियो । यसले शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माणका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण सन्दर्भका रूपमा काम गरेको गरेको छ ।

ख) यो योजना तयारीका क्रममा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले ७ देखि १० जनासम्मको बाह्यओटा विषयतगत समूह गठन गरी ती समूहले अलग अलग प्रतिवेदन तयार गरेका थिए । बाह्यओटा विषयतगत समूहले निम्नलिखित विषयमा अध्ययन प्रतिवेदनहरू (Thematic study papers) तयार गरेका थिए:

- बालविकास र शिक्षा
- आधारभूत शिक्षा
- माध्यमिक शिक्षा
- पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
- शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकास
- अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ
- समता र समावेशीकरण
- दिवा खाजा, स्वास्थ्य तथा पोषण, छात्रवृत्ति, विद्यार्थी परामर्शलगायतका विद्यार्थी सहायता सेवाहरू
- आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा
- शिक्षामा सूचना र प्रविधि

- सुशासन तथा व्यवस्थापन
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

उल्लिखित बाह्र ओटा विषयगत प्रतिवेदनले यस योजनाका लागि महत्त्वपूर्ण आधार तयार गरेको थियो ।

१.६.२ योजनाको तयारी तथा विकासको संरचनात्मक व्यवस्था

योजनाको तयारी तथा विकासको संरचनात्मक व्यवस्था निम्नअनुसारको रहेको थियो:

- **योजना निर्देशक समिति (ESP Steering Committee) :** शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका सचिवको अध्यक्षतामा रहेको योजना निर्देशक समितिमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका सम्बन्धित पदाधिकारीहरू, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय, संघीय मामला तथा सामान्य प्रशासन, महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहलगायतको प्रतिनिधित्व रहेको थियो ।
- **योजना प्राविधिक सल्लाहकार समूह (TAT):** शिक्षा नीति तथा योजनासम्बन्धी विज्ञको संयोजकत्वमा गठित योजना प्राविधिक सल्लाहकार समूहमा विभिन्न विज्ञ तथा शिक्षा विद्को सहभागिता रहेको थियो ।
- **योजना प्राविधिक समिति (ESP Technical Committee):** शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको योजना महाशाखाका प्रमुखको अध्यक्षतामा रहेको योजना प्राविधिक समितिमा मन्त्रालयअन्तर्गतका विभागीय निकायहरू तथा मन्त्रालयअन्तर्गतका विभिन्न शाखाका प्रमुखहरू रहेका थिए ।
- **परामर्शदाता समूहहरू (Consultative Teams):** विभिन्न विज्ञ तथा परामर्शदाताहरूका समूहहरूले आवश्यकतानुसार विभिन्न विषयमा कार्य गरेका थिए । परामर्शदाता समूहहरूका कार्यको संयोजन मन्त्रालयको वैदेशिक सहायता समन्वय शाखाबाट भएको थियो ।
- **विषयगत अध्ययन समूहहरू (Thematic Teams):** माथि उल्लेख भएअनुसार मन्त्रालयले सम्बन्धित विषय क्षेत्रका विज्ञको संयोजकत्वमा सम्बन्धित विषयका विज्ञ, मन्त्रालय तथा विभागीय निकायका सम्बन्धित क्षेत्रको अनुभव भएका कर्मचारीहरू, विकास साझेदार तथा स्थानीय तहका शिक्षा अधिकारीहरूसमेत संलग्न भएका १२ ओटा विषयगत अध्ययन समूहहरू गठन गरेको थियो ।
- **प्रारम्भिक मस्यौदा समूहहरू (Initial chapter drafting Teams):** मन्त्रालयले सम्बन्धित विषय क्षेत्रमा काम गर्ने २ वा ३ जना विज्ञ तथा कर्मचारी सम्मिलित टिमलाई योजनाका विभिन्न खण्डहरूको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्न लगाइएको थियो ।

१.६.३ योजनाको पहिलो मस्यौदा विकास (ESP first draft preparation)

उल्लिखित प्रारम्भिक मस्यौदा समूहहरूबाट तयार भएका प्रारम्भिक मस्यौदालाई आवश्यक परिमार्जन गरी निर्धारित ढाँचामा योजनाको खाका तयार गरी पहिलो पूर्ण मस्यौदा तयार गरिएको थियो । यस कार्यका लागि विज्ञसहित मन्त्रालयको टिमले काम गरेको थियो । यस क्रममा उल्लिखित विषयगत अध्ययनहरू, शिक्षा क्षेत्रको विश्लेषण प्रतिवेदन तथा सम्बन्धित अध्ययनहरूलगायत अन्य आवश्यक सन्दर्भहरूलाई समेत अध्ययन गरिएको थियो भने विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न निकायका कर्मचारीहरूसँग आवश्यकतानुसार निरन्तर छलफल गरिएको थियो । यस क्रममा योजना प्राविधिक समिति, योजना प्राविधिक सल्लाहकार समूह तथा योजना प्राविधिक समितिमा आवश्यक छलफल गरी पृष्ठपोषण प्राप्त गरिएको थियो । यसरी तयार भएको पहिलो मस्यौदामा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूबाट प्राप्त हुने सुझाव तथा पृष्ठपोषणलाई समेत ध्यान दिएर यो योजनाको अन्तिम मस्यौदा तयार गरिने छ ।

परिच्छेद दुई

दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य/गन्तव्य

२.१ परिचय

परिच्छेद एकमा उल्लेख गरिएको राष्ट्रिय शैक्षिक परिवेशको समीक्षासहित उठान गरिएका मुख्य चुनौती तथा अवसर र सम्भावनाहरूले नेपालको विद्यालय शिक्षाको आगामी १० वर्षको मार्ग पहिचानका लागि आधार सिर्जना गरेका छन् । यही सन्दर्भलाई दृष्टिगत गरी यस विद्यालय क्षेत्र योजनाको माध्यमबाट अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा र सर्वसुलभ साक्षरता, निरन्तर शिक्षा तथा जीवन पर्यन्त सिकाइमा नेपालले वि. सं. २०८७ (सन् २०३०) सम्ममा प्राप्त गर्ने उपलब्धिहरूलाई समेटेने गरी यस परिच्छेदमा योजनाको दूरदृष्टि (Vision), ध्येय (Mission), उद्देश्यहरू (Objectives), रणनीतिहरू (Strategies) तथा प्रमुख उपलब्धि सूचक (Key indicators) प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.२ दीर्घकालीन सोच (Vision)

सभ्य, शिक्षित, प्रविधि मैत्री ,गुणस्तरीय सीपयुक्त वालमैत्री र रोजगारमूलक शिक्षा सुनिश्चितता सुखी र समृद्ध समाज रूपान्तरणमा हाम्रो प्रतिवद्धता ।

२.३ ध्येय (Mission)

नेपाली मूल्य र मान्यता सहितको एक्काइसौं शताब्दी सुहाउँदो सक्षम नवप्रवर्तक, दक्ष जनशक्ति, जीवनोपयोगी सीपयुक्त, सामाजिक मूल्य मान्यता, समता र समवेशीता प्रति सचेत नागरिक तयार गर्न गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षालाई अधिकारका रूपमा स्थापित गरी सबैको सहज पहुँच, सहभागिता र निरन्तरता सुनिश्चित गर्ने ।

२.४ लक्ष्य (Goal) :

राजगढ गाँउपालिकाले आगामी १० वर्षमा आफ्नो सेवा क्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण बालबालिका तथा नागरिकलाई अनिवार्य तथा निशुल्क गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँचमा ल्याई आर्थिक उन्नती, रोजगार उन्मुख जनशक्ति विकासमा जोड दिई प्रविधियुक्त शिक्षण सिकाइमा टेवा दिने । सबै विद्यालय जाने उमेर समुहका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच,प्रविधिमैत्री,गुणस्तर सुनिश्चित गर्दै वालमैत्री शिक्षाको सुनिश्चित गर्ने ।

२.५ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नु ।
२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्दै गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु ।

३. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्दै सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु ।
४. सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर सुनिश्चित गर्नु ।
५. संघीय संरचना बमोजिम सरकारको सबै तह र निकायमा शिक्षाको शासकीय प्रबन्धलाई थप सुदृढ बनाउदै नतिजामुखी व्यवस्थापन प्रवर्द्धन गर्नु ।

२.६रणनीतिहरू (Strategies)

१. संघीय सरकारले तोके बमोजिमको मापदण्ड, नर्म्स र ढाँचाअनुसार निश्चित अनुदानका आधारमा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन स्थानीय तहबाट हुनेछ । प्रदेश सरकारले क्षमता विकास, समन्वय तथा सहजीकरणका माध्यमबाट स्थानीय सरकारलाई सहयोग गर्नेछ।
२. संघीय कानून र मापदण्ड बमोजिम नक्साङ्कनका आधारमा स्थानीय तहले विद्यालयको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी सबै बालबालिकाको पहुँच र सहभागिताको सुनिश्चित गर्नेछ।
३. संघीय तथा प्रदेश सरकारको सहयोग र सहजीकरणमा तथा स्थानीय सरकारको अगुवाइमा विद्यालयहरूले भौतिक, आर्थिक, शैक्षिक तथा मानवीय व्यवस्थापन र विकास गर्दै आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर प्रवर्द्धन गर्नेछन् ।
४. निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा (व्यावसायिक तथा साधारण) मा सहज पहुँच र समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको समन्वयात्मक कार्यढाँचामा माध्यमिक विद्यालयहरूको क्षमता सुधार गरिने छ।
५. माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तर विकासका लागि पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री परिमार्जन तथा सान्दर्भिकरणसहित शिक्षक शिक्षा तथा तालिम र शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन पद्धतिमा सुधार गरिने छ।
६. बालबालिकाको पोषणको अवस्था तथा स्वास्थ्यमा सहयोग पुग्ने गरी दिवा खाजाको प्रबन्धका साथै स्थानीय स्वास्थ्य तथा अन्य सम्बन्धित सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी सरसफाइ तथा स्वच्छता, आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा तथा शिक्षा विद्यालयमार्फत् प्रदान गरिनाका साथै गरिब, सुविधाविहिन, कठिन परिस्थितिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना हुन, निरन्तरता दिन र सिकाइमा सहभागी भई उपलब्धि सुधारमा सहयोग गर्न छात्रवृत्ति प्रणालीलाई सुदृढ गरिने छ ।
७. साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर सर्वसुलभ गर्न सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको पुनर्वितरण तथा कार्यक्षमतामा सबलीकरण गरिने छ ।
८. अनौपचारिक शिक्षाको पुर्न परिभाषासहित अनौपचारिक र औपचारिक शिक्षाबिचको अन्तरसम्बन्ध विस्तार तथा अनौपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट आयआर्जन तथा दिगो सामुदायिक विकास प्रवर्द्धन गरिने छ।
९. विद्यालय शिक्षामा सुशासन प्रवर्द्धन गर्न विद्यालयको नेतृत्व प्रणालीमा सुधार, सूचना प्रविधिमा आधारित व्यवस्थापन, नतिजामा आधारित उत्तरदायित्व प्रणालीको विकास र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्रको विकास गरिने छ।

१०. विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण तथा विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण गर्ने पद्धतिलाई सुदृढ गरी यसका नतिजाहरूका आधारमा सुधार गर्ने पद्धति विकास गरिने छ ।
११. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको विकास तथा व्यवस्थापनका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबिच समन्वयात्मक कार्यढाँचा र उत्तरदायित्व प्रणालीलाई प्रभावकारी र सुदृढगरिने छ ।

२.७ अपेक्षित मुख्य उपलब्धि

योजनाको अन्त्य (२०३०) सम्ममा निम्नानुसारको उपलब्धि प्राप्त हुनेछः

- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने अवसर हुनेछ ।
- आधारभूत शिक्षाको उमेर समूहका सबै बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ सक्षमतासहित आधारभूत तह पूरा गरेका हुनेछन् ।
- माध्यमिक विद्यालय उमेरका सबै बालबालिका विद्यालयमा भर्ना भई गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षा प्राप्त गरेको हुने ।
- आवश्यकतामा आधारित अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरू सबैका लागि सुनिश्चित भई साक्षर, आत्मनिर्भर र सचेत सिकाइ समाज (Learning Society) निर्माणमा योगदान हुने ।
- विद्यालय शिक्षा पद्धतिमा सुशासन कायम हुनेछ र योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापनमा नतिजामुखी प्रणाली स्थापित भई अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने ।
- विद्यालय तहको पाठ्यक्रमको सान्दर्भिकतामा वृद्धि भई विद्यालय तह पुरा गर्ने एउटा व्यक्ति दैनिक जीवनका लागि आवश्यक आधारभूत भाषिक, सामाजिक, विज्ञान र प्रविधिसम्बन्धी तथा गणितीयलगायतका सक्षमतासहित सृजनशील, सकारात्मक सोच भएको, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध, रोजगारउन्मुख हुने ।
- सक्षम र अभिप्रेरित शिक्षकद्वारा सिकारुकेन्द्रित सिकाइ क्रियाकलापमा आधारित शिक्षण सिकाइको माध्यबाट विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधार हुने ।
- विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागितासहित सबैका लागि गुणस्तर सुनिश्चित हुने ।
- विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार, मनोसामाजिक कुशलता (well-being) मा अभिवृद्धि तथा सिकाइमा सुधारसहित सुरक्षित तथा रमाइलो (joyful) सिकाइ वातावरणमा पूर्ण पहुँच तथा सहभागिता हुने ।
- आपतकालीन तथा संकटपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको सुरक्षासहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित हुने ।
- सबै विद्यालयमा आवश्यक सक्षमताका आधार पुरा भई बालमैत्री तथा अपाङ्गता मैत्री भौतिक पूर्वाधार सहितको सिकाइ वातावरण तयार हुने ।

२.८ अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा)

यस योजनाका अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा) निम्नबमोजिम हुने छः

२.७ अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा)

यस योजनाका अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा) निम्नबमोजिम हुने छः

क्र. सं.	सूचक	सूचकहरुको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याँक को स्रोत
१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा								
१. १	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	87.4	९५.	९७.	९९.		Flash Report
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	८६.२	८९.५	९४.	९९.		
१. २	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिका* (%)	स्थानीय	75.1	85.	९३.	९६.		Flash Report
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	६८.६	७३.	८५.	९५.		
२. आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)								
२. १	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुदप्रवेश दर (%)	स्थानीय	96.3	९७.	९८.	१००.		Flash Report
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९६.९	९७.५	९९.	१००		
२. २	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेश दर (%)	स्थानीय	115.9	110	105	१००		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१२१.९	११५.	१०७.	१०५.		
२. ३	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय	95.3	९८.	९९.	१००.		Flash Report
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९७.१	९९.	९९.५	१००		
२. ४	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	126.8	112.	१०५.	१००.		Flash Report

		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११९.२	११५.				
२.	आधारभूत तहको कक्षा ५ को	स्थानीय						
५	खुदप्रवेश दर* (%)	प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९८.३					
२.	आधारभूत तहको कक्षा ५ को	स्थानीय						
६	कूलप्रवेश दर* (%)	प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११३	११०	१० ७	१०५.		
२.	आधारभूत तहको कक्षा ५ सम्म	स्थानीय						
७	टिकाउ दर* (%)	प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९३.					
२.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५)	स्थानीय						
८	पूरा गर्ने दर* (%)	प्रदेश						
		राष्ट्रिय	८५.८	९३.१	९५. ५	९९.५		
२.	आधारभूत तहमा (प्राथमिक कक्षा	स्थानीय						
९	१-५)मा भर्ना भएका ५-९ वर्ष उमेर	प्रदेश						
	भन्दा माथिका बालबालिका* (%)	राष्ट्रिय	२२.२	२०.	१५.	१०.		
२.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-	स्थानीय						
१	५) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता	प्रदेश						
	सूचाङ्क*	राष्ट्रिय	१.०६			१.०१		
२.	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा	स्थानीय	94.3	९७.	९८.	९९.		Flash
१	खुद भर्ना दर* (%)	प्रदेश						Report
१		राष्ट्रिय	९३.४	९९.		१००		
२.	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा	स्थानीय	117.7	१०५.	१० ३.	१००.		Flash
१	कूल भर्ना दर (%)	प्रदेश						Report
२		राष्ट्रिय	११०.४					
२.	आधारभूत तहको कक्षा ८ सम्मको	स्थानीय	83.6	८९.	९३.	९७.		Flash
१	टिकाउ दर* (%)	प्रदेश						Report
३		राष्ट्रिय	७९.३			९५.		

२. १ ४	आधारभूत तहको कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर*(%)		स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	७२.७			९५.		
२. १ ५	आधारभूत तह(कक्षा १-८) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक*		स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	१.०१	१.०१				
२. १ ६	कक्षा ३ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ३ को आधारभूत वा तह २ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोही बमोजिम पछि राखिने					
		गणित	स्थानीय	नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोही बमोजिम पछि राखिने					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
२. १ ७	कक्षा ५ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ५ को आधारभूत तह हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४५.	५२.	६०.	७०.		
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	२८.३	४०.	६०.	७०.		
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
२. १ ८	कक्षा ८ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ८ को तह ३ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	६८.५	७०	७२	७५		
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	५३.५	६०.	६५.	७०.		
		विज्ञान	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४३.८	५०.	६०.	७०.		
२. १ ९	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका* (%)	आधारभूत (कक्षा १-५)	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	२.९	१.	०.५	०		

		आधारभूत (कक्षा १-८)	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	६.६		१.	०		
२.	आधारभूत तह (कक्षा १-८)	स्थानीय							
२	अध्यापनरत कूल शिक्षक मध्ये	प्रदेश							
	महिला शिक्षकको सङ्ख्या*(%)	राष्ट्रिय	४३.७	४५.	५०.	५०.			
३.	माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)								
३.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा	स्थानीय	39.7	५५.	६१.	७०.			Flash Report
१	खुद भर्ना दर* (%)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	४७.६		६५.				
३.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा	स्थानीय	50.6	६५.	७१.	७५.			Flash Report
२	कूल भर्ना दर* (%)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	७१.४			९९.			
३.	माध्यमिक तहमा कूल भर्ना दरमा	स्थानीय							
३	लैङ्गिक समता सूचक* (कक्षा ९-१२)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	१.०२	१.	१.	१.			
३.	आधारभूत तहवाट माध्यमिक	स्थानीय							
४	तहमा ट्रान्जिसन दर* (%)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	९७.५						
३.	कक्षा १ मा भर्ना भएका	स्थानीय							
५	बालबालिका मध्ये कक्षा १० मा	प्रदेश							
	पुगे दर (%)	राष्ट्रिय	६०.३						
३.	कक्षा १ मा भर्ना भएका	स्थानीय							
६	बालबालिका मध्ये कक्षा १२ मा	प्रदेश							
	पुगे दर (%)	राष्ट्रिय	२४.						
३.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा	स्थानीय							
७	कार्यरत महिला शिक्षक सङ्ख्या* (%)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	२०.६	२२.	२७.	३३.			
३.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा	स्था	विज्ञान						
८	अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये विज्ञान र	नीय	प्रा.व्या.						
	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा	प्रदेश	विज्ञान						
	विषयमा भर्ना भएका विद्यार्थी		प्रा.व्या.						

	सङ्ख्या*(%)	राष्ट्रिय	विज्ञान			१५.			
		य	प्रा.व्या.	१०.	१७.	३०.			
३.	कक्षा १० का विद्यार्थी सिकाइ	नेपाली	स्थानीय						
९	उपलब्धि* (अङ्कमा)	भाषा	प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		विज्ञान	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
४. जीवन-पर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा									
४.	साक्षरता दर (१५ वर्ष भन्दा माथि)	स्थानीय	62.2	90	95	100			Census 2078
१	(%)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	76.2		९५.				
४.	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि)	स्थानीय	६८.१८	७५.	७९.	८३.			Census 2078
२	(%)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	८२.	८९.	९५.	१००			
४.	साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह)	स्थानीय	८१.६८	८५.	८९.	९३.			Census 2078
३	(%)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	९२.		९९.				
४.	साक्षरता दरमा लैङ्गिक समता	स्थानीय							
४	(१५ वर्ष भन्दा माथि)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	०.६५			०.८			
५. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकास तालिम									
५.	प्राविधिक तथा व्यावसायिक सीप	स्थानीय							
१	विकास तथा तालिम प्राप्त आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति*(%)	प्रदेश							
		राष्ट्रिय	३१.	४०.	५०.	७५.			

५. २	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा(कक्षा ९-१२ वा डिप्लोमा वा प्रि-डिप्लोमा वा सो सरह)उत्तीर्णजनशक्ति* (वार्षिक सङ्ख्या)	स्था	छात्रा						
		नीय	छात्र						
		प्रदेश	छात्रा						
			छात्र						
		राष्ट्रिय	छात्रा						
			छात्र						
६. सुशासन तथा व्यवस्थापन									
६. १	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	51:०१:००	४५:०१:००	४०:०१:००				
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	२४:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००			
६. २	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	94:०१:००	६०:०१:००	५०:०१:००	४०:०१:००			
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	३०:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००			
६. ३	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	३३:०१:००	३१:०१:००	३०:०१:००	३०:०१:००			
६. ४	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	45:०१:००	५०:०१:००	४५:०१:००				
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय	४०:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००			
६.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा	स्थानीय							

५	विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात	प्रदेश						
		राष्ट्रिय	73:०१: ००	३५:० १:००	३०: ०१: ००	३०:०१ :००		
७. शिक्षामा लगानी								
८. १	कूल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट*(%)	स्थानीय	25	27	30	32		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१०.६८	१५.	१७.	२०.		
८. २	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रू. हजारमा)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१८	२१	२४			
८. ३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रू. हजारमा)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११	१५	१७			

परिच्छेद ३ : विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू

परीचय

यस शिक्षा क्षेत्रको योजना सन् २०२४ -३०३३ का लागि परिच्छेद दुईमा पहिचान गरिएका विद्यालय शिक्षाका दृष्टिकोण तथा उद्देश्यहरूका आधारमा प्रमुख क्रियाकलापहरू निर्धारण र लक्ष्यहरू आकलन गरि पहिलो पाँच वर्षका अर्थात् सन् २०२४ -२०२८ लागि लागत अनुमान सहित योजनाको खाका तयार गरिएको छ। पहिलो परिच्छेदमा यस शिक्षा क्षेत्रको योजनाको सन्दर्भ र विद्यालय क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको समग्र समीक्षा गरिएको छ। यसले शिक्षा क्षेत्रको योजनाको आवश्यकता तथा प्राथमिकता पहिचान गर्ने आधार तयार गरेको छ। परिच्छेद दुईमा यस

योजनाका समग्र दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्यहरू पहिचान गरिएको छ।

तेश्रो परिच्छेदमा विद्यालय क्षेत्रअन्तर्गतका विभिन्न उपक्षेत्रहरू: बालिविकास र शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा र अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ भने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षक विकास तथा व्यवस्थापनजस्ता सबैजसो उपक्षेत्रसँग अन्तर विषयहरूको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरि चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ। यसमा प्रत्येक उपक्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा र पहिचान गरिएका चुनौतीहरूलाई दृष्टिगत गरेर योजनाका उद्देश्य, चुनौतीहरू सामना गरि उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक उपक्षेत्रगत रणनीतिहरू र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएको छ।

३.१ शिक्षा र बाल बिकाश

३.१.१ परिचय

नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३९ बालबालिकाको हकको उपधारा (३) मा “प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ” भनी उल्लेख गरेको छ, साथै शिक्षा ऐन २०२८ को आठौँ संशोधनले बालविकास शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाकै अंगको रूपमा मान्यता दिएको छ। प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमले बालबालिकालाई लेखपढ गराउने वा अक्षर तथा अङ्क चिनाउने कार्यमा जोड दिने भन्दा बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गर्नुका साथै आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गराउन सहयोग गर्नुपर्छ। प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमहरू विभिन्न समयावधिका सञ्चालन गर्ने प्रचलन भए पनि चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाका लागि एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने व्यवस्था नेपालको निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन, २०७५ तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०६७ मा उल्लेख भएको र नेपालको पन्ध्रौँ योजनामा पनि सोही व्यवस्था गरिएको सन्दर्भमा यस शिक्षा योजनामा पनि एकवर्षे बालविकास कार्यक्रम समावेश गरिएको छ। सरकारी तथा गैरसरकारी संस्था, स्थानीय सरकार, समुदाय, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूको सहयोगले यस पालिकामा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रम विस्तारमा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भएको छ। बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक एवं नैतिक सृजनात्मक पक्षको विकासमा सघाउँदै उनीहरूलाई आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गर्ने उद्देश्यले सञ्चालित यो कार्यक्रम विद्यालय शिक्षाको पहिलो पाइला भएकोले पनि यसलाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउनु स्थानीय सरकारको दायित्व भित्र पर्दछ। यसै कुरालाई मध्यनजर गरेर राजगढ गाउँपालिका गाउँपालिकाले निर्माण गरेको यस शिक्षा योजनामा प्रारम्भिक बालविकास शिक्षालाई व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउने प्रयास स्वरूप कार्यक्रमहरू समावेश गरिएको छ।

३.१.२ वर्तमान अवस्था

शैक्षिक सत्र २०८१ को तथ्यांक अनुसार राजगढ गाउँपालिकामा सामुदायिक र संस्थागत तर्फ गरी जम्मा २८ वटा विद्यालय अन्तर्गत सामुदायिक तथा धार्मिक विद्यालयमा ३६ वटा बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। ०-४ वर्ष उमेरको कूल जनसंख्या १५०३ रहेको यस पालिकामा १५३१ जना बालबालिका बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका छन्। जसमध्ये छात्राहरु ६८० जना र छात्रहरु ८५१ जना रहेका छन्। कक्षा १ मा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा अनुभव सहितको भर्नादर ७५.१ प्रतिशत रहेको छ। राजगढ गाउँपालिकाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा कूल भर्ना दर ८७.४ प्रतिशत रहेको छ। प्रत्येक वर्ष कुल भर्नादरमा सुधार देखिन्छ भने यस पालिकामा कार्यरत सबै सहजकर्ताहरु नेपाल सरकारले तोकेको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पूरा भएको देखिन्छ। भौतिक रूपमा हेर्दा प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड निर्देशिका २०६७ (पहिलो संशोधन (२०७५) अनुसार यस पालिका अन्तर्गत कुनै पनि बालविकास केन्द्रको न्यूनतम मापदण्ड पूर्ण रूपमा नपुगेको देखिएतापनि प्रायः बालविकास केन्द्रहरु बालमैत्री, अपाङ्ग मैत्री, लैङ्गिक मैत्री बनाउनुपर्ने देखिन्छ। एकातिर सहजकर्ताका लागि उत्प्रेरणा र मनोबल वढाइ पेशामा क्रियाशील बनाउन पारिश्रमिकतामा न्यूनता भएपनि उनीहरूका लागि कुनै सघन तथा पुनर्ताजगी तालिम प्रदान गर्दै शिक्षण सिकाई क्रियाकलापलाई राम्रो बनाउने योजना तथा क्रियाकलापहरु संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

३.१.३ अवसर र चुनौतिहरू

अधिकांश प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र वा कक्षाहरूमा प्रारम्भिक बालविकासका मापदण्ड अनुसार न्यूनतम भौतिक तथा शैक्षिक प्रबन्ध हुन सकेको छैन । जसबाट बालबालिकाहरू गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्ने हक बाट वञ्चित हुनु परेको छ । प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा बालबालिकाहरूको सहभागिता र पहुँचमा वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार गर्न देहाय अनुसारका चुनौति तथा समस्याहरू रहेका देखिन्छन्

- सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा गुणस्तरका न्यूनतम मापदण्ड कायम गर्नु र कार्यान्वयन गर्नु ,
- अपाङ्गता भएका बालबालिका, अनाथ तथा टुहुरा बालबालिकालाई बालविकास केन्द्रको पहुँचमा पुर्याउनु
- प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको पठनपाठनको समयावधि र पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको सम्बन्धमा समन्वय र एकरूपता कायम गर्नु
- प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा उपयुक्त योग्यता र तालिमप्राप्त शिक्षकको व्यवस्था गर्नु,
- प्रारम्भिक बालविकास, पोषण, सुरक्षा तथा सिकाइको सम्बन्धमा अभिभावक जागरण गर्नु
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा चार वर्ष उमेर पुरा गरेका बालबालिकाहरूका लागि सञ्चालन गरीने कार्यक्रम भए पनि चार वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाहरू पनि उपस्थित हुनु,

३.१.४ उद्देश्यहरू

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सम्बन्धी निम्न लिखित उद्देश्यहरू रहेका छन्

- सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नु,
- चार वर्ष उमेर पुरा भएका सबै बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण पक्षको विकास गर्नु,
- सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बाल शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा एकमा भर्ना गर्नु ,
- ५ वर्ष मुनिको सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा पहुँचको सुनिश्चित गर्नु ।
- बालविकास केन्द्रहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड गुणस्तरीय बनाउनु ।
- सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास/पर्व प्राथमिक शिक्षालाईको अनुभव सहित कक्षा १ मा प्रवेशको गराउनु ।

३.१.५ रणनीतिहरू

यस राजगढ गाउँपालिकाले तय गरेका प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ

- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई प्रविधिमैत्री, बालमैत्री एवं गुणस्तरीय बनाउँदै सबै बालबालिकाहरूको पहुँचमा विस्तार गरिने छ,

- माग , आवश्यकता तथा दुरीको आधारमा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरुको समायोजन, पुनर्वितरण तथा आवश्यक भएमा नयाँ स्थानमा केन्द्रस्थापना गरिनेछ ,
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रम २०७७ कार्यान्वयनलाई अनिवार्य गर्ने,
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघ संस्था, सरकारी तथा निजी क्षेत्र र विद्यालयलाई जिम्मेवार बनाउने,
- प्रारम्भिक बालकक्षामा निर्धारित मापदण्ड अनुरूप बसाइ व्यवस्था लाई ध्यान दिइ खेल तथा सिकाइ सामग्री र अडियो भिडियो सामग्री सहितको कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरिनेछ ।
- सबै शिक्षकका लागि न्युनतम योग्यता कक्षा १० SEE उत्तीर्ण निर्धारण गर्ने र न्युनतम योग्यता पुरा नगरेका शिक्षकहरुका लागि योग्यता वृद्धिको अवसर प्रदान गरिनेछ ।
- सबै शिक्षकहरुका लागि सेवाकालीन क्षमता अभिवृद्धि तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
- प्रत्येक वडा वा टोलमा खेल तथा सिकाइ सामग्री सहितको बाल उद्यान वा बालपार्कको निर्माण गरिनेछ।
- प्रत्येक वडामा कम्तीमा एउटा नमुना बालविकास केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
- नगरस्तरीय बालविकास केन्द्र व्यवस्थापन समिति गठन गरिनेछ ।
- शिक्षकहरूसंग कार्यसम्पादन करार सम्झौता गरी पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरिनेछ ।
- विसदस्यहरु .स .व्य., अभिभावकहरु तथा सरोकारवालाहरुका लागि प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा सम्बन्धी नियमित अभिमुखीकरण गरिनेछ ।
- बालबालिकाहरुको संख्या तथा दुरी तथा आवश्यकताको आधारमा केन्द्रहरुको समायोजन तथा थप केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
- प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि पाठ्यक्रम प्रबोधीकरण सम्बन्धि तालिम प्रदान गरिनेछ ।
- पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन लाई अनिवार्य गरी सो बमोजिम सिकाइ सहजीकरण गरिनेछ ।
- शिक्षकहरुलाई जिल्लाभित्र वा बाहिरका नमुना तथा उत्कृष्ट केन्द्रहरुको भ्रमण गराई त्यहाँको असल अभ्यासलाई प्रयोगमा ल्याइनेछ ।
- बालविकास केन्द्रमा पछिल्ला तिन महिना प्रारम्भिक साक्षरता र गणितीय सीप विकासमा जोड दिइने ।

३.१.६ उपलब्धि, नतिजाहरु, प्रमुख क्रियाकलापहरु तथा लक्ष्य

उपलब्धि

- सबै बालबालिकाहरुलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुनेछ ।

प्रमुख नतिजाहरु

यसयोजनाको अन्त्य सम्ममा निम्नानुसार नतिजा प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई एक वर्षको प्रारम्भिकबालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रममा सहज पहुँच हुने ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने अवसर हुने ।
- प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूका सबै शिक्षकहरूले न्यूनतम योग्यता र तालिम हासिल गरेका हुने
- प्रत्येक वडामा कम्तीमा एउटा नमुना बालविकास केन्द्रको स्थापना भएको हुनेछ ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था, विद्यालय र स्थानीय सरकार जिम्मेवार हुने
- सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूले न्यूनतम मापदण्ड पुरा गरेका हुने ।

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	प्रारम्भिक बालविकासमा कुल विद्यार्थी भर्ना सङ्ख्या	1531	1700	1900	2100	2400	2700
२	नयाँ स्थापना भएका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रहरू संख्या	0	0	0	0	0	0
३	न्यूनतम राष्ट्रिय मापदण्ड पुरा गरेका बालविकास केन्द्रहरूको सङ्ख्या	0	5	5	5	4	
४	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सम्बन्धि तालिम प्राप्त शिक्षकहरूको संख्या	19	30	2	2	२	०
५	अभिभावक शिक्षाबाट लाभान्वित अभिभावकहरूको संख्या	1531	2000	2500	3000	3200	3500

६.	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्र बाट लाभान्वित अपाङ्ता भएका बालबालिका हरुको संख्या	0	19	31	32	33	33
----	---	---	----	----	----	----	----

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ३.१ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	प्रारम्भिक बालकक्षामा निर्धारित मापदण्ड अनुरूप बसाइ व्यवस्था लाई ध्यान दिइ खेल तथा सिकाइ सामग्री र अडियो भिडियो सामग्री सहितको कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरीनेछ ।	संख्या	०	५	५	५	५	३०	प्रदेश/ गाउँपालिका
२	घुम्टी बालविकास केन्द्र विस्तार	पटक			१			२	गाउँपालिका
३	इसीडि सहजकर्ताको क्षमता विकासका लागि छोटो अविधिको तालिम सञ्चालन	पटक		१९	१७			५	पटक
४	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको नक्शाङ्कन र	पटक	१ पटक		१			२	गाउँपालिका

	पुनर्वितरण								
५	गर्भवती र नवजात शिशु पोषणमा अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
६	पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था	बालविकास	१९	१९	१९	१९	१९	१९	संघ
७	शिक्षकको क्षमता विकास तथा वृत्ति विकास	संख्या	५		५		५	३०	प्रदेश/ गाउँपालिका
८	सिकाइ क्रियाकलाप सहजीकरणमा मातृभाषाको प्रयोग	संख्या	३६	३६	३६	३६	३६	१९	विद्यालय
९	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको शिक्षकहरूको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा वृद्धि	पटक				१		३	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
१०	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सरोकारवालाको सहभागिता	पटक	१	१	१	१	१	१०	स्थानीय सरोकारवाला
११	प्रारम्भिक बालविकास तथा	केन्द्र	१		१			३	गाउँपालिका

	शिक्षाको नक्साङ्कन गरी पुनर्वितरण तथा नयाँ थप केन्द्रको स्थापना								
१२	सिमान्तकृत तथा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालबालिकाको लागि शैक्षिक सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन	पटक		१		१		५	गाउँपालिका
१३	केन्द्र तोकिएको मापदण्ड अनुरूपको बालविकास केन्द्र व्यवस्थापनका लागि प्रस्तावनामा आधारित नमुना बालविकास केन्द्र विकास कार्यक्रम सञ्चालन	केन्द्र	1	१	१		१	५	गाउँपालिका
१४	बार्षिक उत्कृष्ट बालविकास सहजकर्ता लाई सम्मान कार्यक्रम	जना	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१५	शिक्षक अभिभावक संघ मार्फत मासिक सुचकको आधारमा अनुगमन समीक्षा	जना	५	५		६	५	५०	गाउँपालिका

	बैठक सञ्चालन								
१६	बालविकास केन्द्रको ब्यवस्थापकहरुको क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन	केन्द्र	10	१०	१०	6		३०	गाउँपालिका

३.२ आधारभूत शिक्षा

३.२.१ परिचय

शिक्षा ऐन २०२८ अनुसार “आधारभूत शिक्षा” भन्नाले प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि कक्षा आठसम्म दिइने शिक्षा हो। विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना २०६६-२०७२ ले विद्यालय शिक्षाको पुनर्संरचना गरेर कक्षा १-८ लाई आधारभूत शिक्षा र कक्षा ९-१२ लाई माध्यमिक शिक्षाको रूपमा परिभाषित गरेपछि विद्यालय शिक्षा हाल दुई तहको भएको छ। प्राथमिक र निम्न माध्यमिक तहलाई मिलाएर बनाइएको आधारभूत तहलाई संविधानको धारा ३१ (१) मा नागरिकको मौलिक हक अन्तर्गत राखिएको छ। गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षाले गरिबी घटाउन मद्दत गर्ने र व्यक्तिको जीवनस्तरमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउन सक्ने तथा यसबाट समाज र राष्ट्रलाई नै विकासको पथमा अगाडि बढ्नमा सहयोग हुने कुरा विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरूले देखाएका छन्। युनेस्कोको एउटा प्रतिवेदनले यदि कम आय भएका मुलुकका सबै विद्यार्थीहरूले आधारभूत पढाइ सीप हासिल गरेर विद्यालय छाड्ने हो भने १७ करोड १० लाख मानिसलाई गरिबीबाट माथि उठाउन सकिने तथ्य प्रकाशन गरेको छ। आधारभूत तहको शिक्षाको महत्वलाई दृष्टिगत गरेर नै यसलाई योजनाबद्ध रूपमा व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउनका लागि राजगढ गाउँपालिका गाउँपालिकाले यस योजनामा आधारभूत शिक्षाअन्तर्गत कक्षा १ देखि ८ सम्मको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर तथा समता र व्यवस्थापकीय प्रवन्धको वर्तमान अवस्थाको समीक्षाका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरि आगामी दश वर्षका लागि यस तहको शिक्षा विकासका उद्देश्य, रणनीति, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य उल्लेख गरिएको छ।

संविधानले विद्यालय तहको शिक्षालाई स्थानीय तहको एकल अधिकार क्षेत्रभित्र तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझा अधिकारभित्र पनि राखेको छ। संविधानका उल्लिखित प्रावधानहरूले सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न एकल तथा साझा सूचीका आधारमा तीनै तहका सरकार जिम्मेवार हुनुपर्ने देखिन्छ।

३.२.२ वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकाको शिक्षा शाखामा रहेको तथ्यांक अनुसार यस राजगढ गाउँपालिकामा जम्मा २८ विद्यालयहरू रहेका छन्। जस मध्ये १९ वटा सामुदायिक र ९ वटा संस्थागत विद्यालयहरू रहेका छन्। राजगढ गाउँपालिका भित्र हाल कक्षा १-५ सञ्चालित १३ र कक्षा १-८ का विद्यालयको ३ रहेको छ गरी आधारभूत विद्यालयहरूको संख्या १६ वटा रहेको छ। आधारभूत तहमा विद्यमान अवस्थाको लिङ्गको आधारमा विद्यार्थी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ २०८१ सालमा कक्षा १-५ मा २१८९ छात्रा र १८२३ छात्र ४०१२ जना रहेका छन्। कक्षा ६-८ मा ७५९ छात्रा र ६६१ छात्र भर्ना भएको अवस्था छ। यसरी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयमा छात्राको भर्ना उच्च छ। आधारभूत तहका कुल शिक्षकहरू मध्ये ९६ वटा शिक्षक आधारभूत तहमा रहेका छन्। ६४ वटा स्थायी मध्ये २ वटा करार २४ वटा राहत ६ वटा निजी र २ वटा संघीय अनुदान शिक्षकहरू आधारभूत तहमा रहेका छन्। विद्यार्थी शिक्षक अनुपात कक्षा १-५ मा ५१ र कक्षा ६-८ मा ९४ रहेको अवस्थामा विद्यालयमा रहेको पूरानो दरबन्दी संरचनाले गर्दा न्यायोचित रूपमा विद्यालय विद्यार्थी संख्याका आधारमा दरबन्दी नरहेको तथा शिक्षण सिकाइ पद्धतिमा बहुकक्षा शिक्षणको अधिक विद्यालयमा अभ्यास भइरहेकोले विद्यार्थी संख्याका आधारमा शिक्षक दरबन्दीको पुनर्वितरण गर्नु आवश्यक

रहेको छ। यस पालिकाको कूल जनसंख्या 32462 मध्ये आधारभूत तह उत्तीर्ण गर्ने जनसंख्या सबैभन्दा धेरै 9758 जना रहेको छ । समग्रमा उल्लेख गर्दा पालिकाको 30.05 प्रतिशत संख्याले आधारभूत तहको शिक्षा हासिल गरेको देखिन्छ तथापि कक्षा 1-८ मा भने खुद भर्नादर 94.3 प्रतिशत रहेकोले तोकिएको उमेर भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका बालबालिकाले आधारभूत शिक्षा लिएको देखिन्छ । आधारभूत तहको विस्तृत अवस्था तल प्रस्तुत गरिन्छ ।

क्षेत्रहरु	आव 2081/82
सामुदायिक विद्यालय को संख्या	19
सस्थागत विद्यालयको संख्या	९ मध्ये १ वटा हाल बन्द
कक्षा 1-5 को सामुदायिक विद्यालयको विद्यार्थी संख्या	4012
कक्षा १-८ को सामुदायिक विद्यालयको विद्यार्थी संख्या	5432
प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिका* (%)	75.1
कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुदप्रवेश दर (%)	96.3
आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर* (%)	95.3
आधारभूत तह (कक्षा 1-8) मा खुद भर्ना दर* (%)	94.3
आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कुल भर्ना दर* (%)	117.7
कक्षा ८ सम्मको टिकाउदर	83.6
आधारभूत तहमा महिला शिक्षक प्रतिशत	25
आधारभूत तहमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात 1-5 , 6-8	51 ,94

आधारभूत शिक्षामा देखिएका विद्यमान चुनौतीहरु -

- निःशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- सिकाइको गुणस्तर अभिवृद्धि गरी विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउने।
- विद्यालयको प्रशासनिक ,भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई अपाङ्ग मैत्री , बालमैत्री बनाउने ।
- विद्यालय व्यवस्थापन तथा जनसहभागितामा परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघ संस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाउने ।
- शिक्षक विद्यार्थी अनुपात आधारभूत तह १-५ मा तुलनामा ६-८ मा बढी रहेको,
- आधारभूत तहमा कार्यरत शिक्षकहरूमध्ये ५० प्रतिशतले मात्र तालिम प्राप्त गरेको,
- विद्यार्थी भर्ना दरको अनुपातमा उपस्थिति दरमा सधैं कमि रहनु,

- पुरुष शिक्षकको तुलनामा महिला शिक्षक नगन्य रहेको,
- अभिभावकको शिक्षाप्रतिको उदासीनता,
- आधारभूत तह १-३ को १०० % प्रतिशत अन्तरिक मूल्यांकन र ४-८ को ५०% अन्तरिक मूल्यांकन सन्तोषजनक नरहेको र यसले समग्र सिकाई उपलब्धि निकाल्न नसक्नु,

३.२.३ उद्देश्य

यस योजनाले आधारभूत शिक्षासम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्य राखेको छ -

- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्दै समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु,
- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धी राष्ट्रिय औसत उपलब्धी बराबर बनाउने,
- विद्यालयको भौतिकशैक्षिक र व्यवस्थापकीय , वातावरणमा सुधार गरि बालमैत्रीसुरक्षित र ,समावेशी , जवाफदेही बनाउनु
- ५—१२ वर्ष उमेर समुहका सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच तथा सहभागीताको सुनिश्चितता गर्नु ।
- आधारभूत तहका विद्यार्थीहरूमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धी सुनिश्चित गर्नु ।
- आधारभूत तह पुरा गर्ने बालबालिकाहरूको संख्यामा उल्लेखनीय सुधार ल्याउनु ।
- सिकाइ सुधारको लागि शैक्षिक तथा भौतिक वातावरणलाई बालमैत्री बनाउनु ।
- विद्यार्थी सिकाइप्रति उत्तरदायी विद्यालयको ब्यवस्थापन तथा प्रबन्धमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउनु ।
- छात्रा र छात्रहरूको समान प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न विशेष प्रोत्साहन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- आधारभूत तह ६-८ मा शिक्षकको संख्या वृद्धि गर्दै शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात सुधार गर्ने,
- शिक्षकहरूको १००% तालिम सुनिश्चित गर्न नियमित र व्यापक प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- विद्यालयमा भर्ना भएका विद्यार्थीहरूको नियमित उपस्थिति सुनिश्चित गर्न दिवा खाजा, अभिभावक जागरण अभियान, र परामर्श कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- शिक्षा प्रतिको उदासीनता हटाउन अभिभावक सचेतना कार्यक्रम र सामुदायिक बैठकहरूको आयोजना गर्ने।

३.२.४ रणनीतिहरू

योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ -

- विद्यालय नक्साङ्कनमार्फत् सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालय दरबन्दीलाई पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने।

- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको कार्यान्वयन गर्न स्थानीय सरकारले आवश्यक कानून तर्जुमा तथा आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्ने।
- विद्यालय बहिर रहेका सबै बालबालिकाहरूको यथार्थ विवरण सङ्कलन गरि उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने।
- वैकल्पिकपरम्परागत शिक्षा तथा सिकाइ/खुला/अनौपचारिक/, लक्षित कार्यक्रम, प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम, आवासीय सुविधा आदि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चितता गर्ने।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको दक्षतामा वृद्धि गरी शिक्षण सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग गर्ने।
- शिक्षकलाई पेशागत तालिमको लागि आवश्यक वातावरण सिर्जना गर्ने।
- मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ कै अभिन्न अङ्गको रूपमा प्रयोगमा ल्याएर विद्यार्थीलाई कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित क्षमता विकास गरिनेछ।
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीको क्षमता विकास र अभिभावक अभिमुखीकरण गरिनेछ।
- विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार गर्न स्थानीय स्वास्थ्य एकाइ मार्फत विद्यालयमा पोषण कर्नर स्थापना गरी सचित्र स्थानीय पोषण पाठ्यक्रम तयार गरी लागू गर्ने।
- स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रकोप व्यवस्थापन तथा न्युनिकरण सम्बन्धी ज्ञान दिने।
- विद्यालय तथा शैक्षिक निकायको शासकीय तथा व्यस्थापकीय पद्धतिमा सुधार गर्ने।
- कक्षा १ देखि ३ सम्मका बालबालिकाहरूका लागि बालमैत्री सिकाइ वातावरण निर्माण गर्दै आधारभूत साक्षरता सिप विकासको लागि पढाइ तथा गणितिय साथै अन्य अन्तरविषयक जीवनोपयोगी पक्षको शिक्षण सिकाइ कार्यलाई सुनिश्चित गर्न पठन तथा गणितिय सीप केन्द्रित क्रियाकलापहरूलाई निरन्तर गरिने छ ।
- शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समय कार्याविधि कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।
- पढाइ भएका कक्षा पुस्तकालय तथा बुक कर्नरमा नियमित पढाइ तथा स्वयंम सिकाइ एवम गणितीय सिप विकास गर्ने सामग्रीहरूलाई उचित ब्यबस्थापन तथा प्रयोगमा अनिवार्यता र सो को अभिलेखिकरण गरीने ।
- विद्यार्थी सिकाइ स्तरको पहिचानका लागि पालिकास्तरीय कक्षा कोठामा आधारित पठन सीप परिक्षण)सिविएग्रा (सन्चालन र उत्कृष्ट विद्यार्थी र विद्यालय सम्मान कार्यक्रम ।
- प्रारम्भिक कक्षाका सबै बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक पहिचान गरी सोही अनुसारको सिकाइ सहयोग सहजीकरणको प्रणाली कार्यान्वयन गर्ने ।
- मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ कै अभिन्न अङ्गको रूपमा प्रयोगमा ल्याएर विद्यार्थीलाई कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित क्षमता विकास गरिनेछ ।

- विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीको क्षमता विकास र अभिभावक अभिमुखीकरण गरिनेछ ।
- विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार गर्न स्थानीय स्वास्थ्य एकाइ मार्फत विद्यालयमा पोषण कर्नर स्थापना गरी सचित्र स्थानीय पोषण पाठ्यक्रम तयार गरी लागू गर्ने ।
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ को कार्यान्वयन गरीने ।
- सिकाइलाई व्यवहारिक तथा प्रविधियुक्त बनाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने । विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार सुधार गरी सिकाइ वातावरण निर्माण गर्ने ।
- ५- १२ वर्ष उमेर समुहका सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क गर्ने ।
- अभिभावकहरूसँगको सरसल्लाह र सहयोग तथा गाउँपालिकाको सहकार्यमा प्रत्येक विद्यालयमा विद्यार्थीहरूले दिवाखाजा कार्यक्रमलाई अनुगमन सहित व्यवस्थित गर्ने ।
- कक्षा १-३ वा कक्षा १-५ सञ्चालन भएका तर बालबालिकाहरूको सङ्ख्या थोरै भएका कक्षामा विद्यार्थी कम रहेका विद्यालयहरूको पहिचान गरी बहुकक्षा विद्यालय बनाउने वा Merge गर्ने ।
- विद्यालयहरूमा बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप २०६७ का प्रावधानहरू लागू गराउने व्यवस्था गर्ने ।
- सबै विद्यालयले आ-आफ्नो परिवेश र आवश्यकता अनुसार स्थानीय बुद्धिजिबी, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापनका पदाधिकारीहरूको सरसल्लाहमा स्थानीय पाठ्यक्रम बनाई लागू गर्ने । यसमा स्थानीय कला, संस्कृति, सीप, भाषा, धर्म र प्रविधिलाई प्राथमिकतामा राख्ने । यस कार्यमा गाउँपालिकाले सहयोग र सहजीकरण गर्ने ।
- हाल अंग्रेजी भाषा प्रति अभिभावकहरूको मोह बढिरहेकोले विद्यालयहरूमा बालविकास केन्द्र देखि नै अंग्रेजी सुनाइ र बोलाइ सीपको विकास गर्नका लागि सहयोगी कार्यकर्ता र शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गर्ने र गाउँपालिकाका सबै विद्यालयहरूको अंग्रेजी भाषा शिक्षणमा सुधार गर्ने योजना र कार्यक्रम बनाउने ।
- आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर कायम गर्नको लागि प्रत्येक शिक्षकले पाठ्यक्रमका आधारमा वार्षिक शैक्षणिक योजना बनाई शिक्षण गर्नका लागि प्रत्येक शिक्षकलाई एक-एक ल्यापटप र प्रधानाध्यापकले गाउँपालिकाको सहकार्यमा समय समयमा अनुगमन गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने र सोही आधारमा कारवाही वा परस्कृत गर्ने ।
- पालिकाभित्रका सबै विद्यालयका शिक्षकहरूको पेशागत विकासका लागि तालिम संचालन गर्न र समय समयमा कक्षा सुपरिवेक्षण गरी पृष्ठपोषण प्रदान गर्न नगर शिक्षा शाखा प्रमुखको अध्यक्षतामा एउटा समिति गठन गर्ने ।
- विद्यालयमा सबै पक्षको सभागिता सुनिश्चित)स्वास्थ्य, प्रहरी, शिक्षा, महिला विकास, गाउँप्रतिनिधि, बालप्रतिनिधि, आदि (गरेर शिक्षा विकास समिति गठन गर्ने ।
- शिक्षकहरूको नियमिततामा जोड दिने र यसको लागि आवश्यक संयन्त्र तथा कार्यक्रमको व्यवस्था गरिनेछ ।
- गुणस्तरीय शिक्षक, गुणस्तरीय वातावरण, गुणस्तरीय स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको विद्यालयले सुनिश्चित गर्ने ।
- शैक्षिक सामग्री प्रदर्शनी मेलाको आयोजना गर्ने र त्यसमा शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- तालिममा सिकेको विषयवस्तुहरूको बारेमा विद्यालयमा सबै शिक्षकहरूलाई जानकारी गर्ने र त्यसको अभिलेख विद्यालयले व्यवस्थापन गर्ने ।
- विद्यार्थीहरूको नियमिततामा)विद्यालय हाम्रो घर, शिक्षकहरू अभिभावक र विद्यार्थी सबै साथी अभियान (थप प्रभावकारी बनाउन इ-हाजिरी लेखाजोखा गर्ने प्रणालीलाई व्यवस्थापन गर्ने ।
- विद्यार्थीहरूको संख्या बढी भएको कक्षाकोठामा नयाँ प्रविधि)एलसिडि/प्रोजेक्टर/स्मार्टबोर्ड (माध्यमद्वारा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू संचालन गर्ने ।

- शिक्षक दरबन्दी नभएको विद्यालयमा सो क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारी तथा पढेर बसेका विद्यार्थीहरूलाई गाउँपालिकाले विज्ञापन जारी गरी स्वयम्सेवकको रुपमा पढाउन व्यवस्था मिलाउने ।
- बढी उपस्थित हुने विद्यार्थीहरूका अभिभावकहरूलाई सम्मान गर्ने र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू प्रभावकारी गर्ने शिक्षकहरूलाई पुरस्कृत गर्ने ।
- प्रत्येक हप्ता शिक्षकले, तीन महिना विद्यालयस्तरीय र छ महिनामा गाउँस्तरीय मूल्यांकन प्रणाली लागु गर्ने । अन्तर विद्यालय उत्तरपुस्तिका जाँच गर्ने नीति अवलम्बन गर्ने)एक विद्यालयका शिक्षकले अर्को विद्यालयको उत्तरपुस्तिका जाँच गर्ने () ।
- निरन्तर मूल्यांकन प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न शिक्षक दरबन्दी मिलान, विद्यालय समायोजन, तह समायोजन, आदि गरेर कार्यान्वयन गर्ने ।
- कक्षा १-५ देखि नै विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धीको विश्लेषण गरेर कमजोर क्षेत्रमा तत्काल सुधार गर्ने नीति अवलम्बन गर्ने ।
- विद्यालयहरूमा बालउद्यानका ,फूलबारी ,करेसाबारी ,वृक्षारोपण आदि जस्ता कार्यक्रमहरू समावेश गर्ने ।

३.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा प्रविधियुक्त पहुँच, सहभागिता र गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुने।

ख) प्रमुख नतिजाहरू

- विद्यालय नक्साङ्कनमार्फत् सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालय दरबन्दीलाई पुनर्वितरण तथा समायोजन भएको हुने।
- स्थानीय सरकारले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको कार्यान्वयन गर्न बालमैत्री र समावेशी वातावरणमा सिकाइ हुने।
- आधारभूत तह पूरा गर्ने बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने।
- स्थानीय तहले आवश्यक सहकार्य गरी विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति सचेत बनाउने।
- विद्यालय शिक्षालाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरि सहज र उपयोगी बनाउने कार्यलाई व्यवस्थित रूपमा विस्तार गरिने।
- जनशक्तिको क्षमता विकास गर्दै आधारभूत तहमा गुणस्तरीय शिक्षा र शैक्षिक सुशासन कायम हुने।

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि राष्ट्रिय औसत उपलब्धिसँग बराबर हुने।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिका

क्र.सं	सूचक	आधार वर्ष (२०८०/८१)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
.							

		)					
१.	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेशदर (%)	115.9	105	100	100	100	100
२.	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुद प्रवेश दर (%)	96.03	96	97	98	99	100
३.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर (%)	126.8	120	115	105	100	100
४.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर (%)	95.03	96	97	98	99	100
५.	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा कूल भर्ना दर (%)	94.5	96	98	100	100	100
६.	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा खुद भर्ना दर (%)	91.6	95	97	99	100	100
७.	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कूल भर्ना दर (%)	117.7	110	109	106	105	101
८.	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर (%)	94.3	96	97	98	99	100
९.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या	300	200	100	0	0	0
१०.	आधारभूत तह	10	17	25	35	45	60

	(कक्षा १-५) मा तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या						
११.	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड (Minimum Enabling Conditions) पूरा गरेका आधारभूत तहका विद्यालयको सङ्ख्या	3	5	5	5	5	5
१२.	प्रविधिमैत्री पूर्वाधारको बिकास हुने	2	4	8	10	12	15
१३.	आधारभूत तहको उपल्लो कक्षाको विद्यार्थी संख्या	886	1500	2000	2500	3000	3500

प्रमुख क्रियाकलापहरु तथा लक्ष्यहरु

- कक्षा १ देखि ५ सम्मको बालबालिकाका लागि बालमैत्री बसाई व्यवस्थापन budgetary
- कक्षा १ देखि ५ सम्मको पठनसीप तथा गणितीय सीप विकासको लागि शिक्षक तथा विद्यार्थी निर्मित स्थानीय सामग्रीहरु सहितको छापायुक्त कक्षाकोठा ब्यवस्थापन nonbudgetary
- बाँकी विद्यालयहरुका कक्षा १ देखि ३ सम्मको कक्षाकोठाहरुलाई छापामय कक्षाकोठा ब्यवस्थापन budgetary
- स्थापना भएको कक्षा पुस्तकालयको वा बुक कर्नरमा नियमित पठन तथा गणितिय सीप विकास गर्ने सामग्रीहरुलाई उचित ब्यवस्थापन तथा प्रयोग budgetary SESP
- पठनसीपमा सहयोग को लागि प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतको व्यवस्थापन budgetary
- कक्षा १ देखि ५ मा शैक्षणिक सामग्रीहरु आवश्यकताको आधारमा ब्यवस्थापन budgetary
- कक्षा १ देखि ३ सम्म क्रमिक सिकाइ रणनीतिमा आधारित शिक्षण सिकाइ कार्य सञ्चालन nonbudgetary

- पठनसीपको महत्व सम्बन्धि अभिभावक सचेतनाको लागि पालिका स्तरीय पढाइ मेला तथा प्रतियोगिता सञ्चालन budgetary
- घरमा पढाइ कुना निर्माण र प्रयोग
- कक्षा १ देखी ३ सम्मका बालबालिकाहरुको पठन तथा सिकाइ सहयोग पुर्याउने अभिभावकलाई सम्मान कार्यक्रम budgetary
- विद्यार्थी सिकाइको सहजीकरण लागि सबै विद्यालयमा बर्षको १ पटक पालिका स्तरको CB EGRA सञ्चालन budgetary
- प्रारम्भिक कक्षाका सबै बालबालिकाहरुको प्रारम्भिक पहिचान गरी सोहि अनुरूपको शिक्षण सहयोग प्रणाली कार्यान्वयन

क्र.स.	सूचक (उदाहरण)	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	आधारभूत तह (प्रथमिक कक्षा १-५) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या	३००	१००	०	०	०
२	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थी र तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या	४०१२ ४०	५००० ५०	६००० ६०	७००० ७०	८००० ८०
३	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड (Minimum Enabling Conditions) पुरा गरेका आधारभूत तहका विद्यालयको सङ्ख्या	७	१	२	१	१

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ३.२ आधारभूत शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं .	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)					भौति क लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	विद्यालयमा नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण र समायोजन	पटक		१				२	गाउँपालिका
२	शिक्षक योग्यता र दरबन्दी निर्धारण तथा पुनरावलोकन	पटक		१				२	गाउँपालिका
३	आधारभूत तहमा सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना	प्रतिशत	९४.० ३	९६	९७	९९	१००	१००	गाउँपालि का
४	विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास	संख्या	०	२	२	५	६	२५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालि का
५	स्थानीय पाठ्यक्रम २०८२ को कार्यान्वयन	कक्षा	३	५	८				
६	विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा योजना	पटक	१	१	१	१	१	१०	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालि

	तयारी महामारीलगायत का परिस्थितिप्रति योजना तयार गरी कार्यान्वयन								का
७	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिको प्रयोगमा क्षमता विकास	संख्या	१	१	२	२	३	११	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालि का
८	विद्यालय पोषण , स्वास्थ्य कार्यक्रम तथा दिवा खाजा	प्रतिशत	१००	१० ०	१० ०	१० ०	१० ०	१००	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालि का
९	अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	निरन्तर							गाउँपालिका
१०	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि विद्यार्थी पाठ्यपुस्तक	प्रतिशत	१००	१० ०	१० ०	१० ०	१० ०	१००	संघ
११	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस, विद्यार्थी स्टेशनरी इत्यादि वितरण	प्रतिशत	५	५	५	५	५	४०	गाउँपालिका
१२	विद्यालयलाई शैक्षिक सामग्री	प्रतिशत	२	२	५	५	५	३५	गाउँपालिका

	सहयोग तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम								
१३	कक्षा १ देखि ३ सम्मको पठनसीप तथा गणितीय सीप विकासको लागि शिक्षक तथा विद्यार्थी निर्मित स्थानीय सामग्रीहरु सहितको छापायुक्त कक्षाकोठा व्यवस्थापन सञ्चालन	विद्यालय	२	३	४	४	२	२०	गाउँपालिका
१४	प्रारम्भिक कक्षाको शिक्षणका क्रमिक सिकाइ रणनितिको निरन्तरता सहित प्रविधिमैत्री तथा बालमैत्री शिक्षण सिकाइका लागि शैक्षिक सामग्री सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	२	३	४	५	४	२२	गाउँपालिका
१५	बालबालिकाहरुको पठन सहित सिकाइ सुधारमा योगदान पुर्याउने उत्कृष्ट	जना	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका

	अभिभावक सम्मान कार्यक्रम								
१६	कक्षा १ ३ मा कक्षाकोठामा आधारित प्रारम्भिक कक्षा पठाइ तथा गणितिय सीप परिक्षण सञ्चालन	विद्याल य	२	२	२	२	३	१९	गाउँपालि का
१७	विद्यालय स्तरीय तथा पालिका स्तरीय पढाइ प्रतियोगिता पढाइ उत्सव सहित शैक्षिक प्रदर्शनी मेला सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालि का
१८	विद्यालयको शिअसंघ विब्यसको टिमको क्षमता विकास कार्कक्रम	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालि का
१९	शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समयको पुर्ण कार्यान्वयनमा सहयोग	विद्याल य	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	गाउँपालि का
२०	शिक्षकको क्षमता	जना	१९	३८	१९	१९	१९	२१०	गाउँपालि

	विकासको लागि माग र आवश्यकताको आधारमा तालिम सञ्चालन								का
--	--	--	--	--	--	--	--	--	----

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.४.१ परिचय

नेपालको संविधानले २०७२ ले माध्यमिक तहको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक स्थापित गरेको छ भने अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५ ले पनि प्रत्येक नागरिकलाई माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व राज्यको हुने उल्लेख गरेको छ। संविधानले एकातिर विद्यालय तहको शिक्षालाई स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र रहने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने अर्कोतिर संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझा अधिकारभित्र पनि राखेको छ। संविधानका उल्लिखित प्रावधानहरूले आम नागरिकका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न एकल तथा साझा सूचीका आधारमा तीनै तहका सरकारलाई जिम्मेवार बनाउने स्पष्ट दिशा निर्देश गरेको छ। शिक्षा ऐन २०२८ ले कक्षा ९-१२ सम्मलाई माध्यमिक शिक्षाको रूपमा राखेको छ। अनिवार्य आधारभूत शिक्षा अन्तर्गत सबै बालबालिकाले कक्षा ८ सम्मको गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गरिसकेपछि विद्यार्थीको रुचि र क्षमता अनुसार माध्यमिक तहमा परम्परागत, प्राविधिक र साधारण धारको शिक्षा छनोट गर्ने अवसर प्रदान गर्नुपर्दछ। यस तहको शिक्षालाई जीवनोपयोगी, उत्पादनमूलक, प्रविधियुक्त, सीपमूलक र व्यावहारिक बनाउनु पर्दछ। आधारभूत तहमा विद्यार्थीले हासिल गरेको भाषिक र गणितीय सीपको उपयोग गरेर आफ्नो रुचि र क्षमताअनुसार विद्यार्थीले साधारण शिक्षाको लक्ष्य लिएर विभिन्न विषयमा उच्च शिक्षा हासिल गर्ने लक्ष्य लिने वा विभिन्न किसिमका प्राविधिक र व्यावसायिक सीप हासिल गरेर भविष्यमा आय आर्जनको बाटो सुनिश्चित गर्ने भन्ने निर्णय माध्यमिक तहको शिक्षाले गर्नुपर्दछ। राजगढ गाउँपालिका गाउँपालिकाले माध्यमिक तहको शिक्षालाई प्रविधियुक्त, सीपमूलक, निःशुल्क, बालमैत्री, र समावेशी गराउने नीति लिएको छ। शिक्षा ऐन २०२८ माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापन र गुणस्तर सुनिश्चित गर्नको लागि कानुनी आधार हो। यस ऐनले विद्यालयहरूको संरचना, पाठ्यक्रम, शिक्षकको योग्यता, र छात्रवृत्ति कार्यक्रमहरूको बारेमा विस्तृत व्यवस्था गरेको छ। माध्यमिक विद्यालयलाई आधारभूत विद्यालय (कक्षा १-८) र उच्च माध्यमिक विद्यालय (कक्षा ९-१२) मा विभाजन गर्दै शिक्षाको चरणबद्ध विकासलाई व्यवस्थित गरेको छ।

शिक्षा ऐनले विद्यालय व्यवस्थापन समिति (School Management Committee - SMC) मार्फत विद्यालयको स्थानीय स्तरमा प्रशासन गर्न अनुमति दिएको छ। यसले विद्यालयको सञ्चालक समितिलाई स्थानीय जनताको सहभागितासहित निर्णय लिन सक्षम बनाउँछ। यो प्रणालीले शिक्षा क्षेत्रको विकेन्द्रीकरणलाई सुदृढ बनाएको छ।

शिक्षा ऐन २०२८ कार्यान्वयन गर्न ल्याइएको शिक्षा नियमावली २०५९ ले माध्यमिक शिक्षाका विविध पक्षहरूको कार्यान्वयन निर्देशिका प्रदान गर्दछ। यसले विद्यालय सञ्चालनका मापदण्ड, शिक्षक नियुक्ति प्रक्रिया, निरीक्षण प्रणाली, र छात्रवृत्ति व्यवस्थापनलाई अझै स्पष्ट बनाएको छ।

शिक्षा नियमावलीले माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम विविध र व्यावसायिक बनाउने कुरामा जोड दिएको छ। व्यावसायिक शिक्षा तथा प्राविधिक शिक्षा (TVET) को समावेशले माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूलाई रोजगारमुखी बनाउने उद्देश्य राखेको छ। साथै, नियमावलीले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने अधिकार विद्यालयलाई दिएर विद्यार्थीहरूको आवश्यकताअनुसार शिक्षा उपलब्ध गराउने अवसर प्रदान गरेको छ।

माध्यमिक शिक्षाको महत्व र चुनौतीहरू

माध्यमिक शिक्षा, नेपालको शिक्षा प्रणालीको महत्वपूर्ण आधारस्तम्भ हो। यो तहले विद्यार्थीलाई उच्च शिक्षाको तयारी गर्ने मात्र नभई जीवन उपयोगी सीप पनि प्रदान गर्दछ। तर, शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर, र समानताको क्षेत्रमा अझै

चुनौतीहरू छन् । ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयहरूको आधारभूत संरचना कमजोर हुनु, योग्य शिक्षकहरूको अभाव, र आर्थिक स्रोतको कमीले माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा समस्या ल्याएको छ ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

राजगढ गाउँपालिका भित्र हाल कक्षा १-१० सञ्चालित १, कक्षा ६-१० सञ्चालित ० र कक्षा १-१२ सञ्चालित २ गरी माध्यमिक तहको विद्यालयहरूको संख्या ३ वटा रहेको छ । माध्यमिक तह कक्षाको ९-१० को खुद भर्ना दर ७२.७ र कूल भर्नादर ८६.८ रहेको छ। माध्यमिक तहमा विद्यमान अवस्थामा लिङ्गको आधारमा विद्यार्थी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ कक्षा ९-१० मा ५२.३६ प्रतिशत छात्रा र ४७.६ प्रतिशत छात्र भर्ना भएको अवस्था छ। यस तहमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ४५ प्रतिशत रहेको छ। राजगढ गाउँपालिका मा ११ र १२ कक्षा सम्मको दुई वटा विद्यालय रहेको छ । यस पालिका भित्र माध्यमिक तर्फ १० प्रतिशत महिला शिक्षक रहेका छन् ।

माध्यमिक शिक्षामा देखिएका विद्यमान चुनौतीहरू:

- निःशुल्क माध्यमिक शिक्षालाई पहुँच योग्य बनाई कार्यान्वयन गर्ने।
- माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई व्यवस्थित गर्ने।
- विद्यार्थीको सिकाइ गुणस्तर सुधार गरी सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउने।
- प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार गर्ने।
- विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री बनाउने।
- शिक्षकको वृत्ति विकासलाई पारदर्शी, नतिजामा आधारित र अनुमानयोग्य बनाई व्यवस्थित गर्ने।
- विद्यालय शिक्षालाई समावेशी र समतामूलक बनाउने ।
- विषायगत दरबन्दीको व्यवस्था गरी विद्यालयमा सक्षम जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने।
- विद्यालयको छुट्टै प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित .अ. व्यवस्थापन गर्ने।
- कुल भर्नादर ८६.८ प्रतिशत र खुद भर्ना दर ७२.७ प्रतिशत हुनु।
- माध्यमिक तहको ९-१० र ११-१२ मा १/१ जना मात्र महिला शिक्षक हुनु।
- माध्यमिक विद्यालय अनुसार दरबन्दीको व्यवस्था नरहेको।
- तीन ओटा माध्यमिक विद्यालयहरू मध्ये एक वटा विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा संचालनमा हुनु ।
- नमुना विद्यालय नहुनु।

३.४.३ उद्देश्यहरू

- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरी गुणस्तरमा सुधार गर्नु।
- विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार गरी बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु।

- माध्यमिक शिक्षामा खुद भर्ना तथा टिकाउ दर बढाउनु र कक्षा छोड्ने र दोहोर्न्याउने दर घटाउने।
- सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गर्नु र प्राविधिक तथा व्यवहार कुशल सीपलाई एकीकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु।
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँचमा सुधार ल्याउनु ।
- माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धी सुनिश्चित गर्नु ।
- माध्यमिक तह पुरा गर्ने बालबालिकाहरूको संख्यामा उल्लेखनीय सुधार ल्याउनु ।
- सिकाइ सुधारको लागि शैक्षिक तथा भौतिक वातावरणलाई बालमैत्री बनाउनु ।
- विद्यार्थी सिकाइप्रति उत्तरदायी विद्यालयको ब्यवस्थापन तथा प्रबन्धमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउनु ।
- माध्यमिक शिक्षामा प्राविधिक तथा ब्यवसायिक शिक्षामा उल्लेखनीय सुधार ल्याउनु ।

३.४.४ रणनीतिहरू

योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्न लिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरीनेछ :

- विद्यालय नक्शाङ्कनमार्फत सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालयहरूलाई पुनर्वितरण ,समायोजन तथा स्थापना गरीनेछ।
- निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा पहुँच र समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्न क्षमता विकास गरीने छ।
- माध्यमिक तहमा सञ्चालन भइरहेको प्राविधिक धारमा थप २ क्षेत्र समेटिनेछ।
- माध्यमिक आवासीय विद्यालय विस्तार गरीनेछ।
- हरेक विद्यालयको शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि बढाइनेछ।
- विद्यालयको छुट्टै प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्रव्यवस्थापन गरीनेछ। .अ.
- विद्यालयको भौतिक शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री बनाइनेछ।
- एउटा सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा ११, १२ मा विज्ञान विषय अध्ययनका लागि आकर्षण बढाउन पर्याप्त पूर्वाधार सहितको व्यवस्था गरीनेछ।
- आवश्यकता अनुसार शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरण, समायोजन तथा थप गर्नेछ।

३.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार हुने।

ख) नतिजा

- निःशुल्क माध्यमिक तहको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि हुने तथा कक्षा छोड्ने र दोहोर्‍याउने दरमा कमी आउने।
- सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको हुने।
- माध्यमिक तहमा प्राविधिक धारतर्फको शिक्षा व्यवस्थित र विस्तार भएको हुने।
- मध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने विद्यार्थीले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने।
- विद्यालय शिक्षामा सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज प्रयोग र उचित सिकाइ वातावरणको निर्माण भएको हुने।
- विद्यालयको छुट्टै प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्रव्यवस्थापन हुने। .अ.
- माध्यमिक तहमा जनशक्तिको क्षमता विकास गरी गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सुशासन कायम हुने।

क्र.स.	सूचक (उदाहरण)	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा भर्ना भएका विधार्थी सङ्ख्या	592	700	800	1000	1200	1500
२	माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा भर्ना भएको विधार्थी सङ्ख्या	294	400	600	800	1000	1500
३	बिज्ञान बिषयमा अध्यनरत विधार्थी सङ्ख्या	0	0	0	0	0	0
४	न्यूनतम सिकाइ सवलिकरण मापदण्ड (MEC) पूरा गरेका माध्यमिक विधालय सङ्ख्या	2	1	1	1		1

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ३.३ माध्यमिक शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य)५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कार्यविधि तयारी	पटक		१	१			२	गाउँपालिका
२	विद्यालयमा नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक		१	१			३	गाउँपालिका
३	प्राविधिक धारको शिक्षाको विस्तार	संख्या			१			२	गाउँपालिका
४	शिक्षक योग्यताका मापदण्ड र दरबन्दी आधारको पुनरावलोकन	संख्या	०		१			१	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
५	विद्यालयमा न्यूनतम् भौतिक पूर्वाधार विकास तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, शौचालय, खानेपानी, प्रतिशत स्थानीय तह सुधारको क्रियकलाप अनुसार	पटक		१	१	१	१	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
६	नमुना माध्यमिक विद्यालय विस्तार	संख्या				१		१	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
७	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिको प्रयोगमा क्षमता विकास	संख्या		१	१	१	१	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
८	विद्यालय पोषण ,स्वास्थ्य कार्यक्रम	प्रतिशत		१०	१५	१५	१५	१००	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका

९	क्षमतामा आधारित प्र.अ. व्यवस्थापन	संख्या		१		१		५	गाउँपालिका
१०	प्रकोप प्रति सचेत रहन योजना विकास	पटक		१		१		५	गाउँपालिका
११	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि विद्यार्थी पाठ्यपुस्तक	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ
१२	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस, विद्यार्थी स्टेशनरी इत्यादि वितरण	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका
१३	सिकाइ सामग्री व्यवस्थापन	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका

३.४ उच्च शिक्षा

३.४.१ परिचय

उच्च शिक्षा देशको मेरुदण्ड हो। कुनै पनि राष्ट्रको समृद्धि तथा विकासको लागि शिक्षा महत्वपूर्ण साधन हो। माध्यमिक तहको शिक्षा पूरा गरेपछि रुचि र आवश्यकताको आधारमा उच्च शिक्षा हासिल गर्न चाहने विद्यार्थीहरूको संख्या पनि बढ्दै गइरहेको छ। देशको विभिन्न क्षेत्रमा उन्नति हासिल गर्नको लागि उच्चस्तरीय दक्ष जनशक्तिको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। उच्च शिक्षा विशिष्टीकृत हुने हुनाले विद्यार्थीहरूले आफ्नो रुचिको विषयमा विशेष ज्ञान, सीप र दक्षता हासिल गर्दछन् जसबाट देश र समाजले विशेष फाइदा पाउन सक्ने आशा गर्न सकिन्छ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

हरेक मुलुकमा दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ। मुलुकको शैक्षिक, राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, औद्योगिक विकासका लागि योग्य जनशक्तिको जरुरत पर्दछ। त्यसका लागि विद्यालयीय शिक्षा कक्षा १२ भन्दा माथिको उच्च शिक्षा आवश्यकता पर्दछ। राजगढ गाउँपालिका गाउँपालिकामा उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरू स्थापना हुन सकिरहेका छैनन्। त्यसैले कक्षा १२ उत्तीर्ण पश्चात् सबै विद्यार्थीहरू राजविराज, लहान, सिराहा, सुनसरी, मोरङ, जनकपुर त कतिपय काठमाण्डौ जान बाध्य छन्। यसरी व्यक्तिको जीवनस्तर उकास्न, आधुनिक समाजमा रहेका विविध संघ संस्थाको गुणस्तरीय विकास गर्न, कार्य वातावरणमा उत्पन्न विभिन्न समस्याहरूको सही समाधान गर्न, ज्ञान, विज्ञान र प्रविधिको विकास गरी सामाजिक रुपान्तरण गर्न र विकासको गतिलाई दक्ष जनशक्ति आपूर्ति गरी तीव्रता प्रदान गर्न उच्च शिक्षाको अहम् भूमिका रहन्छ। यहाको कूल जनसंख्या मध्ये स्नातक, स्नातकोत्तर शैक्षिक योग्यता भएका संख्या क्रमशः २७७ र ७१ जना रहेको छ।

उच्च शिक्षामा देखिएका विद्यमान चुनौतीहरू:

- स्नातक तहको क्याम्पसको सम्बन्धन र अनुमति लिन।
- भौतिक पूर्वाधार विकास गर्न।
- क्याम्पसको स्थायित्व र सुदृढीकरण गर्न।
- गुणस्तरीय उच्च शिक्षाको प्रत्याभूति दिलाउन।
- जनशक्ति व्यवस्थापन गर्न।

३.४.३ उद्देश्य

- स्नातक तहको क्याम्पस स्थापना, संस्थागत विकास तथा सुदृढीकरण गर्ने।
- पूर्वाधार विकास गरी जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने।

३.४.४. रणनीतिहरू

उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ :

- यस पालिकामा स्नातक तहको क्याम्पस स्थापनार्थ सम्बन्धनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय वा पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयसँग पहल गर्ने।
- सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसको संस्थागत विकासका लागि स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार र संघ सरकारसँग समन्वय गरी आर्थिक सहयोग माग गर्ने।
- क्याम्पसको सुदृढीकरणको लागि विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट अनुदान माग गरि सो अनुकूल कार्य गर्ने।

३.४.५. उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

४. सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधार सहितको उच्च शिक्षामा अध्ययन गर्ने अवसर पाएको हुने।

ख) नतिजा

- सुरक्षित र सूचना प्रविधिमैत्री भौतिक पूर्वाधार सहितको उच्च शिक्षामा अध्ययन गर्ने अवसर पाएको हुने।
- क्याम्पसको सञ्चालनस्थायित्व तथा सुदृढीकरण भएको हुने ,
- उच्च शिक्षाको अवसर सहज रूपमा प्राप्त भएको हुने।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ३.४ उच्च शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	क्याम्पस सम्बन्धन र अनुमति	पटक	०	०	०	०	०	०	विश्वविद्यालय
२	क्याम्पस सञ्चालन	संख्या							गाउँपालिका
३	सुरक्षित पूर्वाधार निर्माण	संख्या	०	०	०	०	०	०	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
४	स्थायित्व तथा सुदृढीकरण	निरन्तर							गाउँपालिका

३.५ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम

प्राविधिक शिक्षा र व्यावसायिक तालिम (TVET - Technical and Vocational Education and Training) आधुनिक समाजको आर्थिक, सामाजिक, र प्राविधिक विकासका लागि अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण प्रणाली हो। यसले व्यक्तिहरूलाई रोजगारीको लागि आवश्यक सीप, ज्ञान, र व्यवहारिक दक्षता प्रदान गर्दछ। प्राविधिक शिक्षा भनेको प्राविधिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित विशेष ज्ञान प्रदान गर्ने शैक्षिक प्रणाली हो, जुन उद्योग, विज्ञान, निर्माण, कृषि, स्वास्थ्यजस्ता क्षेत्रमा केन्द्रित हुन्छ। व्यावसायिक तालिम भनेको व्यक्तिलाई व्यावसायिक सीप प्रदान गरी उनीहरूको रोजगारयोग्यता र स्वरोजगार क्षमतामा वृद्धि गर्ने प्रक्रिया हो।

३.५.१ वर्तमान अवस्था

राजगढ गाउँपालिकामा माध्यमिक तह कक्षा कक्षा १-१२ संचालित २ विद्यालयहरू संचालनमा रहेको छ। तर यी ३ ओटा माध्यमिक विद्यालयहरूमध्ये एउटा विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम संचालित विद्यालय रहेको छ। सबै विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम शिक्षा संचालन नभएकोले जसको कारणले गर्दा यस पालिकाबाट वर्षिने विद्यार्थीहरू प्राविधिक शिक्षाको लागि राजविराज, लहान, जनकपुर, विराटनगर जाने गरेको पाइन्छ। विगतको तथ्यांकलाई हेर्दा कक्षा ८ उत्तिर्ण गरी कक्षा ९-१२ प्राविधिक धारतर्फको आकर्षणले गर्दा कुल विद्यार्थीको ३०% प्रतिशतको हाराहारीमा विद्यार्थी स्थानान्तरण हुने गर्दछ। त्यसगरी यसै क्रममा कक्षा १० उत्तिर्ण गरी डिप्लोमा र प्रिडिप्लोमा अध्ययनको लागि पनि पालिका बाहिर जाने विद्यार्थीको लर्को लागेको हुन्छ।

प्रमुख समस्या र चुनौती

व्यवसायिक तथा प्राविधिक शिक्षा सम्बन्धित प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू यस प्रकार छन् :

- स्रोत तथा बजेटको कमि
- पालिकाको आफ्नै आन्तरिक आम्दानी कुनै पनि स्रोत नरहेको
- ग्रामिण क्षेत्रमा प्रदान गरिने प्राविधिक शिक्षा बारे अभिभावकहरूमा रहेका गलत व्याख्यात्मक धारणा
- स्वच्छ तथा स्पष्ट विकास नीतिको अभाव
- स्थानीय उद्योग र उद्यमशीलताको अभाव
- बैदेशिक पलायन
- शैक्षिक अवसरको असमानता

३.५.२ उद्देश्य

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका उद्देश्यहरू

- माध्यमिक तह (१-१२) संचालित एउटा विद्यालयलाई सुबिधा सम्पन्न प्राविधिक विद्यालय बनाउने
- हरेक वर्ष कम्तिमा १०० जना विद्यार्थीलाई प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा प्रदान गर्न सक्ने संरचना तयार गर्ने
- स्थानीय उद्योग र रोजगारी सृजना
- शैक्षिक विविधता प्रदान गर्ने

३.५.३ रणनीति

स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा विस्तार गर्न निम्न रणनीतिहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छः

- स्थानीय स्रोत, जनशक्ति, र आवश्यकता पहिचान गरी प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा प्रदान गर्ने विद्यालय स्थापना गर्ने।
- स्थानीय स्तरमा सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको साझेदारीमा प्राविधिक शिक्षा केन्द्रहरू सञ्चालन गर्ने।
- छोटो अवधिका तालिमहरू आयोजना गरी स्थानीय जनतालाई व्यावसायिक सीप प्रदान गर्ने।
- स्थानीय तहका प्राकृतिक स्रोत र सांस्कृतिक सम्पत्तिको उपयोग गर्दै प्राविधिक तालिमका कार्यक्रम विकास गर्ने।
- शिक्षा कार्यक्रम विकास र कार्यान्वयनमा स्थानीय समुदायको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।
- विदेश जानुअघि युवाहरूलाई स्वरोजगारका लागि आवश्यक प्राविधिक तालिम प्रदान गर्ने।
- शिक्षा मन्त्रालय र गैरसरकारी संस्थाहरूको सहकार्यमा वित्तीय सहयोग र तालिम सामग्री उपलब्ध गराउने।
- स्थानीय तहले सीप प्राप्त युवाहरूलाई आर्थिक सहयोग र परामर्श प्रदान गरी स्वरोजगार प्रोत्साहन गर्ने।
- स्थानीय आवश्यकता अनुसार रोजगारमूलक पाठ्यक्रम विकास गरी शिक्षण प्रभावकारी बनाउने।

३.५.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

- स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षाको विकासले कृषि, स्वास्थ्य, निर्माण, र अन्य क्षेत्रका लागि दक्ष जनशक्ति उत्पादन हुन्छ। यसले सेवा क्षेत्रमा गुणस्तर सुधार्छ।
- प्राविधिक सीप र व्यावसायिक तालिम पाएपछि स्थानीय बासिन्दाहरूले रोजगारीका अवसरहरू सजिलै पाउँछन्। स्वरोजगार र रोजगारदाता बन्ने सम्भावना पनि बढ्छ।
- व्यावसायिक सीपले व्यक्तिगत आय वृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ। यसले समुदायको आर्थिक अवस्था सुधारेर गरिबी निवारणमा योगदान पुऱ्याउँछ।

- स्थानीय रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना भएपछि युवाहरू वैदेशिक रोजगारीतर्फ आकर्षित हुने सम्भावना घट्छ। यसले परिवार विखण्डन र समाजमा पर्ने नकारात्मक प्रभावलाई कम गर्दछ।
- प्राविधिक तालिम प्राप्त युवाहरूले साना उद्योग, कृषि व्यवसाय, वा अन्य उद्यमहरू स्थापना गरी स्थानीय तहमा औद्योगिकीकरणलाई प्रोत्साहन गर्छन्।
- प्राविधिक तालिमले स्थानीय प्राकृतिक स्रोत र सांस्कृतिक सम्पत्तिको सदुपयोग गर्न सिकाउँछ। यसले क्षेत्रीय विकासमा योगदान पुऱ्याउँछ।
- शैक्षिक प्रणालीमा व्यावसायिक र प्राविधिक शिक्षाको समावेशले विद्यार्थीहरूलाई विविध रुचि र क्षमताका आधारमा अध्ययन गर्न प्रेरित गर्छ।
- दक्ष जनशक्तिको उपस्थितिले सामाजिक संरचनामा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउँछ। शिक्षा र सीपको महत्त्वबारे जनचेतना बढ्छ, जसले दिगो विकासलाई प्रोत्साहन गर्छ।
- स्थानीय तहले आफ्नै जनशक्तिको प्रयोग गर्दै सेवा र उत्पादन वृद्धि गर्न सक्छ, जसले आत्मनिर्भर समुदाय निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँछ।
- रोजगारी र आयका कारण जनताको जीवनस्तरमा सुधार आउँछ। शिक्षा, स्वास्थ्य, र अन्य आवश्यक सेवाहरूमा पहुँच सहज हुन्छ।

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू:

- माध्यमिक तह (१-१२) संचालित एउटा विद्यालय प्राविधिक धार संचालनमा आएका हुनेछ ।
- माध्यमिक तहमा अध्ययनरत जम्मा ८८६ विद्यार्थीमध्ये २०% प्रतिशतले प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्राप्त गरेका हुने छन् ।
- स्वरोजगारका लागि उद्यमशील तथा प्रतिस्पर्धी जनशक्ति तयार हुनेछन् ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

योजनाको कार्यान्वयनबाट हासिल हुने मुख्य नतिजा तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदान गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१
२	माध्यमिक तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या	०	०	०	५०	७५	१००

३.६.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

तलको तालिकामा स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलाप	एका इ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफिय त
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	ज म्मा		
१	माध्यमिक तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा भर्ना हुन चाहने विद्यार्थीको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा खण्डीकृत डाटाबेस तयारी	सं ख्या	१	२	२	३	४	१३	निरन्तर	गाउँ पालि का

क्र.सं	प्रमुख क्रियाकलाप	एका इ	भौतिक लक्ष्य (पाँच वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफिय त
			२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	ज म्मा		
२	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम सञ्चालन	स ङ्ख्या	1	1	1	1	1	5		
३	विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्तिका अवसर	वि. स ङ्ख्या	0	50	70	80	90	290	निरन्तर	

३.६ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८, र शिक्षा नियमावली २०५९ ले अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइलाई शिक्षाको महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा स्वीकार गरेका छन्। यी प्रावधानहरूले शिक्षालाई औपचारिक विद्यालय प्रणालीमा मात्र सीमित नराखी, व्यक्ति र समुदायको आवश्यकताअनुसार सिकाइका अवसरहरू सुनिश्चित गर्न खोजेका छन्।

नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा परिभाषित गरेको छ। धारा ३१ मा, हरेक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्नुका साथै, व्यक्तिको आवश्यकता र जीवन परिस्थितिअनुसार आजीवन सिकाइको अवसर प्रदान गर्न राज्यको जिम्मेवारी उल्लेख गरिएको छ। संविधानले महिला, दलित, पिछडिएका वर्ग, र जनजातिहरूलाई शिक्षामा समान अवसर उपलब्ध गराउन जोड दिएको छ। यसले अनौपचारिक शिक्षामार्फत बालबालिका, किशोरीहरू, वयस्कहरू, र अशिक्षित व्यक्तिहरूलाई साक्षरताको अवसर दिन सहयोग पुर्याएको छ।

शिक्षा ऐन २०२८ ले अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रमहरूको आधार तयार गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। यस ऐनले औपचारिक शिक्षा प्रणालीमा सहभागी हुन नसक्ने व्यक्तिहरूका लागि वैकल्पिक सिकाइका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरेको छ। अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू अन्तर्गत साक्षरता कक्षा, वयस्क शिक्षा, र समुदायमा आधारित शिक्षा सञ्चालन गर्न सकिन्छ।

अनौपचारिक शिक्षालाई सबै उमेर समूहका व्यक्तिहरूका लागि उपयुक्त बनाउँदै, आधारभूत साक्षरता, व्यावसायिक सीप, र सामाजिक चेतना जगाउने उद्देश्य राखिएको छ। यी कार्यक्रमहरूले ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रका समुदायहरूलाई प्राथमिकतामा राखेका छन्।

शिक्षा नियमावली २०५९ ले अनौपचारिक शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विस्तृत निर्देशिका प्रदान गरेको छ। यसले निम्न कार्यहरूलाई प्राथमिकतामा राखेको छ:

- **साक्षरता र जीवनोपयोगी शिक्षा:** ग्रामीण र शहरी अशिक्षित व्यक्तिहरूलाई पढ्ने, लेख्ने, र दैनिक जीवनमा उपयोगी सीप सिकाउने।
- **प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षा:** व्यावसायिक सीप विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने।
- **समुदाय आधारित शिक्षा:** स्थानीय स्रोत र आवश्यकताका आधारमा समुदायस्तरका शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

नियमावलीले आजीवन सिकाइलाई पनि विशेष महत्त्व दिएको छ। वयस्कहरूलाई कुनै निश्चित उमेरमा सीमित नगरी जीवनभर सिक्ने वातावरण सिर्जना गर्ने प्रयास गरिएको छ। यस अन्तर्गत, व्यक्तिगत र व्यावसायिक विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न विशेष नीति तयार पारिएको छ।

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको महत्त्व

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइले समाजमा शिक्षा र सीपको स्तर उकास्न योगदान पुऱ्याउँछ । यसले औपचारिक शिक्षा प्राप्त गर्न नसक्नेहरूलाई शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर प्रदान गर्छ । महिलाहरू, दलित, आदिवासी जनजाति, र अशिक्षित वयस्कहरूलाई सशक्त बनाउन अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी साबित भएका छन् ।

आजीवन सिकाइले व्यक्तिलाई नयाँ ज्ञान, सीप, र प्रविधिहरूमा अद्यावधिक राख्छ । यो रोजगारको क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न, उद्यमशीलता विकास गर्न, र व्यक्तिको व्यक्तिगत विकासका लागि महत्त्वपूर्ण छ ।

चुनौतीहरू र समाधान

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा वित्तीय स्रोतको अभाव, प्रशिक्षित जनशक्तिको कमी, र दूरदराजका क्षेत्रहरूमा कार्यक्रम पुर्याउन कठिनाई जस्ता समस्या छन् । यी चुनौतीहरूको समाधानका लागि नीति कार्यान्वयनमा ध्यान दिने, सामुदायिक सहभागिता बढाउने, र प्राविधिक उपकरणको उपयोग गर्ने आवश्यक छ ।

३.६.१ वर्तमान अवस्था

यस पालिकामा विगतमा प्रौढ शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भएको तथा उक्त कार्यक्रम पश्चात् निरन्तर रूपमा अनौपचारिक शिक्षा, जीवनपर्यन्त सिकाइ र निरन्तर शिक्षाका बारेमा काम गर्दै आएका छन् । यस स्थानीय तहमा पूर्ण रूपमा निरक्षर 10982 रहेका छन् जुन कूल जनसंख्याको 37.6 प्रतिशत हुन आउँछ । सामान्य लेखपढ गर्न सक्ने जनसंख्या 18177 रहेको छ । राजगढ गाउँपालिकाको कूल साक्षरता 62.2 प्रतिशतमा 51.2 प्रतिशत महिला रहेका छन् ।

- स्थानीय तहमा निरन्तर, खुला सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षाको अवस्था तथा विभिन्न समूहको साक्षरता अवस्था
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र र अनौपचारिक शिक्षाको क्षेत्रमा गरेका कार्यक्रमहरू
- सामुदायिक पुस्तकालय सञ्चालन
- पालिकाले अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको प्रबर्द्धनका लागि गरेका असल अभ्यासहरू
- चुनौतीहरू तथा अवसरहरू

३.६.२ द्देश्य

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरू

- सबै नागरिकका लागि समावेशी तथा समतामूलक साक्षरता र आजीवन सिकाइका अवसर सुनिश्चित गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत समुदायमा विभिन्न सिपमूलक तथा आयमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

३.६.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरू हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरू

- सामूदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको समायोजन तथा पुनर्वितरण गर्ने ।
- सामूदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय संघसंस्था, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने ।
- सिकारूका आवश्यकता अनुसार तहगत पाठ्यक्रम, सिकाइ मोडुलहरू र भाषिक विविधता अनुरूपका सामग्रीको प्रयोग गर्ने ।
- सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला तथा परम्परागत विद्यालयहरूको सुदृढीकरण गर्ने ।
- सामूदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधासम्पन्न पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफएम सञ्चालन र सेवाप्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रका रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित आजीवन सिकाइको थलोका रूपमा विकास गर्ने ।
- सामूदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत विभिन्न आयआर्जन तथा सिपमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- अनौपचारिक माध्यमबाट सिकिएका ज्ञान तथा सीपहरूको परीक्षण र प्रमाणीकरण गरी राष्ट्रिय योग्यता प्रारूपले गरेको व्यवस्था बमोजिम प्रमाणपत्रको व्यवस्था मिलाउने ।

३.६.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइका अवसर प्राप्त हुने छन् ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्र. सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	एकीकृत पाठ्यक्रम लागु गरेका विद्यालय सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	पाठ्यक्रम/विशिष्टि करण तालिकाको आधारमा प्रश्न पत्र	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

	निर्माण गरी परीक्षा/मुल्यांकन गर्ने विद्यालय सङ्ख्या						
३	स्थानीय भाषामा स्थानीय बिषयको कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय	०	०	मागमा आधारित	मागमा आधारित	मागमा आधारित	मागमा आधारित
४	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	जलवायु परिवर्तन तथा उत्थानशीलता सम्बन्धी सामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	४	८	१०	१६	१८	२१
६	स्थानीय पाठ्यक्रम २०८० कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्म परिमार्जन तथा कार्यान्वयन	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
७	आधारभूत तहमा अध्ययनरत सबै विद्यार्थीहरूको पहुँचमा स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बद्ध पाठ्यसामग्री पुगेको कक्षाको	प्रक्रियामा	५	८	१२	१८	२१

	संख्या						
	स्थानीय पाठ्यपुस्तक निर्माण तथा प्रबोधिकरणमा सरोकारवालहरु सबैको सहभागिता अवस्था	भएको	भएको	भएको	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने	निरन्तरता दिने
	पाठ्यक्रम निर्दिष्ट मूल्याङ्कन प्रक्रियाको निरन्तर अनुगमन र आवधिक प्रतिवेदनले मूल्याङ्कन प्रभावकारिता सुनिश्चित	नभएको	नभएको	गरिने	गरिने	गरिने	गरिने

३.४.६ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	निरक्षरहरूको विवरण संकलन	पटक	१					२	गाउँपालिका
२	साक्षर राजगढ	वडागत			६		६	९	गाउँपालिका
३	स्थानीय माग र आवश्यकताका आधारमा सा.सि.के सञ्चालन र व्यवस्थापन	संख्या			१		१	५	गाउँपालिका
४	सामुदायिक पुस्तकालयलाई सामुदायिक केन्द्रसँग आवद्ध गर्ने	पुस्तकालय						०	गाउँपालिका
५	सा.सि.के.मा प्रविधिको विकास गर्ने	संख्या						५	गाउँपालिका
६	सा.सि.के.ले समुदायमा आधारित संघ सस्थासँग सहकार्य गर्ने	निरन्तर						निरन्तर	सा .सि.के.
७	विज्ञ समूह निर्माण	पटक		१			१	२	सा .सि.के.
८	जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि सामग्री विकास	संख्या			१	१	१	६	सा .सि.के.
९	परिचालकको क्षमता विकास	संख्या		१			१	५	गाउँपालिका

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

परिच्छेद तीनमा शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका मुख्य उपक्षेत्रहरू प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ लगायत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकाससँग सम्बन्धित वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरि यस योजनाका लागि उद्देश्य, रणनीतिहरू तथा प्रमुख नतिजा, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू सहितको योजनाको खाका प्रस्तुत गरिएको छ । परिच्छेद तीनका विभिन्न खण्डहरूमा ती खण्डहरूसँग सम्बन्धित विभिन्न अन्तरसम्बन्धित

विषयहरू जस्तै: समता तथा समावेशीकरण, स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा; विद्यालय भौतिक विकास, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार लगायतका कतिपय पक्षहरू समावेश गरिएका भए पनि यी अन्तरसम्बन्धित विषयलाई समग्रमा विश्लेषण गरि योजनामा प्राथमिकता प्रदान गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रसँग सम्बन्धित गराउन सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस परिच्छेदमा शिक्षामा समता तथा समावेशीकरणको अभिवृद्धि, विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा र छात्रवृत्ति जस्ता आवश्यकीय सेवाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन, आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाका लागि तयारी, विद्यालयको भौतिक विकास र शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयहरू समावेश गरिएको छ । यसमा उल्लिखित प्रत्येक विषयको अवधारणा तथा विद्यालय शिक्षामा यसको आवश्यकता, विद्यमान अवस्थाको विश्लेषण गरि चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ भने यस योजनामा यस विषयका उद्देश्य, अपेक्षित नतिजा तथा योजना अवधिमा सञ्चालन गरिने मुख्य क्रियालाप तथा लक्ष्यहरू उल्लेख गरिएको छ ।

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन

४.१.१. परिचय

मानव जीवनका लागि आइपर्ने विभिन्न समस्याहरू समाधान गर्नका लागि चाहिने ज्ञान, सीप र क्षमता आर्जनका लागि एउटा मार्गनिर्देश नै पाठ्यक्रम हो। मानव जीवनका व्यावहारिक समस्या समाधान हुनु भनेको राष्ट्र र समाजका समस्या समाधान हुनु हो । वास्तवमा पाठ्यक्रमले शैक्षिक तथा सामाजिक जीवनदर्शन, समकालीन समाजका वास्तविकताहरू, सिकाइ प्रक्रिया एवं विषयवस्तु तथा ज्ञानको प्रकृति समेतलाई विचार गरि बालकका सिकाइ सम्बन्धी आवश्यकताको निदान गरेर विस्तृत योजना प्रस्तुत गरेको हुन्छ। पाठ्यक्रम विकास एउटा निरन्तर प्रक्रिया भएकोले समाज, राष्ट्र र व्यक्तिको आवश्यकता र चाहाना अनुरूप परिवर्तन भइरहन्छ। निर्धारित सिकाइ उपलब्धिहरू प्राप्तिका लागि विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न अनुभवहरू हासिल गराउन निश्चित दिशा दिने कार्यक्रम नै पाठ्यक्रम हो।

पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन प्राविधिक कार्य हो। यसमा विभिन्न व्यक्ति, समूहसँगको सहकार्य आवश्यक हुन्छ। पाठ्यक्रम निश्चित रूपमा सान्दर्भिक हुनुपर्छ। समयसापेक्ष हुनुपर्छ। जनचाहाना पूरा गर्न सक्नुपर्दछ। कक्षाकोठा वातावरण अनुकूल हुनुपर्छ। व्यवहार योग्य, प्रयोग योग्य, पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन सर्वत्र अपेक्षित विषयका रूपमा पर्छ। पाठ्यक्रम समावेशी हुनुपर्छ। यसले सबैको चाहाना प्रतिविम्बन गर्न सक्नुपर्छ। स्थानीय तहको नेतृत्व र सहभागिताका आधारमा स्थानीय तहमै प्राविधिक तथा आर्थिक स्रोत परिचालन गरि मातृभाषा तथा स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिमा आधारित विषयवस्तुको चयन, व्यवस्थापन र कार्यान्वयन गरिनुलाई स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षाका रूपमा लिइन्छ।

पाठ्यक्रम कुनै कक्षा वा तहमा कुन कुन विषयवस्तु सिकाउने भन्ने कुरासँग मात्र सम्बन्धित नभई विद्यार्थीमा केकस्ता क्षमता विकास गराउने हो अर्थात् किन पढाउने, के कस्ता क्रियाकलापका माध्यबाट अपेक्षित सक्षमता हासिल गराउन सकिन्छ र विद्यार्थीले सिकेको वा नसिकेको सुनिश्चित गरि आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्न केकसरी मूल्याङ्कन गर्ने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने महत्त्वपूर्ण आधार हो।

४.१.२ वर्तमान अवस्था

राजगढ गाउँपालिकाले हालसम्म नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम लागू गर्दै आएको सर्वविदितै छ । यसै शैक्षिक सत्रदेखि यस पालिकाले आधारभूत तह कक्षा १-८ को स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम निर्माणको थालनी गर्ने । स्थानीय विषयले यस पालिकाको समग्रता झल्काउन मद्दत पुर्‍याई बालबालिकाहरूलाई आफ्नो परिवेश अनुकूलको विषयवस्तुमा सहज तरिकाले परिचित हुन सहयोग पुर्‍याउछ । स्थानीय पाठ्यक्रममा विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा प्रभावकारी बनाउन कक्षा १-८ मा अन्तरसम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरिएको, व्यवहार कुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश हुने गरी सिकाइ क्रियाकलाप तर्जुमा गर्ने रणनीति लिइएको, आधारभूत तहमा स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय तहले विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने र सबै कक्षाका विषयवस्तुलाई यथासम्भव स्थानीय परिवेश तथा दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराई सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरीएको छ । प्रत्येक विषयमा विषयवस्तुको स्वरूपअनुसार विद्यार्थीलाई २५ देखि ५० प्रतिशतसम्म भारको प्रयोगात्मक कार्य, परियोजना कार्य वा सामुदायिक कार्य लगायतका व्यवहारिक अभ्यास गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । त्यसैगरी यसले सिकाइमा प्रयोग गरीने माध्यम भाषाले सिकाइमा बाधा नपर्ने गरी आवश्यकता अनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषाको प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई जीवनोपयोगी तथा व्यवहार कुशल सीपका रूपमा एकीकृत गर्नुका साथै सिकाइको माध्यमका रूपमा प्रयोगलाई विस्तार गर्ने र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा सिकाइ सुधारका लागि निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने गरी प्रयोग गर्ने नीति लिएको छ ।

आधारभूत तह कक्षा १-३ मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली मार्फत उदार कक्षोन्नति नीति अपनाइएको छ भने आधारभूत तह कक्षा ४-८ मा ५० प्रतिशत निर्णयात्मक र ५० प्रतिशत निर्माणात्मक मूल्याङ्कन बिधि अपनाइएको छ । कक्षा ८ को वार्षिक परीक्षा पालिका स्तरमा हुने छ । कक्षा १० तथा १२ को अन्तिम परीक्षा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको निर्देशन अनुरूप हुने गरेको छ।

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कनमा देखिएका विद्यमान चुनौतीहरू:

- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विकासका लागि क्षमता विकास।
- प्रारम्भिक कक्षाहरूमा आवश्यकता अनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहुभाषा प्रयोग।

- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा अद्यावधिक कार्यलाई अनुसन्धानमा आधारित बनाउने।
- सिकाइ सहजीकरण र मूल्याङ्कनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग।
- स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनमा स्थानीय तह अर्थपूर्ण सहभागिता।
- अपाङ्गता मैत्री पाठ्यपुस्तक तथा कार्य पुस्तिकाको प्रयोग।
- स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन।

४.१.३ उद्देश्य

यस योजनाले पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखेको छ :

- सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउने र विषयवस्तुलाई अन्तरसम्बन्धित गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु।
- स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत समृद्ध राजगढ निर्माणका लागि सक्षम, सिर्जनशील तथा प्रतिस्पर्धी नागरीक तयार गर्न सहयोग गर्नु।
- सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधान उन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको व्यवस्था गर्नु।
- विद्यालय तहमा तोकिएको पाठ्यक्रमलाई पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गर्नु।
- स्थानीय परिवेश बमोजिम तोकिएका तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु।
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रम पुस्तक प्रयोगमा कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याउनु।
- सिकाइका लागि मूल्यांकन प्रणालीका रूपमा विद्यालय तहको मूल्यांकन प्रक्रियामा सुधार ल्याउनु।
- पाठ्यक्रम तथा शैक्षिक सामग्रीहरूको विकास तथा व्यवस्थापनमा क्षमता विकासमा सुधार ल्याउनु।

४.१.४ रणनीतिहरू

उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरीनेछ :

- स्थानीय पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, सान्दर्भिक, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाई समृद्ध राजगढ निर्माणका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरीक तयार गर्न पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन प्रक्रियालाई अनुसन्धान तथा आवधिक मूल्याङ्कनमा आधारित बनाइने छ।
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास प्रक्रियालाई सहभागितामूलक बनाई स्थानीय सरोकारवालामा अपनत्व विकास गरी जवाफदेही बनाउन स्थानीय परिवेशमा आधारित पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई अवलम्बन गरी परीक्षणका रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइने छ र प्रभावकारिता आधारमा निरन्तरता प्रदान गरीने छ।

- स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रकोप व्यवस्थापन विषयवस्तु समावेश गरी विपत, महामारी तथा सङ्कट व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न प्रारम्भिक कक्षा देखिनै बालबालिकालाई सक्षम बनाउँदै लगिने छ।
- विपत, महामारी तथा सङ्कटको समयमा सिकाइलाई निरन्तरता दिन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिकतम उपयोगमा जोड दिइने छ।
- प्रारम्भिक कक्षाहरूमा सिकाइ सहजीकरणका निम्ति आवश्यकता अनुसार मातृभाषा र स्थानीय भाषा लाई प्राथमिकता दिइने छ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइ अवसर वृद्धि गर्न सिकाइ सामग्रीलाई ब्रेल लिपिमा तयार गर्ने र श्रव्यदृश्यमा आधारित साङ्केतिक भाषाका शैक्षिक सामग्रीहरूको विकास र प्रयोगलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयनमा ल्याइने छ।
- निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारिताका साथ कार्यान्वयन गरीनेछ।
- आधारभूत तहको कक्षा ५ र ८ को वार्षिक परीक्षालाई पालिका स्तरीय बनाइ सुधार गरीनेछ।

४.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

- विद्यालय तहमा रहेको आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रम सान्दर्भिक तथा मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी भई दैनिक जीवनका लागि आवश्यक व्यवहार कुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश हुने स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञान, सकारात्मक सोच भएको, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगार उन्मुख नागरीक तयार गर्न सहयोग हुने।

ख) नतिजा

- स्थानीय पाठ्यक्रम २०८१ प्रारम्भिक बाल विकास देखि कक्षा ८ सम्म विकास तथा कार्यान्वयन हुने।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षादेखि आधारभूत तह कक्षा १५ मा आवश्यकतानुसार मातृभाषा र- स्थानीय भाषा प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण हुने।
- शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गको रूपमा मूल्याङ्कन हुने।
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप बालमैत्रीअपाङ्ग मैत्री तथा स्थानीय सन्दर्भ सापेक्ष प्रभावकारी हुने। ,
- स्थानीय पाठ्यक्रम परिमार्जन तथा सुधार अनुसन्धानमा आधारित हुने।
- प्रत्येक विद्यालयमा प्रत्येक विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि अनिवार्य कार्य सञ्चयिका फायल खडा भएको हुने।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ४.५ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य १० वर्ष	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	स्थानीय पाठ्यक्रम 2081 कार्यान्वयन								
	स्थानीय पाठ्यक्रम परीक्षण	कक्षा / विषय	१-५	६-८					गाउँपालिका
	स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन	कक्षा / विषय		1-8	1-8				गाउँपालिका
	सिकाइ सहजीकरण पुस्तिका निर्माण र वितरण	कक्षा / विषय		१-५	६-८				गाउँपालिका
	स्थानीय पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सहजीकरण पुस्तिका प्रबोधिकरण	कक्षा / विषय	1-8	1-8					गाउँपालिका
२	विद्यार्थी मूल्याङ्कन								
	नमुना साधन विकास	कक्षा / विषय		१-५/३	६-८/३		९-१२/३		गाउँपालिका
	कार्य सञ्चयिका फायलको प्रयोग	कक्षा / विद्यार्थी	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		विद्यालय
३	मातृभाषा वा स्थानीय भाषा								
	स्थानीय पाठ्यक्रमलाई मातृभाषा वा	संख्या			१		१	२	गाउँपालिका

	स्थानीय भाषामा रुपान्तरण गर्ने								
	सिकाइ सहजीकरण पुस्तिकालाई मातृभाषा वा स्थानीय भाषामा रुपान्तरण गर्ने	कक्षा / विषय					१-५	६-८	गाउँपालिका
४	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिमा आधारित डिजिटल सामग्री	प्रतिशत	५	६	७	१०	१०	५०	संघ

शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

४.२.१ परिचय

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको केन्द्रका रूपमा शिक्षक रहन्छन्। सिकारु र शिक्षकबीचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा सिकाइको गुणस्तर निर्भर रहने गर्दछ। शिक्षक सदैव आफूले अध्यापन गराउनु पर्ने विषयवस्तुका बारेमा गहन ढंगले ज्ञान लिनु आवश्यक हुन्छ। शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध भई समावेशी कक्षा व्यवस्थापन गरि विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षकहरूबीच प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य हुनु जरूरी छ। वर्तमान समयका शिक्षकहरूमा आवश्यकीय सक्षमताहरू सुनिश्चित हुनु पर्दछ। शिक्षकले शैक्षणिक योजना निर्माण, सिकाइ सहजीकरणका लागि शैक्षणिक सामग्री संकलन तथा निर्माण, प्रभावकारी विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन गर्न सहज तरिकाले सम्पादन गर्न सक्नुपर्दछ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षक योग्य, व्यावसायिक रूपमा दक्ष, पेशाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुन आवश्यक छ। शिक्षकमा भएको विषयवस्तुको पर्याप्त ज्ञान, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनमा दक्षता र नमूना व्यक्तित्व प्रदर्शनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ। सबै तहको शिक्षामा योग्य, दक्ष, समर्पित र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको व्यवस्थापनबाट नै शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सकिन्छ। यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास प्रभावकारी हुन आवश्यक छ। नेपालमा विद्यालय तहको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, समता, सान्दर्भिकता, सुशासन प्रवर्धनका लागि विगतमा सञ्चालित विभिन्न योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले शिक्षक व्यवस्थापन र शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धिलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी कार्यक्रम सञ्चालन गरेको पाइन्छ।

यस योजनामा शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्ने, शिक्षक तयारी गर्ने, कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइलाई गुणस्तरयुक्त बनाउने, शिक्षक सहयोग प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने, शिक्षक पेशागत विकासलाई प्रभावकारी बनाउने, विद्यार्थीको सिकाइप्रति शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाउने र औचित्यपूर्ण शिक्षक आपूर्ति र वितरण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ। यसमा शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ। वर्तमान अवस्थाको समीक्षा तथा पहिचान गरिएका चुनौतीहरूको सामना गरि शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने सन्दर्भमा यस राजगढ गाउँपालिकाले कार्यक्रमका उद्देश्य, उद्देश्य पूरा गर्नका लागि अपनाइने रणनीतिहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट हासिल हुने अपेक्षित नतिजा तथा मुख्य मुख्य क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू समावेश गरिएको छ।

४.२.२. वर्तमान अवस्था

शिक्षण पेशाप्रति आकर्षण र नियुक्ति : शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्नका लागि नेपालको पन्ध्रौँ योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१) ले यस पेशामा अब्बल प्रतिभाहरूलाई आकर्षित गर्न विश्वविद्यालयमा उत्कृष्ट अङ्क हासिल गरेका व्यक्तिलाई सोझै शिक्षण पेशामा प्रवेश गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था गर्ने उल्लेख गरेको छ।

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ अनुसार शिक्षक हुनका लागि शिक्षण अनुमति पत्र अनिवार्य हुनु पर्ने, स्थायी शिक्षक हुनका लागि शिक्षक सेवा आयोगले लिने परीक्षा उत्तीर्ण भएको हुनुपर्ने, बढुवाका लागि निश्चित मापदण्ड पूरा गर्नुपर्ने र पेशाको सुरक्षा लगायतका कारणले शिक्षण पेशालाई समाजमा प्रतिष्ठित पेशाका रूपमा लिइने अवस्था सुधार हुँदै गएको छ। नियमित रूपमा स्थायी नियुक्ति गर्ने कार्यको थालनीले शिक्षण पेशामा थप आकर्षण बढेको अवस्था छ। शिक्षक सेवा आयोगद्वारा सञ्चालित परीक्षामा सम्मिलित हुने युवाहरूको उल्लेख्य उपस्थितिले यस सेवाप्रति शिक्षित युवाहरूको आकर्षण बढ्दै गएको पुष्टि हुन्छ। शिक्षक सेवा आयोगबाट नियुक्तिका लागि सिफारिस भएका शिक्षकहरूलाई स्थानीय तहले विद्यालयमा नियुक्ति तथा पदस्थापन गर्ने कार्यको थालनी भएको छ।

शिक्षक तयारी

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको केन्द्रका रूपमा शिक्षक रहन्छन्। सिकारु र शिक्षकबीचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा सिकाइको गुणस्तर निर्भर रहने गर्दछ। शिक्षक सदैव आफूले अध्यापन गराउनु पर्ने विषयवस्तुका बारेमा गहन ढंगले ज्ञान लिनु आवश्यक हुन्छ। शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध भई समावेशी कक्षा व्यवस्थापन गरी विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षकहरूबीच प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य हुनु जरुरी छ। वर्तमान समयका शिक्षकहरूमा आवश्यकीय सक्षमताहरू सुनिश्चित हुनु पर्दछ। शिक्षकले शैक्षणिक योजना निर्माण, सिकाइ सहजीकरणका लागि शैक्षणिक सामग्री संकलन तथा निर्माण, प्रभावकारी विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन गर्न सहज तरिकाले सम्पादन गर्न सक्नुपर्दछ।

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ बमोजिम वी.एड. वा एम.एड.गरेपछि अध्यापन अनुमतिपत्रका लागि योग्य मानिन्छ। अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेको व्यक्ति मात्र शिक्षकका लागि योग्य हुन्छ। शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधनसहित) तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ मा भएको व्यवस्था अनुसार नेपालमा प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक तहका लागि शिक्षाशास्त्रमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण वा कक्षा १२ वा अन्यबाट प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरी १० महिने शिक्षक तालिम लिई अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेका र माध्यमिक तहका लागि शिक्षा शास्त्रबाट स्नातक तह उत्तीर्ण वा अन्यबाट स्नातक तह उत्तीर्ण गरी एक वर्षे वी.एड.गरी अध्यापन अनुमति प्राप्त गरेका व्यक्ति मात्र शिक्षक हुन योग्य मानिन्छ। यसै गरी माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ मा अध्यापन गर्नका लागि स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरि अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेको हुनुपर्ने प्रावधान छ। शिक्षक अध्यापन अनुमति पत्रका लागि परीक्षा सञ्चालन भने शिक्षक सेवा आयोगले गर्दै आएको छ।

शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

कुनै पनि विषयवस्तु विद्यार्थी समक्ष पुर्‍याउँदा जे जस्ता विधि वा माध्यम अपनाइन्छ, तिनले अपेक्षित उद्देश्य परिपूर्तिमा सघाउनु पर्दछ। कुनै पनि शिक्षण विधि शिक्षकले प्रयोग गर्ने तौरतरिका वा विषयवस्तुको स्वरूपमा भर पर्दछ। शिक्षण विधि छनौट गर्दा सकेसम्म विद्यार्थी केन्द्रित खालको अर्थात् बालकेन्द्रित विधि अपनाउनुपर्छ, जसमा बढी भन्दा बढी विद्यार्थीको सहभागिता रहोस्। शिक्षण विधिको चयन गर्दा मुख्य रूपमा विद्यार्थीको पूर्व ज्ञान, रुचि, क्षमता, चाहना, उनीहरूको तहगत स्तर, विषयवस्तुको प्रकृति र स्वरूप आदिका आधारमा छनौट गर्नु पर्छ।

बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धि मूलतः कक्षाकोठामा सञ्चालन गरिने शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापमा भर पर्छ। विद्यालय तहको पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले पनि शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित, प्रविधिमैत्री, परियोजनामा आधारित, समूहकार्यमा आधारित, सामुदायिक क्रियाकलापमा आधारित बनाउन जोड दिएको छ। नेपालमा विगतदेखि हालसम्म सञ्चालित विभिन्न शिक्षा योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याई शिक्षाको स्तर वृद्धि गर्न जोड दिएका छन्। यसको फलस्वरूप विद्यालयको शिक्षणसिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउने, प्रविधिको प्रयोग गरि शिक्षण गर्ने, बालमैत्री सिकाइ वातावरण सिर्जना गर्ने जस्ता केही प्रयास भएका छन्।

शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धति

नेपालमा सर्वप्रथम वि.सं. १९९८ सालमा चिफ इन्स्पेक्टर स्कूलको स्थापना सँगै शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धतिको शुरुवात भएको देखिन्छ। राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना २०२८ ले विद्यालय सुपरिवेक्षणबाट शिक्षक सहायता उपलब्ध गराउन प्राथमिक विद्यालय निरीक्षक, माध्यमिक विद्यालय निरीक्षकहरूको व्यवस्था गरिएको थियो। ग्रामीण विकासका लागि सेती परियोजना (१९८१-१९९१) र सो पश्चात् नेपालको शिक्षा सुधारका लागि धेरै परियोजनाहरू कार्यान्वयनमा आए। प्राथमिक शिक्षा परियोजना (२०४२-०४७), विज्ञान शिक्षा विकास परियोजना (१९८४-१९९१), आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना-पहिलो (२०४९-०५४), आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना-दोस्रो (२०५६-०६१), प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना (सन् १९९२-१९९९), माध्यमिक शिक्षा विकास परियोजना (सन् १९९३-२०००), शिक्षक शिक्षा परियोजना (सन् २००२-२००९), विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (२०६७/०६८-२०७२/०७३) हुँदै हाल कार्यान्वयनमा रहेको विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (२०७३/०७४-२०७७/०७८) ले समेत शिक्षकको पेशागत सहयोगलाई महत्त्व दिई विभिन्न तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन भएका देखिन्छ।

ग्रामीण विकासका लागि सेती परियोजना तथा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनादेखि नै नेपालमा शिक्षक पेशागत सहयोगका लागि स्रोत केन्द्रहरू स्थापना भएर क्रमशः तिनको सङ्ख्या बिस्तार गरि १०९१ स्रोत केन्द्रहरू तोकेकोमा १०५३ स्रोत केन्द्रहरू मार्फत शिक्षक पेशागत सहयोग प्रदान हुँदै आइरहेको थियो।

शिक्षक पेशागत सहयोग स्रोतकेन्द्र १०५३, अगुवा स्रोत केन्द्र ४६ र “क” शैक्षिक तालिम केन्द्रहरू ९, “ख” शैक्षिक तालिम केन्द्रहरू २० र उपकेन्द्र ५ बाट विद्यालय सुपरिवेक्षण, शिक्षकको कार्यको अनुगमन, तालिमको फलोअप, कक्षा अवलोकन र पृष्ठपोषण प्रदान, नियमित प्रधानाध्यापक बैठक, शिक्षक अन्तर्क्रिया कार्यशाला, छोटो अवधिको मागमा आधारित आदि तालिम सञ्चालन हुँदै आएका थिए।

शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम

एकाइसौं शताब्दीको शिक्षक आफ्नो विषयमा निपूण हुनुपर्छ। शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सम्बन्धी कलाकौशलबाट भरपूर हुनुपर्छ। स्थानीय सरकारले प्रदेश सरकार तथा केन्द्र सरकारसँग समन्वय गरि शिक्षक तथा

कर्मचारीहरूको क्षमता विकासका लागि निम्नानुसारका क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिनेछ, प्रमाणीकरण तालिम, पुनर्ताजगी तालिम, अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम, स्थानीय आवश्यकतामा आधारित मोड्युलर तालिम, स्वप्रयत्नमा आधारित सिकाइ आदि। पेशागत रूपमा सक्षम, दक्ष र अभिप्रेरित शिक्षकबाट नै कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार आउन सक्छ। यसका निम्ति शिक्षकलाई पेशागत विकासका अवसरहरू उपलब्ध हुन आवश्यक छ। शिक्षकको पेशागत विकासका विभिन्न तौरतरिकाहरू छन्। शिक्षक तालिम, कार्यशाला, सेमिनार, कन्फरेन्स, क्रियात्मक अनुसन्धान, शिक्षकहरूको सिकाइ सञ्जाल, अवलोकन भ्रमण, मेन्टरिङ आदि अवसरहरूबाट शिक्षकको पेशागत विकास सम्भव हुन्छ। नेपालमा शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ध्येयले नेपालमा विभिन्न परियोजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका थिए। शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धि गरि कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले वि.सं. २०५० मा शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रको स्थापना भएको थियो।

शिक्षक उत्तरदायित्व

शिक्षणसिकाइ प्रक्रियामा शिक्षकको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ। शिक्षक बालबालिकाको भाग्य निर्माता, अभिभावकको भरोसा तथा आशाको केन्द्र, परिवर्तनको संवाहक र समाजको प्रतिष्ठित व्यक्ति हो। असल शिक्षकको सहायताबाट शिक्षाका उद्देश्य पूरा हुन सक्छ। शिक्षकका आचरण समाजका अन्य वर्गलाई अनुकरणीय बन्न सक्नु पर्दछ। शिक्षकमा समाजको मार्गदर्शक, उपदेशक एवम् उदाहरणीय व्यक्तित्वको भूमिका सजिलैसँग निर्वाह गर्न सक्ने आदर्श गुणहरू हुनुपर्दछ। शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध हुनुपर्छ।

शिक्षक विद्यार्थी, अभिभावक, समुदाय तथा विद्यालय प्रशासक/प्रधानाध्यापकप्रति उत्तरदायी हुनुपर्छ। शिक्षक विद्यार्थीप्रति उत्तरदायी हुनु भनेको आफूले पढाउने विद्यार्थीहरूको सिकाइ तथा कार्यसम्पादनप्रति जवाफदेही हुनु पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धिमा भएको प्रगति र विकासमा जवाफ दिनु र विद्यार्थीको गुणस्तरीय जीवनका विषयमा जवाफदेही हुनु भन्ने बुझिन्छ। विद्यालयको आचार संहिता पालना गर्दै दैनिक कार्यतालिकाअनुसार अध्यापन गर्ने, विद्यार्थीको सिकाइको लेखाजोखा तथा मूल्याङ्कन गर्ने त्यसको प्रतिवेदन प्रधानाध्यापकलाई पेस गर्ने आदि कार्य शिक्षकले गर्नुपर्ने हुँदा शिक्षक प्रधानाध्यापकप्रति पनि उत्तरदायी हुनुपर्छ। आगामी दिनमा यस पालिकाले शैक्षिक सुधार घोषणापत्र तयार पारी विभिन्न निकायको भूमिका तथा जिम्मेवारी अन्तर्गत प्र.अ. र शिक्षकको भूमिका तथा जिम्मेवारी तोकी शिक्षकलाई आफ्नो पेशाप्रति उत्तरदायी बनाउने अभ्यास गर्ने छ।

शिक्षकको आपूर्ति र वितरण

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९२ अनुसार सामुदायिक विद्यालयमा रहने शिक्षक दरबन्दीको विवरण अनुसूची १२ मा व्यवस्था गरिएको छ। पूर्व प्राथमिक विद्यालयमा १ जना, प्राथमिक विद्यालयमा ५० जनासम्म विद्यार्थी भएमा कम्तीमा २ जना र सोभन्दा बढी विद्यार्थी भएमा कम्तीमा ३ जना, कक्षा ६-८ का लागि कम्तीमा ४ जना र माध्यमिक तह ९-१२ का लागि ८ जना शिक्षक रहने व्यवस्था उक्त नियमावलीमा छ।

यस पालिकाको सामुदायिक बिद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कक्षा १-५ मा ५१, कक्षा ६-८ मा ९४, कक्षा ९-१० मा ४५ रहेको छ । दरबन्दी मिलान तथा समायोजनका आधारहरू, २०७३ अनुसार गरेको छ। अधिकांश बिद्यालयमा आधारभूत तहका शिक्षक अप्राप्त रहेकोले विद्यालयले प्र.वि. दरबन्दीका शिक्षकलाई निम्न माध्यमिक तहमा परिचालन गरेको र प्रा.वि. तहको शिक्षकको आवश्यकतालाई बालबिका सहजकर्ता र विद्यालयका परिचरबाट पूर्ति गर्नु परेको बाध्यता छ । शिक्षक समायोजन तथा दरबन्दी मिलानको काम यथासिघ्र सम्पन्न गरी तत्कालको लागि यस पालिकाले स्वयंसेवक शिक्षक परिचालन गर्ने योजना बनाएको छ । साथै सङ्घीय र प्रदेश सरकारबाट मांग अनुसारको शिक्षक आपूर्ति हुने आश गरिएको र तत्कालको लागि यस पालिकाले स्वयंसेवक शिक्षक परिचालन गर्ने योजना रहेको छ ।

शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका विद्यमान चुनौतीहरू निम्न बमोजिम छन् :

- शिक्षण पेशालाई सबैको रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्नु ।
- शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउन शिक्षण विधि र क्रियाकलापमा विविधता ल्याउनु ।
- शिक्षक पेशागत सहयोगको सुदृढ प्रणाली स्थापित गर्नु ।
- विषयगत आधारमा आवश्यक शिक्षक दरबन्दी सुनिश्चित गर्नु ।
- शिक्षकको पेशागत विकासको अवसर र विस्तार गर्न ।
- समयमा कक्षाकोठाभित्र शिक्षकको नियमितता र गुणस्तरीय शिक्षण हुन नसक्नु ।
- तहगत रूपमा परीक्षा सञ्चालन गरी अग्रिम रूपमा स्वयंसेवक सूची प्रकाशन गर्नु ।

४.२.३ उद्देश्य

यस पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका देहाय बमोजिमका उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएका छन्:

- शिक्षकको छनौट, नियुक्ति र पुनर्वितरणलाई सुदृढ बनाउन सहयोग पुऱ्याउनु ।
- शिक्षक विकास तथा निरन्तर पेशागत सहायता प्रणाली स्थापना गर्नु ।
- सबै तहमा योग्यदक्ष तथा क्षमतावान् शिक्षकहरूको प्रबन्ध गर्नु । ,
- पालिका अन्तर्गत स्वयम् सेवक शिक्षकको छनोट गर्नु ।
- कक्षाकोठामा शिक्षकको नियमितताको लागि निरन्तर अनुगमन र शिक्षकको पेशागत सहयोग प्रणालीको विकास ।
- सिकाइ सुधारको लागि आवश्यक शिक्षकको क्रमश ब्यवस्थापन गर्दै लैजानु ।
- पालिका स्तरबाट हुने शिक्षक नियुक्तिलाई थप प्रभावकारी तथा सुदृढ बनाउनु ।
- विद्यालय सुपरीवेक्षण पाठ्यक्रम तथा शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि स्थानिय तहमा एक प्रणालीको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।
- शिक्षकको पेशागत क्षमता विकासको लागि पालिका स्तरमा प्रभावकारी सन्त्यत्रको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।

४.२.४ रणनीतिहरू

- शिक्षक तालिमलाई विषयवस्तुको ज्ञान र शिक्षण सीपमा केन्द्रित बनाइने छ ।
- विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलानपरिमार्जन गरिनेछ ।/
- शिक्षकको निरन्तर पेशागत विकासका लागि शिक्षण सीप विकास सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिने छ ।
- शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेशागत सहयोग उपलब्ध गराइने छ । यसका लागि अनुभवी शिक्षकबाट सहयोग तथा मेन्टरिङको पद्धति विकास गरिनेछ ।
- शिक्षक सुरुवा हुँदा विद्यार्थीको सिकाइमा कुनै अवरोध नहुने पद्धति विकास गरिनेछ ।
- पालिका अन्तर्गत स्वयंसेवक शिक्षकको करार सूची प्रकाशन गरिनेछ ।
- शिक्षकको पेशागत performance को आधारमा पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ५ वर्षे सेवा निरन्तरता संज्ञौता गरि क्षमतावान् तथा मेधावी शिक्षकलाई एम्वा विद्यावारिधिका लागि .फिल. छात्रवृत्ति सहित अनुसन्धानको अवसर दिइने छ ।
- कक्षा १ देखि ३ सम्मका शिक्षणमा सहजीकरण गर्ने शिक्षकहरूको पेशागत विकास तथा सहयोग प्रणालीका विगतको अभ्यासलाई निरन्तर दिइदै उपयुक्त प्रणालीलाई कार्यान्वयन गरिने छ ।

४.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

६. प्रविधिमैत्री, क्षमतावान् र सक्षम शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार भएको हुने ।

ख) नतिजा

- पालिका अन्तर्गत स्वयंसेवक शिक्षकको लागि प्रतिस्पर्धा गराई २ वर्षे करार सूची प्रकाशन गरिनेछ ।
- शिक्षण पेशा प्रतिस्पर्धी र सम्मानित हुनेछ ।
- स्थानीय तहबाट शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणाली मार्फत निरन्तर पेशागत सहयोग प्राप्त हुने ।
- विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलानपरिमार्जन तथा आपूर्ति हुने ।/
- क्षमतावान् तथा मेधावी शिक्षकले एम्वा विद्यावारिधिका अवसर पाएका हुनेछन् । .फिल्.

प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू

- एकीकृत पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि कक्षा १ देखि ३ सम्मका शिक्षकहरूलाई पठन तत्व तथा एकीकृत ढाँचाको विषयमा बर्षको १ पटक क्षमता विकासको समीक्षात्मक छोटो अवधिका आवश्यकतामा आधारित तालिम सञ्चालन
- शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि पालिकामा स्थानीय तहमा छुट्टै ब्यक्तिलाई जिम्मेबार दिने
- शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि स्थानीय विज्ञ समुहको बार्षिक कार्ययोजना निर्माण गरी परिचालन

- शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि प्रारम्भिक कक्षाका शिक्षकहरुको सहभागितामा क्लस्टरमा मासिक समीक्षा बैठक सञ्चालन
- शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि पालिकामा विषयगत समितिहरु निर्माण तथा परिचालन
- सबै विद्यालयमा विषयगत सिकाइ समुहहरु निर्माण गरी मासिक सिकाइ समीक्षा बैठक सञ्चालन
- शिक्षकको पेशागत सहयोगकर्ताको लागि बर्षको एक पटक अभिमुखीकरण सञ्चालन

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ४.६ शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकाससम्बन्धी प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं .	प्रमुख क्रियाकलाप हरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य १० वर्ष	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	शिक्षण पेशाप्रति आकर्षण र नियुक्ति								
	स्वयम् सेवक शिक्षक तयारी	संख्या		१०	१०		१५	६०	गाउँपालि का
	पालिका श्रोतबाट नियुक्त शिक्षकका लागि निर्देशिका निर्माण	पटक		१				१	गाउँपालि का
२	शिक्षक तयारी								
	नया नियुक्त शिक्षकलाई सेवा प्रवेश तालिम सञ्चालन	पटक						आवश्यक ता अनुसार	संघ / प्रदेश/ गाउँपालि का
३	शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप								
	शिक्षण सिकाइ	पटक		१				१	गाउँपालि का

नियमित गर्न मापदण्ड विकास								
उपचारात्मक शिक्षण पद्धति	पटक						निरन्तर	विद्यालय
एक विद्यालय एक पुस्तकालय	संख्या	१	१	१	१	१	१०	संघ / प्रदेश/ गाउँपालि का
एक विद्यालय एक ICT ल्याव	संख्या	१	१	१	१	१	१०	संघ / प्रदेश/ गाउँपालि का
शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धति	पटक	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्तर	संघ / प्रदेश/ गाउँपालि का
शिक्षक पेशागत सहयोग मार्गदर्शन विकास गर्ने	पटक		१				२	गाउँपालि का
पेशागत शैक्षिक अवलोकन	पटक	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्तर	गाउँपालि का

४	शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम								
	छोटो अवधिको पुनर्ताजगी तालिम सञ्चालन गर्ने	पटक		१		१		३	गाउँपालिका
	शिक्षकको पेशागत सहयोगका लागि स्थानीय विज्ञ समूह सहित कार्यविधि तयार गरि स्रोत शिक्षक परिचालन	पटक		१		१		३	गाउँपालिका
५	शिक्षक उत्तरदायित्व								
	शिक्षकले शिक्षणमा विताउने समयमा प्र.अ. लाई जिम्मेवार नाउने	सबै विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	गाउँपालिका

	विद्यालयमा छुट्टै प्र.अ. पदको व्यवस्था गर्ने	संख्या			१			३	गाउँपालि का
६	शिक्षकको आपूर्ति र वितरण विद्यार्थी संख्याको आधारमा दरबन्दी व्यवस्थापन गर्ने	पटक						१	संघ / प्रदेश/ गाउँपालि का

४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण

४.३.१ परिचय

राजगढ गाउँपालिका सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधतायुक्त स्थानीय तह हो। साथै यो पालिकाले ऐतिहासिक राजनितिक तथा धार्मिक इतिहास बोकेको छ। ऐतिहासिक राजगढ दरबार यसै पालिकामा रहेको छ। यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन्। यहाँ बसोबास गर्ने मुख्य जातिहरु यादव, मुसलमान, तेली, मलाह, चमार/हरीजन/राम, कोईरी/कुशुवाह, धानुक, कुर्मी, दुषाध/ पासवान/पासी, नुनिया, धोबी, कानु, लोहार, राजपुत आदी हुन्। यहाँ मिश्रीत बसोबास रहेको यस गाउँ पालिका मा मुख्य बोलीचालीको भाषा भोजपुरी रहेको छ साथै मैथली तथा नेपाली मातृभाषी पनि बोलिन्छन्। यो स्थानीय तहमा हिन्दू, मुस्लिम बौद्ध, क्रिश्चियन धर्मावलम्बीहरु बसोबास गर्छन् भने उनीहरुले कृष्णाष्टमी, तीज, जनैपुर्णिमा, दशै, तिहार, छठ पुजा, माघे सक्रान्ती, फागुपुर्णिमा (होली) आदि जस्ता चाडपर्वहरु मान्ने गर्दछन्। यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरुबीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ। अनेकताबीच एकता कायम भएको छ। त्यसैले सामाजिक सद्भाव, सहयोग, सहकार्य, सह-अस्तित्व, सहिष्णुता, मेलमिलाप कायम भएको छ।

४.३.२ वर्तमान अवस्था

यस पालिकामा लैङ्गिक अनुपात ९६.७६ प्रतिशत रहेको छ। गाउँकार्यपालिका, वडा समिति, नगर शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, सामाजिक परीक्षण समिति आदि तथा विभिन्न सङ्घ संस्थामा महिला र दलितको सहभागितात्मक उपस्थिति उल्लेख्य रहेको छ। विद्यमान अवस्थामा शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याउन यस नगरपालिकाबाट केही प्रयासहरु भएता पनि पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन हुन सकेको छैन। विद्यालय बाहिर रहेका, विचैमा विद्यालय छाडी तह पुरा नगर्ने, अपेक्षित शैक्षिक उपलब्धि हासिल गर्न नसकेकाहरुलाई सम्बोधन गरी समता र समावेशिता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक देखिएको छ। विविधताको सम्मान गर्दै शिक्षामा सबैको पहुँच पुऱ्याई सहभागितामूलक सिकाइ सुनिश्चित गर्नका लागि सबै बालबालिकाहरुलाई शिक्षामा समान र समतामा आधारित अवसर कसरी उपलब्ध गराउने भन्ने विषयहरुलाई सम्बोधन गर्नको लागि यो योजना केन्द्रित रहेको छ।

शैक्षिक समता र समावेशीकरण सम्बन्धमा देहाय बमोजिमका चुनौतीहरु पहिचान गरिएको छ -

- लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणमा महिलाको सहभागिता सुनिश्चित गर्नु।
- विद्यालयहरुमा लैङ्गिक र अपाङ्गमैत्री भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण निर्माण गर्ने।
- लक्षित समूहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याउने।
- विद्यालयमा विभेदरहित बालमैत्री बनाउने।

४.३.३ उद्देश्यहरु

- शिक्षाको मूल धारबाट वञ्चित रहेका व्यक्तिहरुलाई शिक्षामा पहुँच पुऱ्याई गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने।
- शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने।
- विद्यालयलाई लैङ्गिकमैत्री अपाङ्गतामैत्री तथा बालमैत्री बनाउने।

- लक्षित वर्गको सबै तहको शिक्षामा हुने पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।
- विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारका विभेद भय दुर्वहार तथा त्रास मुक्तको सिकाइ वातावरणको सुनिश्चतता गर्नु ।
- विद्यालयका सबै प्रकारका शैक्षणिक तथा शैक्षिक गतिविधिहरूमा समता तथा समावेशीताको सुनिश्चतता गर्नु ।

४.३.४ रणनीतिहरू

- विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको अवस्था र आवश्यकता पहिचान गरि सोअनुसार प्रबन्ध मिलाइने छ।
- विद्यालयहरूमा लैङ्गिक तथा अपाङ्गतामैत्री भौतिक अवस्था तथा शैक्षिक वातावरणको विकास गरिने छ।
- आवासीय विद्यालय मार्फत आवश्यकतानुसार पोशाक, स्टेसनरी तथा सिकाइ सामग्रीका लागि छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइने छ।
- विभेदरहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना गरिने छ।
- आधारभूत तहमा मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिनेछ।
- लैङ्गिकमैत्री अपाङ्गतामैत्री तथा बालमैत्री भौतिक संरचना निर्माण गर्ने। ,
- किशोरी शिक्षा तथा मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गरिने छ।
- हरेक कार्यालय तथा विद्यालयमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति व्यवस्था गर्ने।

४.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

- विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागितासहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा निश्चित भएको हुने।

ख) नतिजा

- विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको अवस्था र आवश्यकता पहिचान गरि सबै बालबालिकाहरूलाई शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर प्रदान गर्ने।
- लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि गरि गुणस्तर सुधार हुने।
- विद्यालयमा भेदभाव रहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना हुने।
- विद्यालयहरूमा अपाङ्गतामैत्री र लैङ्गिकमैत्री वातावरण सिर्जना हुने।
- किशोरी शिक्षा तथा मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गरिने।
- मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिने।
- विद्यालयहरूमा अपाङ्गतामैत्री र लैङ्गिकमैत्री वातावरण सिर्जना हुने।
- किशोरी शिक्षा तथा मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गरिने।
- मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिने।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ४.१ शैक्षिक समता र समावेशीकरणका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	अवस्था र आवश्यकता पहिचान	पटक		१				२	गाउँपालिका
२	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको अवस्था र आवश्यकता पहिचान गरी सहभागिता	निरन्तर		१	१			३	सा.सि.के.
३	वर्गीय आधारमा छात्रवृत्ति वितरण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
४	आवासीय विद्यालय मार्फत छात्रवृत्ति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ/प्रदेश/गाउँपालिका
५	विद्यालयहरूमा वालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री र लैङ्गिकमैत्री	संख्या			५		५	२५	संघ/प्रदेश/गाउँपालिका

	भौतिक संरचना निर्माण								
६	मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिने।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	विद्यालय
७	मनोसामाजिक परामर्श	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	विद्यालय
८	लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको क्षमता विकास	आवश्यकता अनुसार		१		१	१	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका

४.४ दिवा खाजासहित स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम

४.४.१ परिचय

नेपालमा सन् १९७४ देखि छानिएका जिल्लाका छानिएका प्राथमिक विद्यालयमा विश्व खाजा कार्यक्रमको खाद्यान्न अनुदानमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम प्रारम्भ भएको थियो। आर्थिक वर्ष २०८१/२०८२ मा सामुदायिक विद्यालयमा बालविकास देखि कक्षा ५ का सबै विद्यार्थीलाई दिवाखाजाको व्यवस्था गरीएको छ। नेपाल सरकारले दिवा खाजामा विगत केही वर्षदेखि लगानी विस्तार गर्दै आई आर्थिक वर्ष २०८१-८२ मा यो लगानी करिब ८ अरब पुगेको छ। नेपालको हाल कार्यान्वयनमा रहेको पन्ध्रौं योजनालगायत शिक्षा क्षेत्रका मुख्य रणनीतिक दस्तावेजहरूमा दिवा खाजालाई स्वास्थ्य, प्राथमिकता दिइएको छ भने विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाले बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण स्थितिमा सुधार ल्याई उनीहरूलाई विद्यालयमा टिकाउने जस्ता शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल गर्न दिवा खाजाले महत्वपूर्ण योगदान दिएको छ।

विद्यालय स्वास्थ्य र पोषण

विद्यार्थीको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थाले उनीहरूको संज्ञानात्मक क्षमता, शैक्षिक उपलब्धि, गुणस्तरीय जीवन तथा समाजका लागि विभिन्न पक्षमा योगदान गर्ने क्षमतालाई प्रभाव पार्ने भएकाले उनीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्था राम्रो बनाइनु पर्दछ। वार्षिक स्वास्थ्य परीक्षण, अर्धवार्षिक रूपमा जुकाको औषधि, किशोरीका लागि फोलिक एसिड तथा आइरन चक्की वितरण कार्यक्रम स्वास्थ्य क्षेत्रबाट सञ्चालन हुने गर्दछन्।

सरसफाई तथा स्वच्छता

विद्यालयमा हुने सरसफाई तथा स्वच्छताको अभ्यास तथा शिक्षाले बालबालिकाको स्वास्थ्यमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने स्पष्ट छ। यसले बालबालिकाको भावी जीवनका लागि सरसफाई तथा स्वच्छताको अभ्यासमा सहयोग गर्नका साथै परिवार तथा समुदायमा पनि यसले सकारात्मक घर/कोठाको प्रबन्ध नै छैन भने भएकाहरूमध्ये कतिपयको सरसफाई र स्वच्छतामा सुधार आवश्यक छ। विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका केही कार्य भए पनि यसमा विपद, जोखिम तथा महामारी समावेश गरि थप सुधार गर्नु आवश्यक छ।

४.४.२ वर्तमान अवस्था

नेपालमा विभिन्न समयमा विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण र खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि केही कार्यक्रम तथा निर्धारित कक्षा तथा क्षेत्रका विद्यार्थीका लागि दिवा खाजा कार्यक्रमको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्दा सबैकालागि शिक्षाको डकार बैठक सन् २००० ले सिफारिस गरेको ढाँचालाई मुख्यगरी चारवटा अङ्गहरू समावेश गरेको छ।

- विद्यालय स्वास्थ्य सम्बन्धि नीतिहरू तय गर्नु
- सुरक्षित पानी तथा सरसफाई सहित सुरक्षित विद्यालय वातावरण सिर्जना गर्नु
- सिपमा आधारित स्वास्थ्य शिक्षकको प्रबन्ध गर्नु

- विद्यालयमा आधारितस्वास्थ्य तथा पोषणसेवा प्रदान गर्नु

यिनै बुँदाहरूलाई आधार मानि यस पालिकामा समेत वर्तमान अवस्थालाई विश्लेषण गरी दिवाखाजा स्वास्थ्य तथा पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताको अलगअलग समीक्षा गरी तिनीहरूको अन्तर सम्बन्ध उल्लेख गरी योजना तयार गरीएको छ । नेपाल सरकारले विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम शुरु गरे पश्चात् यस पालिकाले खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ । साथै पालिकाबाट विद्यालय दिवा खाजा सम्बन्धी कार्यविधि निर्माण गरी विद्यालय दिवा खायामा पूर्ण रुपमा जङ्क फुड निषेध गरि व्यवस्थापन गर्ने प्रयास गरिएकोछ ।

सामुदायिक विद्यालयमा छात्रा शौचालय भएका विद्यालयहरू 7 र महिला शिक्षक शौचालय 2 वटा छन् । यस पालिकाको प्रायः सबै विधालयहरूमा ट्युबेल नै खानेपानीको प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको छ । विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रारम्भिक कक्षा देखि नै विषयवस्तु समावेश गरिएको छ। दिवा खाजासहित स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम निम्नलिखित चुनौतीहरू पहिचान गरीएको छ -

- दिवा खाजा, स्वास्थ्य तथा पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताका प्रभावकारितालाई व्यवस्थित गर्ने।
- सबै विद्यालयमा स्वास्थ्य कर्मिको व्यवस्था गर्ने।
- विद्यालय खाजाका लागि उपयुक्त स्वरूप निर्धारण गरी पौष्टिक तथा स्वस्थकर विद्यालय खाजा सुनिश्चित गर्ने।
- सचित्र पोषण पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु।
- विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमलाई स्थानीय कृषि तथा व्यापारसँग जोड्ने।
- सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि मापदण्ड विकास गरि कार्यान्वयन गर्ने।

४.४.३ उद्देश्य

- प्रत्येक विद्यालयमा बालबालिकालाई स्वस्थकर तथा पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु ।
- विद्यालयमा बालबालिकाको स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताका सेवामा सुधार गर्नु ।
- सरोकारवालाहरूको समन्वय तथा सहभागितामा सुदृढ गरी बालबालिकाको पोषण,स्वास्थ्य र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु ।
- विद्यालयका बालबालिकाहरूलाई स्वस्थ तथा पोषणयुक्त आहारको सुनिश्चित गर्नु ।
- विद्यालयमा कार्यान्वयन रहेको खाजा कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा सुधार ल्याउनु ।
- विद्यालयका बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य पोषण तथा सरसफाई सम्बन्धि सकारात्मक व्यवहारको विकासमा सुधार ल्याउनु ।

४.४.४ रणनीतिहरू

योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरीनेछ -

- शिक्षास्वास्थ्य , र कृषि क्षेत्रलाई समेत समेटी गरी विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण रणनीति तयार गरिने ।
- बालबालिकाको लागि विद्यालयमा नै सफा ताजा र पोषिलो खाजा तयार गरी समूहमा हात धुने बानी विस्तार गरिनेछ ।

- सवै विद्यालयमा User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस प्रदान गर्ने तथा आधारभूत प्रथमिक उपचारको तरिका सम्बन्धमा समय सापेक्ष अद्यावधिक गरिएको हुने ।
- अभिभावक आमा समूह मार्फत सचित्र पोषण पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि मापदण्ड विकास गरि कार्यान्वयन गर्ने ।

४.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

- विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार भएको साथै स्वच्छ पिउने पानी तथा सरसफाइप्रति सचेत भएको हुने ।

ख) प्रमुख नतिजाहरू

- विद्यालय दिवा खाजा कार्यविधि २०७६ र मापदण्ड २०७७ अद्यावधिक तथा थप प्रभावकारिताका साथ कार्यान्वयन भएको हुने ।
- सबै माध्यमिक विद्यालयमा एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मी परिचालन हुने ।
- सवै विद्यालयमा User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस प्रदान गर्ने तथा आधारभूत प्राथमिक उपचारको तरिका सम्बन्धमा समय सापेक्ष अद्यावधिक गरिएको हुने।
- स्थानीय पाठ्यक्रममा किशोरी शिक्षा सम्बन्धी विषय समावेश हुने।
- सरसफाइ सम्बन्धी आवश्यक पूर्ण पूर्वाधार विकास भएको हुने।
- स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवा खाजा सुनिश्चितता हुने।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ५.२ दिवा खाजासहित स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	विद्यालय दिवा खाजा कार्यविधि अद्यावधिक र परिमार्जन	पटक		१				२	गाउँपालिका
२	एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मी	संख्या			१	१	१	१२	संघ/प्रदेश/ गाउँपालिका
३	User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस	संख्या			१०	१०	१०	३२	गाउँपालिका
४	स्थानीय पाठ्यक्रममा किशोरी शिक्षा	कक्षा		६-८					विद्यालय
५	सरसफाई सम्बन्धी आवश्यक पूर्ण पर्वधार विकास	संख्या		५	५	५	५	२५	विद्यालय
६	स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवा खाजा	निरन्तर							विद्यालय
७	विद्यालयमा पोषण कर्नर निर्माण	निरन्तर		१९					विद्यालय
८	दिवा खाजा वितरण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धि कार्यहरूको प्रभावकारितको लागि विद्यालय स्तरमा अनुगमन संयन्त्रको विकास र परिचालन	संख्या		१		१	१	५	विद्यालय

४.५ छात्रवृत्ति

४.५.१ परिचय

विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीहरूको सहभागिता वृद्धि गरि सिकाइलाई निरन्तरता दिन तथा विद्यालय बाहिर रहेका सामाजिक, आर्थिक रूपले पिछडिएका वर्गहरूलाई विद्यालय शिक्षामा सुनिश्चित गर्न अगाडि सारिएको उत्प्रेरणामूलक कार्य छात्रवृत्ति हो। जसले लक्षित समुदायहरू गरीब, सुविधाविहिन, अपाङ्गता तथा कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा टिकाइ राख्न मद्दत गर्दछ। छात्रवृत्तिलगायत विद्यार्थीलाई प्रदान गरिने सहयोगले न्यून आय भएका परिवार, सुविधाविहिन तथा कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षामा पहुँच तथा सहभागिताका लागि सहयोग गरि समता तथा समावेशिताको अवस्था सुधारमा योगदान गर्दछ। यस्तो सहयोगले आर्थिक अभावका कारणले विद्यालय पोशाक, स्टेसनरी लगायतका सामग्रीहरू, दिवा खाजा इत्यादि उपलब्ध हुन नसकी विद्यालयमा हुने विद्यार्थीको अनुपस्थिति र विद्यालय छाड्ने दर घटाउन सहयोग गर्दछ। यसबाट सबै बालबालिकालाई विद्यालय तहको शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्न र आधारभूत तहमा अनिवार्य शिक्षा कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्दछ। त्यसै गरि यसबाट विद्यालयमा उपस्थित हुन र सिकाइमा सक्रियतापूर्वक सहभागी हुन उत्प्रेरणा प्राप्त हुने भएकाले बालबालिकाको सिकाइ सुधार गरि शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्नमा पनि योगदान हुन्छ। विद्यालय शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नका लागि प्रदान गरिने यस्ता छात्रवृत्ति तथा प्रोत्साहनहरू मूलतः गरीबी केन्द्रित हुन आवश्यक छ।

४.५.२ वर्तमान अवस्था

नेपाल सरकारले सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका लागि विभिन्न किसिका छात्रवृत्तिहरू प्रदान गर्दै आएको छ। यस पालिका अन्तर्गत आधारभूत तह कक्षा १-५ मा अध्ययनरत सम्पूर्ण दलित छात्र र छात्रा विद्यार्थी हरूलाई यस आ.व. २०८१/०८२ देखि नियमित रूपमा प्रत्येक वर्ष छात्रवृत्ति प्रदान गरिन्छ। यसका साथै कक्षा १-१० सम्म अध्ययनरत अन्य छात्राहरूलाई पनि छात्रवृत्ति प्रदान गरिन्छ। साथै सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत कक्षा ६-१२ का विद्यार्थीकोले शैक्षिक सत्र २०८१/२०८२ मा PMT फारामका आधारमा प्रदान गरिने छात्रवृत्ति पाउने देखिन्छ।

छात्रवृत्तिसम्बन्धी निम्नलिखित चुनौतीहरू पहिचान गरीएको छ -

- छात्रवृत्तिको रकम ज्यादै न्यून हुनु।
- जात र लिङ्गलाई महत्व दिइ छात्रवृत्ति वितरण गर्नु।
- छात्रवृत्ति सहित सामुदायिक आवासीय विद्यालय व्यवस्थापन गर्नु।
- छात्रवृत्ति वितरण र प्रभावकारिताको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउनु।

४.५.३ उद्देश्य

- लक्षित वर्ग पहिचान गरि बालबालिकाहरूलाई सिकाइमा सहभागिता र उपलब्धि बढाउने।
- विद्यालय शिक्षामा समानता र समता वृद्धि गरी समावेशी बनाउने।
- विद्यालय तहको छात्रवृत्ति वितरणलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी बालबालिकाहरूको सहभागिता तथा सिकाइमा सुधार ल्याउनु।
- बालबालिकाहरूको गुणस्तरीय तथा प्राविधिक शिक्षामा छात्रवृत्तिको उचित प्रबन्धको व्यवस्था गर्नु।

४.५.४ रणनीतिहरू

- लक्षित वर्ग पहिचान गरी छात्रवृत्ति वितरण गरिनेछ।
- विद्यालय र समुदायको सहभागितामा प्रत्येक विद्यालयमा छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समिति र दिवा खाजा व्यवस्थापन समिति गठन गरिनेछ।
- निःशुल्क प्राविधिक उच्च शिक्षाको अवसर पाएका विद्यार्थीले अध्ययन पश्चात् ५ वर्ष आफ्नो क्षेत्रमा रोजगारीको अवसर प्रदान गर्ने।

४.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

- आर्थिक अभावका कारणले कुनैपनि बालबालिका शिक्षाको अवसरबाट बञ्चित नहुने।

ख) प्रमुख नतिजाहरू

- लक्षित वर्ग पहिचान गरि एकीकृत छात्रवृत्ति प्रणालीको विकास र कार्यान्वयन हुने।
- आर्थिक रूपमा पिछडिएका वर्गलाई छात्रवृत्ति वितरण गरिने।
- सामुदायिक आवासीय विद्यालय छात्रवृत्ति सहितको हुने।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ४.३ छात्रवृत्ति कार्यक्रमका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	छात्रवृत्ति छनोट र वितरण कार्यविधि विकास	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
२	छात्रावृत्ति दिवस कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	१०	विद्यालय
३	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका

४.६ परिस्थिति जन्य शिक्षा

४.६.१ परिचय

परिस्थितिजन्य शिक्षा भन्नाले युद्ध, द्वन्द्व, महामारी तथा प्रकोपको अवस्थामा पनि बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्दै सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपाय सहितको शैक्षिक कार्यक्रमलाई लिने गरिन्छ । यसको मुख्य उद्देश्य विभिन्न कारणले उत्पन्न संकटकालीन अवस्थामा बालबालिका लगायत शिक्षासँग सम्बद्ध व्यक्ति, परिवार तथा समुदायको जीवन रक्षा, प्रकोपबाट सिर्जित संकटको व्यवस्थापन, सामाजिक द्वन्द तथा हिंसा र दुरुपयोगबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्नुका साथै समग्र शिक्षा क्षेत्रलाई निर्वाध रूपमा क्रियाशील हुने गरी शैक्षिक कार्यक्रमहरूको तयारी तथा सञ्चालन गर्नु हो । यस अवधारणा अन्तर्गत सम्भावित जोखिमको पूर्व तयारी, आपतकालीन अवस्थामा क्षति कम हुने गरी तत्कालको व्यवस्थापन गर्ने आपतकाल पश्चात् क्षतिको आपूरण गर्ने कार्यढाँचा समेटिएको हुनु पर्दछ ।

आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको अवधारणा बाल अधिकारको रूपमा स्वीकार गरीएपछि यसलाई थप प्रभावकारी बनाउने कार्य प्रारम्भ भएको हो । अधिकारका क्षेत्रमा भएका अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरू, विश्वव्यापी घोषणाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय एवम् क्षेत्रीय घोषणा तथा प्रतिवद्धताहरूबाट परिलक्षित यस अवधारणालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न विभिन्न राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो नीति, कानून तथा योजनाहरूमा परिस्थितिजन्य शिक्षा (आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा) लाई समावेश गर्ने गरेका छन् । विशेषतः लामो द्वन्दको परिवेशमा शिक्षा क्षेत्रमा परेको प्रभाव, २०७२ को विनाशकारी भूकम्प तथा विभिन्न समय र स्थानमा घटेका प्राकृतिक प्रकोपका घटनाहरूका साथै कोभिड-१९ लगायतका महामारीहरूका प्रभावका कारण बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारमा पुगेको अवरोधबाट पाठ सिकी यस शिक्षा क्षेत्रको योजनामा यस पालिकाले आगामी १० वर्षका लागि नीति तथा कार्यक्रमिक प्राथमिकता र कार्यान्वयन ढाँचा समावेश गरिएको छ ।

यस खण्डमा मूलतः तीन प्रकारका आपतकालीन अवस्थाहरू समावेश गरिएको छ :

- क) प्राकृतिक प्रकोपभूकम्प :, बाढीपहिरो, हावाहुरी, हिमपहिरो, आगोलागी, चट्याङ, खडेरी, दुर्घटना, आदि ।
- ख) महामारीझाडापखाला :, कालाज्वर, हैजा, भाइरल ज्वरो, डेङ्गुटाइफाइड ,, हेपाटाइटिस, बर्डफ्लू, क्षयरोग, कुष्ठरोग, ठेउला, स्वाइन फ्लूकोभिड आदि सरुवा रोगहरू । ,
- ग) युद्ध, द्वन्द्व, विस्थापनआन्तरिक तथा बाह्य युद्ध एवम् द्वन्द्व तथा साम्प्रदायिक :, धार्मिक, राजनीतिक आदि द्वन्द्व, युद्ध, शोषण, दुराचार तथा अन्य कारणले नागरीकहरूको विस्थापन, आन्तरिक तथा बाह्य स्थानान्तरणका कारण बालबालिकाले शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुरक्षित राख्ने ।

४.६.२ वर्तमान अवस्था

नेपालको संविधान २०७२, ले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा तथा सुविधाविहीन तथा अपाङ्गहरूका लागि निःशुल्क उच्च शिक्षाको सुनिश्चितताका साथै बालबालिका माथि हुने विभेद, सजाय र दुराचारलाई निषेध गरेको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन (२०७५) र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा नियमावली (२०७७) ले छात्रवृत्ति, दिवाखाजा, सुविधा विहिनहरूका लागि विशेष सहयोग, मातृभाषामा शिक्षा सहित कुनै पनि अवस्थामा बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ ।

यस पालिकामा पनि विभिन्न समयमा विपद तथा संकट आइपर्दछन् यस्तो अवस्थामा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई निरन्तरता दिन तथा विपद तथा संकटको घडिमा पनि विचलित नभइ सो को व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न योजनाबद्ध रूपमा शिक्षा प्रदान गरीदै आएको छ जस्तै कोभिडका कारणबाट अस्त व्यस्त भएको शैक्षिक सत्र २०७७ लाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिको संयुक्त सहयोगमा भर्चुअल कक्षा, फोन तथा टोल सिकाइ योजना बनाएर बालबालिकाको सिक्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिएको सर्वविविध छ । यसै सन्दर्भमा कक्षागत रोल नं. लाई जोर विजोर प्रणालीमार्फत विद्यालयमा समाजिक दूरी कायम गर्दै शिक्षण सिकाइ समेत भएको थियो । विपद्का लागि सहयोगार्थ यस पालिकामा द्रुत प्रतिकार्य समिति, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी उपशाखा तथा वारुण यन्त्र रहेको छ । विद्यालयमा रहेको जु.रे.स. तथा यु.रे.स. ले पनि विपदप्रति सचेतना जगाउँदै आएका छन् । स्थानीय पाठ्यक्रमको तल्लो कक्षा देखिनै विपद जोखिम न्यूनीकरणका विषयवस्तु समावेश गरिएको छ ।

परिस्थितिजन्य शिक्षाका चुनौतीहरू :

- आपतकालीन अवस्थाको शिक्षालाई छुट्टै विधाको रूपमा सम्बोधन गर्ने ।
- प्रकोप र सोको जोखिमको विषयमा सावधानी अपनाउनु ।
- संकटको क्षेत्र पहिचान गर्नु ।
- क्षेत्र पहिचान गरी योजना निर्माण गर्नु ।
- योजना निर्माणको प्रक्रिया र सहभागिता ।

४.६.३ उद्देश्यहरू

- संकटको सम्भावित जोखिम पहिचान गरी शिक्षाको माध्यमबाट पूर्व सावधानी र तयारीको वातावरण तयार गर्ने ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गर्ने ।
- विद्यालय शिक्षामा सम्भावित संकटपूर्ण अवस्थाको सामनाको लागि भौतिक मानवीय र आर्थिक स्रोतको तयारी गर्नु ।
- संकटपूर्ण अवस्थामा पनि शिक्षण सिकाइको लागि उचित वातावरण तयार गर्नु ।

४.६.४ रणनीतिहरू

- स्थानीय सरकारले संकटको पहिचान र मूल्याङ्कनका आधारमा पूर्वानुमान तथा प्रतिकार्यको बृहत योजना र विद्यालयहरूले आआफ्ना विद्यालयको योजना तयार गर्ने छन्- ।
- विपद् प्रतिरोधी भौतिक पूर्वाधारको निर्माण तथा पुनर्स्थापन गरिने छ ।
- विद्यार्थी, शिक्षक ,अभिभावकलाई प्रकोप रोकथाम र पुनर्स्थापनाका लागि क्षमता विकास गरिनेछ ।
- विपद्मा सेवा प्रवाहको संयन्त्र विकास गरिनेछ ।
- विद्यालय शान्ति क्षेत्र कायम गरी यस प्रति सरोकारवालालाई जिम्मेवार बनाइनेछ ।
- विद्यालय बन्दका समय भर्चुअल कक्षा, टोल शिक्षा संचालन गरि सिकाई क्षति न्यूनीकरण गरिनेछ ।
- विपत तथा कोभिड जस्तो महामारी आएको अवस्थामा विद्यालय शिक्षालाई निरन्तरता दिनको लागि गृह विद्यालय)Home Schooling /Remedial teaching /Coaching जस्ता क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने गराउने रणनीतिहरु लिने छन् ।

४.६.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

जुनसुकै परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको सुरक्षा सहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारको सुनिश्चितता भएको हुने ।

ख) नतिजा

- विद्यालयमा प्रकोप व्यवस्थापनका लागि पूर्वतयारीको योजना तथा क्षमता विकास हुने ।
- स्रोतको व्यवस्थापन सहित विद्यालय तथा शिक्षा प्रणाली सक्रिय हुने ।
- महामारीको समयमा स्वास्थ्य मापदण्ड तथा उपचारसहित सिकाइ निरन्तरता हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ४.४ परिस्थितिजन्य शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं .	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	शुर्क्षित शिक्षण सिकाइ सहजीकरण योजना तथा विपद सम्बन्धी विद्यालय सम्बन्धी विपद योजना निर्माण	आवस्यकतानु सार		१				२	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालि का
२	क्षमता विकास तथा मनोसामाजिक परामर्श तालिम सञ्चालन	संख्या						आवस्यकतानु सार	गाउँपालि का
३	मापदण्ड अनुसारको भौतिक पूर्वाधार	निरन्तर			५	१ ०		२५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालि का
४	समुदायमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार	प्रतिशत		५	५	५	५	६०	गाउँपालि का

५	विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास	संख्या		५	५	५	५	३८	गाउँपालि का
६	User manual सहितको प्राथमिक उपचार बाकस	संख्या		५	१ ०	१ ०	१ ०	३९	गाउँपालि का
७	विद्यालयको भौगोलिक अवस्था र परिस्थिति अनुसार वैकल्पिक सिकाईको व्यवस्थापन कार्यक्रम	आवश्यकतानु सार						आवश्यकतानु सार	गाउँपालि का
८	प्रतिकार्य कार्यदलको गठन र परिचालन	संख्या		१			१	३	गाउँपालि का
९	सचेतना कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालि का

१०	कल्स्टर/गृह विधालय (Home Schooling/ Remedial teaching/ Coaching जस्ता क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने	विधालय	स बै	स बै	स बै	स बै	स बै	सबै	गाउँपालि का
----	---	--------	---------	---------	---------	---------	---------	-----	----------------

४.७ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.७.१ परिचय

शिक्षा नियमावली २०५९ अनुसार एक विद्यार्थीका लागि सुविधाजनक रूपमा पठनपाठनमा सहभागी बन्न प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्गमिटर बराबरको क्षेत्रफल तोकिएको छ। बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढ्नका लागि कक्षाकोठा, खेल्नका लागि खेलमैदान, शौचका लागि शौचालय, सफाइ र पिउनका लागि खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन्। राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवनलगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद जोखिममुक्त बनाउदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवं बालमैत्री, हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरेको छ।

यस खण्डमा विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षाका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरी आगामी दश वर्षका लागि विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकासका उद्देश्य, रणनीति, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य उल्लेख गरिएको छ।

४.७.२ वर्तमान अवस्था

सामुदायिक विद्यालय तर्फ ६२ भवन रहेकोमा १० वटा पक्की भवन छन् यसरी हेर्दा विद्यालयमा पक्की संरचना कम देखिन्छ। सामुदायिक विद्यालयमा छात्रा शौचालय भएका विद्यालयहरू २, छात्र शौचालय २१ तथा महिला शिक्षक शौचालय २ वटा छन्। यस पालिकाको प्रायः सबै विद्यालयहरूमा ट्युबेल नै खानेपानीको प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको छ। विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रारम्भिक कक्षा देखि नै विषयवस्तु समावेश गरिएको छ। पालिका मा ३ वटा विद्यालयमा पुस्तकालय, १ वटा विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला, २ विद्यालयमा कम्प्युटर प्रयोगशाला र ७ वटा विद्यालयमा इन्टरनेट पुगेको छ। अधिकांस विद्यालयमा पर्खाल तथा तारजाली सहितको घेरबार भएको छ भने केही विद्यालयमा प्रवेश गेट निर्माण हुने क्रममा रहेका छन्।

विद्यालय पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित निम्नलिखित चुनौतीहरू रहेका देखिन्छन् :

- भौतिक पूर्वाधारको विकास र विस्तारमा स्थानीय तहको भूमिका।
- पूर्वाधार विकासकालाई गुणस्तरीय पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनु।
- सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि मापदण्ड अनुसारको गुरु योजना विकास गर्नु।
- आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु।
- पूर्वाधारहरूलाई बालमैत्रीअपाङ्गता र लैङ्गिक मैत्री बनाउनु।

४.७.३ उद्देश्य

- सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधारको आवश्यक मापदण्ड विकास र कार्यान्वयन गर्नु।

- पूर्वाधारहरूलाई पारदर्शी एवं जवाफदेहीताका आधारमा बालमैत्रीअपङ्गता र लैङ्गिकमैत्री बनाउने । ,

४.७.४ रणनीतिहरू

- पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा मापदण्ड विकास गरिनेछ ।
- विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि विभिन्न संघसंस्था एवं सरोकारवालाहरूसँग लागत साझेदारी गरिनेछ ।
- विद्यालयहरू निर्माण गर्दा कक्षाकोठा, शिक्षक, प्रधानाध्यापक तथा प्रशासनिक कक्ष, पानी, शौचालय, भान्सा वा खाजा घर लगायत सबैको योजना समावेश गरी डिजाइन गरिनेछ ।
- प्रकोपको सिकार भएका विद्यालय भवनलाई तुरुन्त वैकल्पिक व्यवस्था गरी स्तरोन्नती गरिनेछ ।
- पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय निर्माणका लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ ।
- पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको भौतिक सूचक तयार गरिनेछ ।
- आंशिक रुपमा क्षति भएका विद्यालका संरचनाको मर्मत सम्भार गरिनेछ ।

४.७.५ उपलब्धि, नतिजा तथा प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

सबै विद्यार्थीहरूलाई सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक वातावरणमा अध्ययन गर्ने अवसर हुने ।

ख) नतिजा

- माग र आवश्यकताका आधारमा विद्यालय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि मापदण्ड अनुसारको १० वर्षे गुरु योजना तयार हुने ।
- पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा मापदण्ड विकास गरिनेछ ।
- पूर्वाधार विकासको लागि स्रोत र जिम्मेवारीको विन्यास सहित कार्यान्वयन प्रारूप विकास हुने ।
- पालिकाका सबै विद्यालयहरूमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार विकास र विस्तार हुने ।
- पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको भौतिक सूचक तयार हुने ।
- विद्यालयमा अपाङ्गमैत्रीबालमैत्री तथा लैङ्गिक मैत्री भौतिक पूर्वाधार हुने । ,
- सबै विद्यालयको क्षेत्रभित्र घेरबार र प्रवेश गेट निर्माण भएको हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका 4.5 विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)					जम्मा	भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
		१	१	२	३	४	५	जम्मा		
१	भौतिक पूर्वाधार विकास योजना निर्माण	पटक		१	-		-	१	२	गाउँपालिका
२	नयाँ भौतिक संरचना निर्माण (भवन, शैचालय, घेरा बारा, खानेपानी)	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	संघ/प्रदेश/गाउँपालिका
३	निर्माण भएका संरचनाहरूको सम्बर्धन तथा मर्मत	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
४	विज्ञ समुहद्वारा सम्पूर्ण विद्यालयको स्थलगत अध्ययन गर्ने, विनियोजित रकमको	विद्यालय	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	संघ/प्रदेश/गाउँपालिका

	शिर्षक अनुसार कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन									
५	हामि बनाउँछौं हाम्रो विद्यालय कार्यक्रम सञ्चालन	विद्यालय	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	गाउँ पालि का
६	बालमैत्री, प्रविधिमैत्री र समतामुललक कक्षाकोठा व्यवस्थापन	विद्यालय कक्षाको ठा	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	गाउँ पालि का
६	नछोडौं विद्यालय परिसर खाली, बनाऔं वगैचा हरियाली कार्यक्रम	विद्यालय	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	निरन्त र	गाउँ पालि का

४.८ शिक्षामा सूचना र प्रविधि

४.८.१ परिचय

सूचना प्रविधि भन्नाले ध्वनी, तस्विर, अक्षर तथ्यांकको रूपमा सूचनाहरूलाई विद्युतीय यन्त्रहरू कम्प्युटर तथा दुरसञ्चारको प्रविधिको प्रयोग गरि भण्डारण, सम्पादन, सम्प्रेषण संग्रह र प्रवाहलाई चिनिन्छ। २१ औं शताब्दीको युग सूचना र प्रविधिको युगमा परिभाषित भइसकेको छ। अबको शिक्षा विश्वव्यापिकरण, प्रतिस्पर्धात्मक तथा आधुनिकताले भरिपूर्ण हुन जरूरी छ। विश्वका शक्तिशाली राष्ट्रहरू विश्व बजारमा आफ्नो मानव संसाधनलाई कसरी सुरक्षित राख्ने र आफ्नो प्रविधिलाई कसरी विश्व बजारसामू अग्रपंक्तिमा पुर्याउने भन्ने होडमा रहेका छन्।

हालको कोभिड-१९ को विषम परिस्थितिमा सूचना प्रविधिको महत्व अझ बढेको छ। नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयले मिति २०७७/०२/१८ मा जारी गरेको वैकल्पिक प्रणालीबाट विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका, २०७७ का अनुसार वैकल्पिक प्रणाली भन्नाले कोभिड-१९ वा यस्तै प्रकारको विपद् वा महामारी जस्ता कारणले पठनपाठन गर्न कठिन भएको वा हुने अवस्थामा रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन, अफलाइन, परियोजना पाठहरू, स्वअध्ययन, दुर तथा खुल्ला शिक्षालगायतका वैकल्पिक माध्यम वा पद्धतिबाट अध्ययन अध्यापन सुचारु राख्ने विधि र प्रक्रियालाई सम्झनु पर्दछ। यस निर्देशिकाले पनि सूचना प्रविधिलाई विशेष जोड दिएको छ। वैकल्पिक प्रणालीबाट सिकाइ गर्न सूचना प्रविधिको अहम भूमिका रहेको होला।

शिक्षाको राष्ट्रिय नीति २०७६ को ४८ मा सूचना तथा संचार प्रविधिलाई शिक्षा प्रणालीको अंगको रूपमा एकीकृत गर्दै विद्यालय तथा शिक्षण संस्थामा प्रविधिको पूर्वाधार विकास गर्ने र शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाउने नीति ल्याइएको छ।

शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पुऱ्याइ डिजिटल भिन्नता कम गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइ सुधार गर्ने, सबैका लागि शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाई सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई बढावा दिनु पर्दछ।

४.८.२ वर्तमान अवस्था

यस पालिकाले आ.ब. २०८१/०८२ मा प्रोजेक्टर समेतको सुविधा भएका २ विद्यालय छन्। राजगढ मा १४ वटा विद्यालयमा विद्युतको पहुँच छ भने विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर प्रयोगशाला तथा इन्टरनेट सुविधा भएका विद्यालयहरू क्रमशः १, २ र ७ वटा रहेका छन्। आ.व. २०७७/२०७८ देखि विद्यालयलाई एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको तालिम यस पालिकाले प्रदान गर्दै आएको छ। साथै आ.व. २०८१/०८२ मा यस राजगढ गाउँपालिकाले एक सामुदायिक विद्यालय एक ल्यापटप योजना अनुरूप निति लिई यस चा.लु.आ.व.मा एक विद्यालयमा एक ल्यापटप वितरण गर्ने योजना रहेको छ।

शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी निम्नलिखित चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ -

- सबै विद्यालयहरूमा प्रविधि सम्बन्धी आधारभूत संरचना विस्तार गर्न ।
- शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगका लागि एकीकृत प्रणालीको विकास गर्न ।
- प्रविधि सम्बन्धी उपकरणको व्यवस्था त्यसको सञ्चालन र प्रयोगका लागि क्षमता विकास गर्न ।
- सबै विद्यालयलाई सहज हुने गरी शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली तथा लेखा प्रणाली व्यवस्थित गर्न ।
- एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली मार्फत तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्न ।
- स्थानीय स्तरमा अडियोभिडियो सहितको अनलाइन तथा अफलाइन कक्षा सञ्चालन गर्न सरोकारवालको , सक्रियता बढाउने ।

४.८.३ उद्देश्यहरू

- विद्यालय शिक्षालाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गर्ने ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लगायत सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने ।
- विद्यालयको व्यवस्थापन तथा तथ्याङ्क पद्धतिलाई पेपर लेस बनाउने ।
- शिक्षण सिकाइलाई गुणस्तरीय तथा प्रभावकारी बनाउनको लागि सूचना तथा प्रविधिको पहुँचका विस्तार गर्नु ।
- विद्यालय तहको शासकीय प्रबन्धलाई प्रभावकारी बनाउन सूचना तथा प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि गर्नु ।
- बालबालिकाहरूलाई आधुनिक सूचना तथा प्रविधिहरूको ज्ञान तथा सीपको अवसर प्रदान गर्नु ।

४.८.४ रणनीतिहरू

- सबै विद्यालयहरूमा प्रविधिसम्बन्धी आधारभूत संरचना विस्तार गरी उपकरणको प्रबन्ध गरिने ।
- शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरी स्वयंसेवक शिक्षक सेवा प्रवेशका लागि आधारभूत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सीप अनिवार्य गरिनेछ ।
- विभिन्न कक्षा र विषयका लागि अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्री विकास गरिनेछ ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धतिको विकास गरिनेछ ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लगायत सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने ।
- विद्यालयको समग्र व्यवस्थापन तथा तथ्याङ्क पद्धतिलाई पेपर लेस बनाउने ।
- एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई मासिक रुपमा अद्यावधिक गरिनेछ ।
- विद्युतीय पुस्तकालयलाई वार्षिक रुपमा अद्यावधिक गरिनेछ ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गरिनेछ ।

४.८.५ नतिजा, क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

समुदाय तथा विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्री बातावरण निर्माण भइ विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनमा सुधार ल्याइ सुशासन प्रवर्धन हुने ।

ख) नतिजा

- शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगका लागि अगुवा विद्यालय विकास गरि एक पूर्णकालीन ICT शिक्षक व्यवस्थापनडिजिटल ल्याव स्थापना सञ्चालन हुने । ,
- विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुग्ने ।
- विद्यालयको तथ्याङ्क पद्धति पूर्ण पेपर लेस हुने ।
- प्रत्येक वडामा एक फ्रि वाईफई चौतारी निर्माण गर्ने ।-
- शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरी स्वयंसेवक शिक्षक सेवा प्रवेशका लागि आधारभूत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सीप अनिवार्य गरिनेछ ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार हुने ।
- सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ४.६ शिक्षामा सूचना र प्रविधिका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	प्रविधिसम्बन्धी आधारभूत संरचना विस्तार	संख्या		१	१		५	१०	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
२	पूर्णकालीन ICT शिक्षक व्यवस्थापन , डिजिटल ल्याव स्थापना	संख्या			१			२	प्र / स्थानीय
३	कक्षाकोठामा प्रविधिको प्रयोग	संख्या	१	१	१	१	१	१०	विद्यालय
४	ई-पुस्तकालय आद्यावधिक र विस्तार	संख्या				०		०	गाउँपालिका
५	विद्यार्थीको हातमा भिडियो प्लेयर वा Android फोन का साथै पेनड्राइभको पहुच	प्रतिशत		५		१०	१५	५०	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
६	शिक्षकहरूको क्षमता विकास	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका

७	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधको प्रयोग	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	गाउँपालिका
८	सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन					सबै		सबै	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका

परिच्छेद पाँच सुशासन तथा व्यवस्थापन

परिचय

शिक्षा पद्धतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयनको समग्र प्रक्रियाले शासकीय प्रबन्धलाई जनाउँदछ। शासकीय प्रबन्धमा संरचना तथा प्रक्रिया दुवै पर्दछन्। विद्यालय क्षेत्रको यो योजनाका सन्दर्भमा शासकीय प्रबन्ध अन्तर्गत योजनाको प्रभावकारी ढङ्गले तथा कुशलतापूर्वक कार्यान्वयन गरि बालबालिकाको सहभागिता र सिकाइमा सुधार गर्न आवश्यक संरचना, भूमिका तथा कार्य प्रक्रिया समावेश हुन्छन्। यस्ता संरचना तथा कार्य प्रक्रियाहरूले सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय गर्नु तथा निर्णय कार्यान्वयन गर्नु, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित हुनु, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायी हुनु, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्नु, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही भई पारदर्शी हुनु र विधिको सर्वोच्चता तथा समतालाई प्रोत्साहन गरि सुशासनको प्रत्याभूति गर्नुपर्दछ। शिक्षामा स्थानीय सरकार, विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारहरूको भूमिका रहने भएकाले भूमिका अनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान रहेको छ।

शिक्षा क्षेत्रको योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना सहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी सहितको प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु पर्दछ। सुशासन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी योजनाका उद्देश्य, अपेक्षित नतिजा र कार्यक्रमको स्वरूप, संवैधानिक प्रावधान अनुसारको संघीय संरचनामा विभिन्न तहका सरकारको दायित्व तथा ज्ञान, प्रविधि, मूल्यमान्यता र दृष्टिकोणमा आएको परिवर्तनलाई विचार गर्नु पर्दछ। नेपालको संविधानमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरि तीन तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूची सहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था भएको छ। यस सन्दर्भमा संविधानमा संघीय एकाइहरूका लागि एकल र साझा अधिकार तथा दायित्वको रूपमा विषयहरू प्रस्तुत भएका सन्दर्भमा एकल अधिकार मूल रूपमा प्रभावी भई साझा अधिकार परिपूरक वा सम्पूरक भएर आउँछ भन्ने विषयलाई ध्यान दिनका साथै शिक्षामा विशिष्टीकृत प्रकृतिका कार्यको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका लागि विशेष प्रबन्धको आवश्यकतालाई पनि विचार गर्नु पर्दछ। त्यसै गरि योजना कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग, समता र समावेशिताको प्रवर्धन, नतिजाप्रतिको जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व जस्ता पक्षहरूलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ। यस परिच्छेदमा सुशासन प्रवर्धन गरी शिक्षा क्षेत्रमा यस १० वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना कार्यान्वयनबाट अपेक्षित नतिजा हासिल गर्नका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना, क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको समग्र व्यवस्था र अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीका सम्बन्धमा वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरीएको छ। वर्तमान अवस्थाको समीक्षाका आधारमा यस योजनाका अपेक्षित नतिजा प्राप्तिका लागि प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको कुशल तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना, क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको समग्र व्यवस्था र अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीको स्वरूप प्रस्तुत गरिएको छ।

संस्थागत संरचना र क्षमता विकास

परिचय

बदलिदो परिवेश अनुसार शासकीय संरचना, प्रक्रिया र क्षमता सुधार गरिएमा शैक्षिक गतिविधि प्रभावकारी भई सुशासन कायम हुने भएकाले संघीय संरचनाअनुसार स्थानीय सरकारका अधिकार तथा दायित्व; शिक्षामा भएको सङ्ख्यात्मक विस्तार, ज्ञान, विज्ञान, प्रविधि र सञ्चारमा भएको विकास, सामाजिक चेतनामा आएको परिवर्तन लगायतका पक्षहरूलाई समेत बिचार गरेर संस्थागत संरचना र क्षमता विकास गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नु आवश्यक देखिएको छ। यसमा योजनाका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरी गुणस्तरमा सुधार, अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूको विस्तार, प्रकोप तथा महामारीको अवस्थामा सिकाइ र समता तथा समावेशिताको प्रवर्धनसहित जवाफदेही शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने उद्देश्यले आवश्यक संस्थागत संरचना र प्रक्रिया स्थापित गर्ने प्रयास गरिएको छ भने त्यसका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति तथा क्षमता विकासको आवश्यकता पनि पहिचान गरिएको छ। यस खण्डमा सुशासन प्रवर्धन गरी शिक्षा विकासका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि विद्यमान पद्धतिको समीक्षा गरी यस विद्यालय क्षेत्रको योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि संस्थागत संरचना, क्षमता र प्रक्रियामा देखिएका चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ। पहिचान गरीएका चुनौतीहरू सामना गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नका लागि आवश्यक संरचना, क्षमता र प्रक्रियाको विकास तथा परिवर्तनको लागि तयार गरिएको छ।

५.१.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि हाल संघमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय रहेको छ। मन्त्रालय अन्तर्गत केन्द्रीय तहमा विभागीय रूपमा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र रहेका छन्। त्यसैगरी स्वायत्त निकायका रूपमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड र शिक्षक सेवा आयोग क्रियाशील रहेका छन्। यसैगरी प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय मार्फत शिक्षा, शिक्षा विकास निर्देशनालय र प्रत्येक प्रदेशमा शिक्षा तालिम केन्द्र रहेका छन् भने शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ, प्रत्येक पालिकामा शिक्षा शाखाको व्यवस्था रहेको छ। पालिका स्तरमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ कार्यान्वयनमा आएपछि त्यस ऐनले तोकिए बमोजिमको २३ ओटा कार्यहरू कार्यान्वयनमा रहेका छन्।

५.१.३ उद्देश्य

यस योजनामा सुशासन तथा व्यवस्थापनका लागि संस्थागत संरचना र क्षमता विकाससम्बन्धी उद्देश्यहरू निम्नअनुसार रहेका छन्:

- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको न्यून नतिजा सम्बोधनको लागि स्थानीय तहमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न संरचना र जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने
- विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधिहरूको समन्वय, सहअस्तित्व र सहकार्यको प्रत्याभूतिका लागि संयन्त्र र संस्थागत व्यवस्था गर्ने

- समता तथा समावेशितालाई प्रोत्साहन गरी शिक्षामा सुशासन व्यवस्था गर्ने
- विद्यालयमा जनशक्ति, संरचना र संयन्त्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
- शिक्षा सेवा सम्बन्धि कार्य सम्पादनप्रति उत्तरदायी तथा नतिजाप्रति जवाफदेही सहितको विद्यालय शिक्षाको सुशासनमा अभिवृद्धि गर्नु।
- विद्यालयको व्यवस्थापनका कार्यरत टिमको क्षमता विकासमा अभिवृद्धि गर्नु।

५.१.४ रणनीतिहरू

- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको न्यून नतिजा सम्बोधनको लागि स्थानीय तहमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न भौतिक तथा सांगठानिक संरचनाको सुधार गर्ने र पर्याप्त र तालिम प्राप्त जनशक्तिको व्यवस्थापनमा जोड दिने
- विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधिहरूको समन्वय, सहअस्तित्व र सहकार्यको प्रत्याभूतिका लागि नीतिगत र प्रणालीगत संयन्त्रको विकास र कार्यान्वयन गर्ने र संस्थागत व्यवस्थाका लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, जनशक्ति, वित्त व्यवस्थापन र नीति नियम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने
- समता तथा समावेशितालाई प्रोत्साहन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने र शिक्षामा सुशासन व्यवस्था गर्नका लागि पारदर्शिता, जवाफदेहीता, नियमको पालना, कुशल नेतृत्व तथा सूचना सम्प्रेषणका लागि पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयन गर्न जोड दिने
- विद्यालयका दक्ष जनशक्ति व्यवस्थापनका लागि पेशागत योग्यता र तालिमको व्यवस्था गर्नुका साथै भौतिक तथा सांगठानिक संरचनाको निर्माण गर्ने र संयन्त्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नमा जोड दिने

५.१.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि

- शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीमा विकास भएको हुने।

ख) प्रमुख नतिजाहरू

- स्थानीय तहको शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय कार्यका लागि संयन्त्र, संरचना र जनशक्ति तयार हुने
- स्थानीय सरकार, शिक्षाको शासकीय स्वरूप र विद्यालयको जिम्मेवारी, भूमिका, कर्तव्य, दायित्व र अधिकार सुनिश्चित हुने
- शैक्षिक निकाय र जनशक्तिको दक्षता प्रवर्धन गर्ने संयन्त्र निर्माण हुने र उक्त संयन्त्रले क्षमता सुधार गर्ने
- शिक्षा सेवा प्रवाह सहभागितामूलक, कार्यसम्पादनमुखी, शिक्षार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही, समतमूलक तथा समावेशिताको सिद्धान्तमा कार्यसम्पादन उद्देश्यमूलक र प्रभावकारी हुने

ग) प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तालिका ५.१ संस्थागत संरचनाका लागि प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	आवश्यक कानूनी प्रवन्ध र मापदण्ड विकास	संख्या	३	३	४	३	३	२०	स्थानीय तह
२	सूचना प्रणाली सुधार तथा सुदृढीकरण	पद्धति	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
३	प्र.अ.लाई कार्यसम्पादन करार गरी जिमवेवार बनाउने	संख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
४	शिक्षक तथा विद्यालय शिक्षा प्रणालीलाई सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउने	पद्धति	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
५	अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धी संयन्त्र विकास	संयन्त्र)वडा संख्या(	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
६	विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण, सरसफाइ तथा स्वच्छता, विपत तथा महामारी सम्बन्धी सेवा तथा समन्वय संयन्त्रको विकास	संयन्त्र	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह र विद्यालय
७	शिक्षासम्बन्धी कार्यको लागि स्थानीय तहको जनशक्ति तथा संरचनाको क्षमता विकास गर्ने	संरचना	१	३		५	५	२०	स्थानीय तह

५.२ शिक्षा क्षेत्रको योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

५.२.१ परिचय

कुनै पनि योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको निमित्त व्यवस्थित, नीतिगत, प्रणालीगत र वैज्ञानिक प्रबन्धको खाँचो पर्दछ। योजना निर्माण, संगठन, नियन्त्रण, निर्देशन, नेतृत्व प्रदान जस्ता तत्वहरूले योजना कार्यान्वयनको प्रबन्धमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन्। यसै गरी शिक्षा क्षेत्रको योजना कार्यान्वयन गर्न पनि उल्लेखित तत्वहरूले प्रभाव पार्दछन्। शिक्षा क्षेत्रको योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध प्रभावकारी भएमा अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त गर्न सकिन्छ।

अपेक्षित नतिजा तथा उपलब्धि हासिल गर्न कार्यान्वयनको उपयुक्त व्यवस्था हुनु आवश्यक छ। योजना कार्यान्वयन प्रबन्धमा सङ्गठन, निर्देशन, नियन्त्रण, संयन्त्र, जनशक्ति, नीति नियम, कानून तथा मापदण्ड सहितको जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व रहन्छन्।

नेपालमा संघीय व्यवस्था अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना तयार भई स्थानीय तहमा केही कानूनी प्रबन्ध सहित मुख्य संरचना तथा जनशक्ति र जिम्मेवारी निर्धारण गरीएको छ। त्यसैले कार्यान्वयन प्रबन्ध र सम्पादनका लागि आवश्यक संयन्त्रको विकास हुनु जरुरत छ। कार्यान्वयन प्रबन्ध तयार गर्दा दीगोपन, कार्यकुशलता, प्रभावकारितामा ध्यान दिनु पर्दछ। कार्यान्वयन प्रबन्धको समग्र पक्षलाई समावेश गरी स्थानीय तह र विद्यालय अन्तर्गत योजना कार्यान्वयनको प्रबन्धको प्रक्रिया इङ्गित गरिएको छ।

५.२.२ वर्तमान अवस्था

मुलुक संघीय संरचनाको ढाँचामा रूपान्तरण भएसँगै नयाँ चिराबाट योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था छ। शिक्षा क्षेत्रमा पनि यसै अनुसार संरचनात्मक रूपान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ। संघमा रहेको शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले समग्र शिक्षा नीति तथा योजना तर्जुमा, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय तथा अन्य विषयगत मन्त्रालय, विकास साझेदारहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्दछ। स्थानीय तहमा शिक्षा महाशाखा/शाखा रहेका छन्। विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति रहनुका साथै शिक्षक मध्ये एक जनालाई प्रधानाध्यापक नियुक्त गरी विद्यालय सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइएको छ।

स्थानीय तहमा कार्यसम्पादन गर्नका लागि परिवर्तन गरीएको उल्लिखित सङ्गठन संरचना तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विद्यालय शिक्षामा सुशासन कामय गरी कुशल व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त नदेखिएको सन्दर्भलाई विचार गर्दा यस योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि वर्तमान प्रबन्धमा परिमार्जन तथा सुधार आवश्यक देखिएको छ। हालको संरचनामा देखिएका केही समस्या तथा चुनौतीहरू निम्न अनुसार छन् -

१. स्थानीय शिक्षक सहायता पद्धति विकास गर्नु
२. शिक्षक तालिमको क्षमता विस्तार गर्नु।
३. स्थानीय तहमा जनशक्ति अभावले विद्यालयका लागि सहयोग तथा अनुगमन प्रणाली व्यवस्थित गर्न र सङ्गठन तथा दरवन्दी पुनरावलोकन गर्नु।
४. विद्यालय शिक्षाका सन्दर्भमा स्थानीय तहको भूमिका तथा कार्य विवरण स्पष्ट गर्नु पर्ने

५. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेटलाई एकीकृत गरी स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्नु।
६. संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूबीच समन्वय र सहकार्य सुदृढ गर्ने,

५.२.३ योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

योजनाको कार्यान्वयनको मुख्य थलो विद्यालय भएकाले विद्यालयमा कार्यान्वयनको उपयुक्त प्रवन्धका साथै स्थानीय तहले विद्यालयको क्रियाकलापहरूमा नियमित अनुगमन तथा कार्यान्वयनमा आवश्यकता अनुसार सहयोग, समन्वय र सहकारी गर्नु पर्दछ। स्थानीय तहमा शिक्षा क्षेत्रको समग्र योजना कार्यान्वयन प्रक्रियाका लागि निम्न लिखित प्रवन्ध गर्नु पर्दछ।

स्थानीय तह

१. राजगढ गाउँपालिकाले संघीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरण मार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने।
२. राजगढ गाउँपालिकाको शिक्षा शाखाको क्षमता विकास गरी कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकतानुसार समितिहरू निर्माण गर्ने।
३. राजगढ गाउँपालिकाले कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजीकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गर्ने छन्।
४. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकतानुसार राजगढ गाउँपालिका गाउँपालिकाले कानून, मापदण्ड र निर्देशिका विकास गर्ने।
५. राजगढ गाउँपालिकाले एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन मार्फत नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा त्यसका नतिजाहरूको विवरण तयार गर्ने, त्यसको समीक्षा गरी थप सुधारमा प्रयोग गर्ने, योजना निर्माणको आधारका रूपमा प्रयोग गर्ने र संघीय तथा प्रदेशमा समेत आवश्यक विवरण सहजै प्राप्त हुने सुनिश्चितता गर्ने।
६. राजगढ गाउँपालिकाले शिक्षण सिकाइमा आवश्यक सहयोग तथा आदान प्रदानका लागि पालिका स्तरमा शिक्षक तथा विज्ञ समूह सम्मिलित शिक्षक सहायता प्रणाली विकास तथा सञ्चाल गर्ने।

विद्यालय

१. विद्यालयले विद्यालय सुधार योजना तयार गरी सालवसाली अद्यावधिक गर्ने।
२. संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र विद्यालयको आफ्नै आम्दानीबाट प्राप्त बजेट समावेश गरी निर्धारित वार्षिक कार्यक्रमलाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिले कार्यान्वयन गर्ने।
३. व्यवस्थापन तथा निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाइने।
४. विद्यालयले वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, अभिलेखीकरण, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षा कोठामा समय तथा कार्यको सुनिश्चितता सम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागू गर्ने।

५. विद्यालयले अभिभावक र सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठकहरू आयोजना गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने।
६. स्थानीय सरकारका सम्बन्धित इकाइहरू, समुदाय र गैरसरकारी संस्थाको सहकार्यमा बालबालिकाका लागि पौष्टिक आहार, सरसफाइ र विपत्तिको व्यवस्थापन सम्बन्धी सीप प्रदान गर्न क्रियाशील संरचना तयार गर्ने।
७. विद्यालयले विद्यार्थीलाई विषयगत सिकाइ, अतिरिक्त क्रियाकलाप, सामुदायिक कार्यमा सहभागिताका लागि आवश्यक जिम्मेवारी तथा कार्ययोजना तयार गर्ने।

समुदायिक सिकाइ केन्द्र

१. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन गर्न व्यवस्थापन समिति गठन गर्ने।
१. वित्तीय व्यवस्थापनका आधारमा व्यवस्थापन समितिले वार्षिक योजना निर्माण गरी कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउने।

परिच्छेद छ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

संवैधानिक एवम् कानुनी प्रावधानअनुसार विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सहितको गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु तीनै तहका सरकारको साझा दायित्व रहेको छ । यसका लागि आवश्यक स्रोतको पहिचान, प्राथमिकीकरण, स्रोतको उचित विनियोजन, प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रगति प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम विद्यालय शिक्षाको वित्तीय व्यवस्थापनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझेदारी आवश्यक छ । नेपालको संविधानअनुसार स्थानीय तहको वित्तीय स्रोतका लागि संघीय स्रोतबाट सशर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानको प्रबन्ध गरिएको छ । समानीकरण अनुदान, विशेष अनुदान र समपूरक अनुदान संघीय सरकारबाट स्थानीय तथा प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण हुने गरेको छ भने सशर्त अनुदान सम्बन्धित संघीय विषयगत मन्त्रालयले तयार गरेका मापदण्डका आधारमा निर्धारित उद्देश्य वा कार्यक्रम को प्रयोजनको लागि खर्च गर्ने गरी स्थानीय र प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण गर्ने अभ्यास रहेको छ । स्थानीय तथा प्रदेश तहले संघीय सरकारबाट हस्तान्तरण हुने उल्लिखित विभिन्न किसिमका अनुदानबाहेक आफ्नै स्रोतमा आधारित बजेट तथा राजस्व बाँडफाटबाट प्राप्त हुने बजेटबाट पनि शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन गर्ने गर्दछन् । स्थानीय तहले स्रोत प्रबन्धका लागि आन्तरिक ऋण समेत उठाउन पाउने व्यवस्था पनि रहेको छ । शिक्षामा आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत कहाँबाट जुटाउने, कुन कुन क्षेत्रमा स्रोतको विनियोजन गर्ने, विनियोजित स्रोतको प्रवाह कसरी गर्ने र उपलब्ध स्रोतको उपयोग कुन ढङ्गबाट गर्ने भन्ने विषयलाई यस परिच्छेदमा विश्लेषण गर्नुपर्दछ ।

यस परिच्छेदमा परिच्छेद ३, ४ र ५ मा निर्धारण गरिएका प्रस्तावित क्रियाकलापहरूको लागि बजेट अनुमान, विश्लेषण, स्रोतहरूको पहिचान र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ । स्रोतहरूको पहिचान र विश्लेषण गर्दा संङ्घीय सरकार प्रदेश सरकार स्थानीय सरकार र अन्य संघ संस्थाहरूबाट प्राप्त हुने बजेटको अनुमान गरी कार्यान्वयन हुन सक्ने कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गर्नुपर्दछ ।

६.१ वर्तमान अवस्था

राजगढ गाउँपालिकाको आ.व. २०८१/२०८२ को कूल बजेट बाट शिक्षा क्षेत्रमा कार्यक्रम तथा परियोजन कार्यान्वयनमा नियमित बजेट विनियोजन गरि शिक्षाका विभिन्न क्रियाकलापहरू संचालन गर्दै आएको छ । शिक्षामा लगानी बढाउनु पर्छ भन्ने विषयमा सैद्धान्तिक रूपमा राजनीतिक तहमा र नेपालका नीतिगत दस्तावेजहरूमा सहमति देखिन्छ । सबैको धारणा लगानी बढाउने कुरामा एकै हुनुलाई लगानी वृद्धि गर्ने प्रयासको महत्वपूर्ण आधार मान्न सकिन्छ । नेपालका सबैजसो राजनीतिक दलको राष्ट्रिय तहको चुनावी घोषणापत्रमा कूल राष्ट्रिय बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत शिक्षामा लगानी गरीने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

शिक्षामा राज्यको लगानीको अवस्था

नेपालमा वि. सं. २०४९/५० मा शिक्षामा राज्यको लगानी कूल राष्ट्रिय बजेटको करिब ८.५ प्रतिशत मात्र रहेकोमा सबैको लागि शिक्षा अभियान (सन् १९९० को दशक) सँगै आ.व. २०६७/६८ मा आइपुग्दा यो प्रतिशत १७.१ पुगेको थियो । कूल गार्हस्थ उत्पादनसँग शिक्षा क्षेत्रको बजेट तुलना गर्दा वि सं. २०५५ देखि २०७५ सम्मको अवधिमा नेपाल सरकारको शिक्षामा लगानी कूल गार्हस्थ उत्पादनको औसत ३.७ प्रतिशत रहेको थियो । विगत एक दशक अवधिमा सरकारबाट कूल राष्ट्रिय बजेटको औसत १३.२ प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रमा लगानी भएको पाइन्छ । नेपालमा शिक्षाको लगानीमा वैदेशिक सहायताको पनि महत्वपूर्ण अंश रहेको छ । विगत ५ वर्षमा शिक्षा क्षेत्रको बजेट तथा उक्त बजेटमा वैदेशिक सहायताको अवस्था हेर्दा कूल शिक्षा बजेटको औसत १०.६८ प्रतिशत वैदेशिक सहायताको रहेको छ ।

- विगत ५ वर्षमा पालिकाको विद्यालय शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानीको विश्लेषण ।
- हालको अवस्थामा स्थानीय तहमा शिक्षामा (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट) भएको लगानी ।
- विभिन्न संघसंस्थाहरूबाट शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानीको अवस्था ।
- स्थानीय संघ संस्थाबाट सुनिश्चित भएका कार्यक्रमहरू छन् भने सो समेत उल्लेख गर्ने ।
- चुनौति तथा अवसरहरू ।

६.२ उद्देश्य

शिक्षामा लगानी र स्रोत व्यवस्थापन सँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरू राख्नुहोस । जस्तै

१. शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु ।
२. योजनामा समावेश भएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु ।
३. उपलब्ध स्रोतको आधारमा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु ।

६.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरू हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरू उल्लेख गर्नुहोस । जस्तै

- सङ्घीय र प्रदेश सरकारको लगानीको अनुपातमा स्थानीय सरकारले आफ्नो स्रोतबाट लगानीमा वृद्धि गर्ने ।
- विद्यालय शिक्षामा पहुँच, सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न लगानी प्रभावकारीता बढाउने ।

- वार्षिक रूपमा कुल बजेटको २० % प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रका कार्यक्रमका लागि व्यवस्था गर्ने ।
- शिक्षामा निजी तथा गैर सरकारी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रबर्द्धन गर्ने ।
- मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्बन गर्ने ।
- वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई सबल बनाउने ।
- लागत साझेदारीमा आधारित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।

६.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धि तथा नतिजाहरु बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुने
- वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ भएको हुनेछ ।

६.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क । सङ्घीय सरकारबाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट रु हजारमा, प्रदेश सरकारबाट शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट, स्थानीय तहबाट शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापका लागि प्राप्त हुने अनुमानित बजेट, अन्य संघसंस्थाहरुबाट शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र. सं.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र विषय	आर्थिक वर्ष रु हजारमा					५ वर्षको जम्मा	कैफियत
		2081/08 2	2082/08 3	2083/08 4	2084/08 5	2085/08 6		
१	तोकिएका विद्यार्थीको दिवा खाजाका लागि विद्यालयलाई अनुदान	137000	137000	137000	137000	137000	685000	
२	विद्यालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अनुदान	960	960	960	960	960	4800	
३	शैक्षिक पहुँच सुनिश्चितता, अनौपचारिक तथा वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रम (परम्परागत विद्यालय, वैकल्पिक विद्यालय, साक्षरता र निरन्तर शिक्षाका	900	900	900	900	900	4500	

	कार्यक्रम समेत)							
४	विद्यालयमा शैक्षिक गुणस्तर सुदृढीकरण एवम् कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान	640	640	640	640	640	3200	
५	शैक्षिक सुशासनका लागि सस्थागत क्षमता विकास, विद्यार्थी परीक्षण मुल्याङ्कन, शिक्षक मेन्टरिङ तथा विद्यालय सुपरिवेक्षण	1106	1106	1106	1106	1106	5530	
६	माध्यमिक तह कक्षा (९-१०) मा अंग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयमा शिक्षण सहयोग अनुदान	2890	2890	2890	2890	2890	14450	
७	आधारभूत तह कक्षा (६-८) मा अंग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयमा शिक्षण सहयोग अनुदान	923	923	923	923	923	4615	
८	सार्वजनिक विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका लागि छात्रवृत्ति (आवासीय तथा गैरआवासीय)	923	923	923	923	923	4615	
९	स्थानीय साझेदारीमा विद्यालय भवन निर्माण अनुदान	5500	5500	5500	5500	5500	27500	
१०	सामुदायिक विद्यालयका छात्राहरूलाई निःशुल्क स्यानिटरी प्याड व्यवस्थापन	1133	1133	1133	1133	1133	5665	
११	सार्वजनिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूका लागि नि.पा.पु.अनुदान(स्था.	4723	4723	4723	4723	4723	23615	

	विषय मातृभाषाको समेत)							
१२	विपदका समयमा सिकाइ निरन्तरका लागि सी.आ.तथा द्रुत सिकाई योजना Realplan	400	400	400	400	400	2000	
१३	विपन्न लक्षित छात्रवृत्तिका लागि छनौट भएका विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति (PMT)	351	804	804	804	804	3567	
१४	प्रति विद्यार्थी लागतका आधारमा सी. सा. तथा डि.सी.सा.व्यव. अनुदान	1651	1651	1651	1651	1651	8255	
१५	विद्यालय कर्मचारी तथा बालविकास शिक्षकलाई थप तलब भत्ता	7281	7281	7281	7281	7281	36405	
१६	प्र.अ.वैठक यातायात तथा खाजा खर्च एवम् सहजिकरण भत्ता	130	130	130	130	130	650	
१७	बालविकास केन्द्रका लागि शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन	334	334	334	334	334	1670	
१८	शैक्षिक क्यालेण्डर निर्माण तथा वितरण	50	50	50	50	50	250	
१९	शिक्षक डायरि लगवुक तथा शैक्षिक सामग्री खरिद तथा व्यवस्थापन	0	200	200	200	200	800	
२०	शिक्षा समिति बैठक तथा विभिन्न समिति बैठक भत्ता खाजा व्यवस्थापन खर्च	100	100	100	100	100	500	
२१	विद्यालयमा प्रिन्टर ल्यापटप तथा सूचना	1700	0	0	0	0	1700	

	प्रविधि सामाग्री वितरण							
२२	स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण	0	500	500	500	500	2000	
२३	प्रारम्भिक बाल बिकास केन्द्र शिक्षकहरुको क्षमता विकास आधारभूत तालिम	0	100	200	100	100	500	
२४	बिद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनका लागि बिद्यालय स्वमुल्यांकन तथा स्वमुल्यांकन पश्चात तयार पारिएका बिद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनमा स्थानीय सरकारको सहयोग	255	255	255	255	255	1275	
२५	बिद्यालयहरुमा शैक्षिक सामग्री र खेल सामग्रीको व्यवस्थापन सहयोग	200	200	200	200	200	800	
२६	विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षकहरुमा उच्चस्तरीय क्षमता दक्षता र नैतिकता अभिवृद्धिका लागि अध्ययन अवलोकन भ्रमण	0	300	300	300	300	1200	
२७	अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवन पर्यन्त सिकाई कार्यक्रम	850	850	850	850	850	4250	

	संचालन							
२८	बिद्यालय तथा स्थानीय तह स्तरमा EMIS को व्यवस्थित प्रयोग तथा सबलीकरण, शिक्षक का लागि ICT सम्बन्धी तालिम	114	114	114	114	114	456	
	जम्मा	169800	169967	170067	169967	169967	849768	

उपरोक्त बमोजिम बजेट अनुमान गरिसकेपछि विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरु जस्तै: वालविकास र शिक्षामा हरेक आवको जम्मा बजेट कति, आगामी ५ वर्षको जम्मा बजेट कति र वजेटको सुनिश्चितता संघवाट, प्रदेशबाट, स्थानीय तहवाट र अन्य संघसंस्थावाट कति भनि सो को समेत विश्लेषण गर्नुपर्दछ ।

परिच्छेद सात : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

७.१.१. परिचय

शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा स्रोत साधनको विनियोजन, वितरण, लगानीको प्रवाह, कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रिया, शैक्षिक क्रियाकलापहरू कार्य तालिका अनुसार कार्यान्वयन, लक्षित प्रतिफल प्राप्ति जस्ता विषयका बारेमा नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी, निरीक्षण, पुनर्निरीक्षण, पर्यवेक्षण एवम् जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो। यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिको बारेमा जानकारी गराउँदछ।

शैक्षिक कार्यक्रमहरूको औचित्यता, सान्दर्भिकता, उपयुक्तता, दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा व्यवस्थित र उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गरी मूल्य प्रदान गर्नु मूल्याङ्कन हो। मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ। अनुगमन सामान्यतः कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा मात्र गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनका चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भए पश्चात् पनि गरिन्छ। अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा भएको लगानीलाई पारदर्शी, नतिजामुखी, जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्दछन्।

७.१.२ वर्तमान अवस्था

शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य संघीय तहमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र लगायतका निकायहरूबाट, प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र प्रदेश शिक्षा विकास निर्देशनालयबाट, जिल्ला स्तरमा शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइबाट र स्थानीय स्तरमा स्थानीय शिक्षा शाखाबाट

हुँदै आएको छ। दीगो विकासको शिक्षासम्बन्धी लक्ष्य नं ४ कार्यान्वयनका लागि तयार गरीएको कार्य ढाँचा, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, चालु आवधिक योजना, नेपाल सरकारको नीति, कार्यक्रम तथा बजेटका लक्ष्य मापनका लागि विकास गरीएका सूचक, राजगढ गाउँपालिका गाउँपालिकाका शिक्षा सम्बन्धि नीति, योजना तथा कार्यक्रमका आधारमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरीने गरिएको छावार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि मन्त्रालयद्वारा तयार गरिएको कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिकामा वार्षिक कार्यक्रमको अनुगमनसम्बन्धी प्रबन्ध गरिएको छ। विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, कक्षाकोठा तथा पूर्वाधार सम्बन्धी मुख्य सूचना प्राप्तिको आधारको रूपमा शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली लाई लिइएको छ। विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि, शिक्षक तथा विद्यार्थीको सामाजिक तथा भाषिक पृष्ठभूमि लगायतको विषयमा पनि तथ्याङ्क सङ्कलनको कार्य शुरू गरिएको छ।

विद्यालय र पालिकाको शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखामा शैक्षिक योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा समीक्षाको लागि शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको उपयोग गरिएको छ। यसका लागि हाल प्रयोगमा रहेको शैक्षिक सूचना प्रणालीमा सुधार गरी एकीकृत सूचना प्रणालीका माध्यमबाट स्थानीय सरकारले आवश्यक सूचना प्राप्त गर्न सक्ने बनाउनु आवश्यक छ। अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका नतिजाका आधारमा कार्यक्रममा सुधार गर्ने परिपाटीलाई व्यवस्थित गर्नु जनि उत्तिकै आवश्यक छ। उल्लिखित विश्लेषणका आधारमा प्रमुख यस योजनामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी निम्नलिखित चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ।

१. शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि स्थानीय मापदण्डको विकास गरि मापनयोग्य सूचकहरूको निर्धारण र निर्माण गर्ने दक्ष जनशक्ति तथा अनुगमन कर्ताको विकास गर्नु।
२. अनुगमनलाई योजनाबद्ध, नियमित र एकरूपता कायम गरी पर्याप्त साधन स्रोतको प्रबन्ध गर्नु।
३. अनुगमन र मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणको उपयोग गर्ने पद्धति विकास र अनुगमनको प्रतिवेदन व्यवस्थित गर्नु।
४. शासकीय संरचना फेरिएसँगै विद्यालय निरीक्षण र सुपरीवेक्षणको काम संगठित गर्नु।
५. तीनै तहका सरकारबिच अनुगमन र मूल्याङ्कनमा सहकार्य र समन्वय गरी एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्नु।
६. सामूहिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको सुनिश्चितता गर्दै यसमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोगमा व्यापकता दिनु।
७. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई निष्पक्ष, भरपर्दो र विश्वासनीय बनाउनु।

७.१.३ उद्देश्य

१. प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली विकास गर्नु।
२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई नतिजामुखी बनाउनु।
३. योजना कार्यान्वयनका क्रममा देखिएका चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु।
४. योजनाको प्रारम्भदेखि प्रभाव तहसम्मको मूल्याङ्कन गर्न सहयोग गर्नु।

७.१.४ रणनीतिहरू

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र निर्माण गरी उपयोग गर्ने
२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्रविधिको प्रयोग र सञ्जालीकरण गर्ने
३. शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई थप सुदृढीकरण गरी आवश्यक सूचकसहित स्वचालित बनाउने
४. स्थानीय सूचकहरूलाई राष्ट्रिय सूचना प्रणालीमा आवद्ध गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने
५. शिक्षाका सबै कार्यक्रम, योजना, परियोजनाहरूको अनुगमन मूल्याङ्कन प्रतिवेदन वेभसाइटमा आधारित एकीकृत शैक्षिक सूचना प्रणाली सञ्चालनमा ल्याउने
६. विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण र विद्यालय कार्य सम्पादन परीक्षणलाई व्यवस्थित र नियमित गरीने
७. सहभागितामूलक र नतिजामुखी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गरीने
८. शैक्षिक योजना तथा कार्यान्वयनहरूको नियमित, आवधिक, मध्यावाधिक र अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली कायम गर्ने
९. सिकाइको अनुगमन, सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउन कार्य स्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरीवेक्षण र प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने

७.१.५ सिकाइ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि

- प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका समस्या तथा चुनौतीहरू सम्बोधन गरि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त भएको हुने।

ख) प्रमुख नतिजा

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका आधारमा नतिजा सुधार, संस्थागत संरचना र क्षमता विकास, कार्य सम्पादन परीक्षण व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी र कार्यक्रमहरूको उपलब्धि तथा प्रभावको आवधिक मूल्याङ्कन हुने

ग) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका मुख्य क्रियाकलापहरु

तालिका ७.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका मुख्य क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य) १० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरु तयार गर्ने	पटक	१	०	०	०	०	१	स्थानीय तह
२	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरु अध्यावधिक गर्ने	पटक	०	१	१	१	१	९	स्थानीय तह
३	कार्यक्रम कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने	पटक	३	४	४	५	५	४०	स्थानीय ,प्रदेश र संघ सबै विद्यालयमा
४	कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक समीक्षा र प्रतिवेदन चौमासिक / वार्षिक	संख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह र विद्यालय
५	एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन पद्धतिमा सूचना अद्यावधिक गर्ने	बिधालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	विद्यालय
६	विभिन्न कार्यक्रमको आवधिक मूल्याङ्कन गर्ने	बिधालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
७	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गर्ने	बिधालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह
८	विद्यालयको लेखा परीक्षण	बिधालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	स्थानीय तह र विद्यालय

योजनाको लेखाजोखा

क) परिचय

नेपालको सङ्घीय शासन प्रणाली अन्तर्गत बिद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनका लागि तीनवटै सरकारको साझा दायित्व रहेता पनि व्यवहारिक रूपमा बिद्यालय शिक्षाको सन्चालनको समग्र जिम्मेवारी भने स्थानीय सरकारको रहेको छ । मुलुकमा संचालित सामुदायिक बिद्यालयहरूको व्यवस्थापन र संचलनार्थ प्रायः सबै प्रकारका स्रोतहरू अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणका माध्यमबाट सङ्घीय सरकारबाट स्थानीय सरकारको कोषमा जाने गर्दछ र तोकिएका सर्त र आधारहरू अनुसार स्थानीय सरकारले सो कोषको व्यवस्थापन र परिचालन गरी बिद्यालय शिक्षाको सन्चालन गर्नेगर्दछ । यसका लागि मुलुकको संबिधान र सोका आधारमा तय भएका तीनै तहका सरकारका सम्बन्धित नीति, ऐन, कानून र नियमावली तथा निर्देशिकाहरूले तीनैवटै तहका सरकारहरूले आ-आफ्नो तहको शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण गरी नेपालको संबिधानका प्रावधानहरू र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा नेपाल सरकारले जनाएका प्रतिबद्धताहरूलाई पुरा गर्नेगरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने रहेको छ । यसैले तीनै तहका सरकारका तहमा शिक्षा क्षेत्र योजनाको निर्माण/विकास पहिलो प्राथमिकतामा रहेको छ । शिक्षा क्षेत्रको योजनाले एकातर्फ राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीयतहको शिक्षा सुधारकालागि नीति र रणनीतिहरू प्रस्तुत गर्दछ भने अर्कोतर्फ योजनालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न साझेदारहरूसँग समन्वय र थप आन्तरिक र बाह्य स्रोतहरू परिचालन गर्नका लागि महत्वपूर्ण माध्यमको रूपमा रहेको हुन्छ । शिक्षा क्षेत्रको योजना सबै सम्भावित लगानीकर्ताहरूलाई योजनाले अबलम्बन गरेका कार्यक्रम, रणनीति र कार्यनीतिहरू विश्वसनीय, दिगो र लगानी योग्य छन् भनी सङ्केत गर्न सम्बन्धित सरकारका लागि महत्वपूर्ण साधनको रूपमा उपयोग गरिन्छ ।

ख) योजनाको लेखाजोखा किन र केहो?

-पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्ताव गरिएका कार्यक्रमहरूको विभिन्न पक्ष र सम्भाव्यताहरूको समीक्षा सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण छ ।

-योजनाको लेखाजोखा शिक्षा क्षेत्रका योजनाका कार्यक्रममा केन्द्रित मात्रात्मक र गुणात्मक संयोजन हो ।

-शिक्षा क्षेत्रको योजनाको लेखाजोखा एक प्रक्रिया हो, जसको माध्यमबाट पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजना के? किन? कसरी? कस्कालागी?, आदि जस्ता प्रश्नहरूको उत्तर खोजिन्छ । जसमा:

- शिक्षा क्षेत्रको योजना प्राविधिक रूपमा उपयुक्त छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ ।
- शिक्षा क्षेत्रको योजना आर्थिक रूपमा व्यवहारिक र न्यायोचित छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ ।
- शिक्षा क्षेत्रको योजनाको कार्यान्वयन प्रशासनिक रूपमा सम्भव छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ ।

ग) योजनाको लेखाजोखाका उद्देश्यहरू

- पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्तावित कार्यक्रमका सबै पक्ष ,सन्दर्भ ,र अङ्गहरूको विस्तृत समीक्षा गर्न ।
- शिक्षा क्षेत्रका अंगहरूमा Sub)- (Sectors सङ्घीय/राष्ट्रिय र प्रदेशतहका योजना र पालिकाको योजनाहरू बीचको अन्तरसम्बन्धहरू मूल्याङ्कन गर्न ।

- प्राविधिक, व्यवस्थापकीय र वित्तीय सम्भाव्यताको दृष्टिकोणबाट प्रत्येक कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गर्न ।
- पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको सबल र कमजोर तथा सुधारनु पर्ने पक्षहरूको समग्र मूल्याङ्कन गर्न ।
- योजना कार्यान्वयनमा पालिका तहको तयारीको मूल्याङ्कन गर्न, र
- प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्न र योजना अनुमोदन गर्न निर्णयकर्ताहरूलाई सहजीकरण गर्न ।

घ) योजनाको लेखाजोखाका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

योजनाको लेखाजोखामा समेटिनु पर्ने महत्त्वपूर्ण पक्षहरू निम्न छन् र लेखाजोखा समितिले यी प्रत्येक पक्षको सावधानीपूर्वक मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछः

- योजना निर्माण प्रक्रिया
- योजना निर्माण प्रक्रियामा सरोकारवालाहरु अर्थपूर्ण सहभागी र अभ्यासहरु
- योजना निर्माण प्रक्रियामा आधारभूत तथ्याङ्क र जानकारीहरूको वास्तविकता, गुणस्तर, सान्दर्भिकता, स्रोत, र उपयोग बिधि
- योजना निर्माण विधि
- योजना कार्यान्वयनको समीक्षा
- लागत अनुमान र प्रस्तावित वित्त व्यवस्थापन
- योजना कार्यान्वयनका लागि संगठनात्मक र व्यवस्थापन
- प्रस्तावित योजना कार्यान्वयनबाट अपेक्षित शैक्षिक, आर्थिक र सामाजिक लाभहरूको वैधता

त्यसैले, पालिका तहको योजना निर्माण गरिसकेपछि विश्वसनीय, दिगो र लगानी योग्य छ या छैन भन्नकालागी योजनाको बिभिन्न पक्षहरू समेटेर लेखाजोखा गरिनु पर्दछ, जुन योजना कार्यान्वयन गर्नु पूर्व गरिने महत्त्वपूर्ण कार्य तथा योजनाको अभिन्न अङ्ग हो । निर्माण भएको योजनाको लेखालोखा कार्यलाई सम्बन्धित पालिकाले आन्तरिक र बाहिरका बिभिन्न बिषय क्षेत्रका बिज्ञहरूको समिति निर्माण गरी सो समितिको कार्य बिबरण तोकी सम्पन्न गर्नु पर्दछ ।

यस निर्देशिकाको उद्देश्य सम्बन्धित पालिकाले निर्माण गरेको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको लेखाजोखा गर्न सहयोग गर्नु हो, जसमा योजनाको सबलता, प्रासंगिकता, सुसंगतता र विश्वसनीयता, आदि पक्षहरू हेरिन्छन् । योजनाको लेखाजोखा प्रक्रिया पालिकाको नीति र प्राविधिक संवादमा आधारित र सरोकारवालाहरूको सहभागितामूलक हुनुपर्छ । यो प्रक्रिया योजनामा तय गरिएका प्रमुख सूचकहरूमा आधारित भई बिभिन्न परामर्श (योजना निर्माण समिति, प्राविधिक समितिहरूसँग बैठक....), प्रमुख सरोकारवालाहरूसँगको अन्तर्वार्ता, र खासखास मुद्दा तथा समस्या रहेका वडा, गाउँ, समुदाय तथा बिद्यालयको भ्रमणहरू, शिक्षा क्षेत्रको योजना र अन्य सान्दर्भिक कागजातहरूको डेस्क समीक्षा, भरपर्दो जानकारीहरूको विश्लेषण (जसलाई बिज्ञहरूले प्रमाणित र क्रस-चेक गर्न आवश्यक छ) समावेश हुनुपर्दछ । लेखाजोखा प्रक्रिया सकेपछि सोबाट प्राप्त पृष्ठपोषण तथा निष्कर्षहरूलाई योजनालाई अन्तिम रूप दिन उपयोग गर्नु पर्दछ । यस अतिरिक्त योजनालाई अन्तिम रूप दिनुपूर्व लेखाजोखाबाट प्राप्त सिफारिसहरूको प्रमाणीकरण कार्यशाला आयोजना गर्नु राम्रो हुन्छ ।

ड) योजनाको लेखाजोखाको बिधि:

योजना लेखाजोखा प्रक्रियाको बिधिमा निम्न चरणहरू/क्रियाकलापहरू समावेश हुनुपर्दछ:

- प्रारम्भिक छलफल) Birifing(
- मूल्याङ्कन टोलीको बैठक
- अध्ययनको लागि कागजातहरूको उपलब्धता
- फिल्ड भ्रमण गर्नु अघि कागजातहरूको अध्ययन
- बिभिन्न क्षेत्रहरूको भ्रमण
- सरोकारवाला /समुदाय सदस्यहरूसँग अन्तरक्रिया
- बिभिन्न सङ्घ-संस्थाहरूसँग अन्तरक्रिया
- मूल्याङ्कन मस्यौदा प्रतिवेदन तयार गर्ने
- निर्णयकर्ताहरूसँग मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने
- प्रतिवेदनलाई परिमार्जन र अन्तिम रूप दिने
- अन्तिम समापन बैठक

च) योजना लेखाजोखाका विषयगत क्षेत्रहरू

पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको मूल्याङ्कन गर्दा लेखाजोखा/मूल्याङ्कनकर्ताहरूले योजनामा निम्न उदाहरण अनुसारका विषयगत क्षेत्रहरू हेर्नुपर्छ:

- पालिकातहको शिक्षा प्रोफाइल
- योजना प्रक्रिया र पद्धति
- योजनाको लागि तथ्यांकको बिबरण र व्यवस्थापन साथै उपयोग
- ECED विकास र विस्तार गर्दै
- पहुँच र निरन्तरता
- बालबालिकाको सिकाइ आवश्यकताहरू
- शिक्षा प्रणालीको आन्तरिक दक्षता
- EMIS र अनुगमन
- कार्यान्वयनको लागि योजना
- वयस्क निरक्षरता घटाउने
- आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्ने
- क्षमता निर्माण
- लागत र बजेट आवश्यकता

छ) योजना लेखाजोखाको प्रतिवेदनमा समावेश हुनुपर्ने केही महत्वपूर्ण शैक्षिक मुद्दाहरूको उदाहरण:

- के राष्ट्रिय ,प्रदेश र स्थानीय दूरदृष्टि उद्देश्य ,लक्ष्य र कार्ययोजना अनुरूप योजना बनाइएको छ?

- के योजनाले ECD देखि बिद्यालय शिक्षा ,वयस्कका लागि साक्षरता र निरन्तर शिक्षा जस्ता आधारभूत शिक्षाका सबै पक्षहरू साथै प्राबिधिक र उच्च शिक्षासँगको तालमेल,आ आदिलाई समेटेको छ?
- के यो योजनालाई स्थानीय विशिष्ट आवश्यकताहरू, विशेष गरी जनसंख्या ,जातजाती, आर्थिक, भाषिक, पिछडिएको बर्ग र क्षेत्रका आधारमा सान्दर्भिक बनाउने दृष्टिकोणका साथ विकास गरिएको छ?
- के योजनाले योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूको सहभागिताको लागि अवसर र अवसर प्रदान गरेको/गर्दछ?
- के योजनाले ठोस रणनीति र कार्यहरूप्रस्ताव गरेको छ ?
- शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरेको छ? (तत्परता र सान्दर्भिकता)
- समानता, दक्षता, र सिकाइका मुद्दाहरूलाई राम्रोसँग सम्बोधन गरिएको छ ?(सबै क्षेत्रको कार्यसम्पादन बढाउने , लैंगिक, समता, दक्षता, सिकाइको मुख्य मुद्दाहरू)
- योजनाका सबै परिच्छेदहरू बीचमा सम्बन्ध र एकरूपता छ?) योजनाको संगठन
- पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्तावित वित्त व्यवस्थापन ,उपलब्धता/प्राप्तिको सम्भावना, AWPB र ASIP बीच कुनै सम्बन्ध छ?
- पालिकामा सञ्चालन भइरहेका शिक्षासँग सम्बन्धित अन्य सबै कार्यक्रमहरूलाई योजनाले कसरी समेटेको छ? , आदि ।

अनुसूची १ : स्थानीय शिक्षा योजनाको प्रस्तावित ढाँचा

विषय प्रवेश

पालिका शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य

शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया

परिच्छेद १ : परिचय

- १.१ पृष्ठभूमि
- १.२ मुख्य समस्याहरू:
- १.३ शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू:
- १.४ अवसरहरू:

परिच्छेद २ : लक्ष्य निर्धारण

- २.१ दूरदृष्टि
- २.२ लक्ष्य
- २.३ उद्देश्य
- २.४ रणनीतिहरू
- २.५ कार्यनीति
- २.६ अपेक्षित उपलब्धि

२.७ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

परिच्छेद ३ : विद्यालय क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरू

- ३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा
- ३.२ आधारभूत शिक्षा
- ३.३ माध्यमिक शिक्षा
- ३.४ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ
- ३.५ अन्य उपक्षेत्रहरू (प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा, उच्च शिक्षा, आदि)

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

- ४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन
- ४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास
- ४.३ शिक्षामा समता र समावेशीकरण
- ४.४ विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम
- ४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा
- ४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास
- ४.७ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

- ५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास
- ५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

अनुसूची २: शिक्षा ,युवा तथा खेलकुद शाखाका कर्मचारीको विवरण

क्र.सं.	पद	नाम, थर	सम्पर्क नं.	इमेल
१	शिक्षा अधिकृत	राम भगत मण्डल	९८०३९०७९६७	bhagatmandal3@gmail.com

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप,)२०६३(, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- विद्यालय शिक्षाका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम प्रारूप,)२०७१(, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप,)२०७६(, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन,)२०७६(, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर

- आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम,)२०६९(, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- आधारभूत तह)कक्षा १-३ (पाठ्यक्रम,)२०७६(, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका)२०७५(, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका)२०७६(, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका)२०७७(, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- नेपालको संविधान)२०७२(, कानून किताव खाना काठमाडौँ
- शिक्षा सम्बन्धी ऐन नियम तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति)२०७६(, कानून कितावखाना काठमाडौँ
- आर्थिक सर्वेक्षण)२०७७(, अर्थ मन्त्रालय
- पन्ध्रौँ योजनाको आधारपत्र, सोपान मासिक डिल्लीबजार
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन)२०७४(, कानून कितावखाना काठमाडौँ
- प्रधानाध्यापक नेतृत्व क्षमता विकास तालिम)२०७४(, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र भक्तपुर
- माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम)२०७१(, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय आबद्ध विभिन्न वेबसाइटहरु
- विभिन्न बुलेटिन, पत्रपत्रिका, नीति, निर्देशिका तथा पछिल्ला शैक्षिक तथ्याङ्क
- शिक्षा क्षेत्रको योजना)२०७९(, **DRAFT**, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय